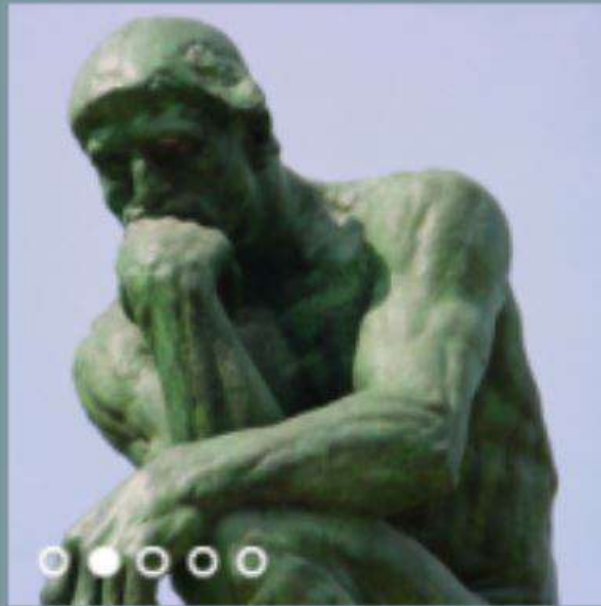

Agora 4

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

Artiklen fokuserer på de bygningsrester, der er fundet i Germania Inferior af canabae legionis – gråzonen mellem det civile og militære liv i Romerriget frem til 100 e.v.t.

En dekonstruktion af fem udvalgte græske og deres tilsvarende latinske begreber set i lyset af M. Heideggers tænkning af Andreas Møller Lange

Forfatteren argumenterer for, at den tyske filosof Heideggers læsning kan åbne op for, hvad fem udvalgte græske begreber oprindeligt kan have betydet.

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse " (1975) af Hanne Roer

D'Arco Silvio Avalle viser, ifølge Hanne Roer, i sin artikel, hvordan en bestemt litterær tradition, Odysseusstoffet, lever videre i middelalderen. Samtidig anlægger han en strukturel analysemetode med udgangspunkt i en bestemt narrativ typologi typisk for antik- og middelalderlitteratur, frem for en idealistisk eftersporing af "den antikke arv" i middelalderen.

Justice and Individual; on the motivation for Socrates' analogous argument in The Republic af Anders Dahl Sørensen

I artiklen omhandler forfatteren Platons analogi mellem den retfærdige bystat og den retfærdige sjæl i "Staten" og foreslår en ny fortolkning af grundlaget for Sokrates' argumentation.

Chedworth – en romersk villa i England af Torben Retbøll

Tag med forfatteren på en spændende rundvisning i en romersk villa i England fra det 2. årh. e.Kr. og få gode råd og vejledning undervejs.

Canabae legionis i Germania Inferior

Af Niels Bargfeldt

”Denn ein Schwarm von Marketendern, Händlern der verschiedensten Art, Kneipwirten, Dirnen, einer sehr gemischte und abenteuerliche Gesellschaft, war stets dem römischen Heere gefolgt, und solche Elemente hat es natürlich in der Nähe von 10.000 Mann immer gegeben. Aber solidere Leute kamen hinzu.” (Sadée 1925, s.53)

De fleste vil formentlig godtage en sådan udtalelse uden at kende noget til emnet. For det er meget naturligt at forestille sig, at tilstedeværelsen af så mange mænd i deres bedste alder skulle tiltrække folk af både den første og den anden kaliber. Citatet forekommer ganske vist en smule muntert, selvom livet omkring legionen formentligt ofte har været alt andet end lystigt. Men for soldaten har langt den mindste del af opholdet ved rigets grænse været fyldt med krig.

Det følgende er ikke noget forsøg på at genskabe den menige legionærs liv, når han ikke var i kamp, men derimod at sætte noget af kulissen for livet omkring legionslejren. Her har de forskellige grupper af mennesker, som citatet nævner, spillet en væsentlig rolle. Både de, der har tjent legionens behov, de, der har tjent den enkelte legionærs behov, og de, der har tjent sine egne behov. Det er klart, at der ofte har været tale om en kombination af ovenstående interessesfærer. Dette understreger, at der her er en gråzone mellem det civile og det militære liv, og at det ville være håbløst at udelukke såvel legionærernes gøren og laden som ”de andres”.

Canabae legionis repræsenterer på mange måder denne gråzone og bliver dermed kulissen for livets gang blandt disse mennesker. Her vil det primære fokus være på kulisserne - altså på de rester af bygninger, der er fundet i canabae legionis.

Som de civile omkring legionen er jeg dømt til at følge i legionærernes fodspor til rigets grænser, og eftersom disse grænser er ganske vidtstrakte, vil jeg her indskrænke mig til en enkelt provins, Germania Inferior. Denne provins husede på trods af sin ringe størrelse flere legioner i tidens løb. Desuden gennemlevede provinsen foruden perioder med krig og stor ødelæggelse også længere perioder med fred. Førstnævnte er bestemmende for, at legionerne overhovedet opholdt sig i provinsen, sidstnævnte for, at der foreligger blivende arkæologiske spor af bygninger i canabae legionis at undersøge. Eftersom Romerriget er en gigantisk størrelse både i areal og tid, har jeg set mig nødsaget til at begrænse mig til tiden frem til år 100 e.v.t.

Canabae legionis

Canabae legionis er betegnelsen for det bebyggede område, der skyder op omkring legionslejren, oftest blot benævnt canabae. Denne bebyggelse ligger inden for det militære område, der hører til lejren, hvilket betyder, at den er underlagt hæren og dermed lejrkommandanten (Fischer 2001, s.67). For så vidt adskiller begrebet sig ikke meget fra de såkaldte auxiliarvici, der er den tilsvarende bebyggelse omkring auxiliarenhedernes fæstninger.

Can(n)abae er egentlig betegnelsen for let byggeri tilhørende handlende og er et låneord fra græsk for lette bygningskonstruktioner – *καταβος* (Petrikovit 1991, s.169).

Allerede tilbage i republikken, længe inden romerne nåede Rhinen, fortælles om folk, der fulgte med legionen rundt. Under sin tid i Spanien beskyldte P. Cornelius Scipio Africanus Numantinus disse folk for at være grunden til dårlig disciplin og forviste dem fra lejren (Appian, Iber. 85). En lignende opfattelse går igen hos Q. Caecilius Metellus under krigen mod Jugurtha (Sallust, bellum Jugurtha 45). Om dette afspejler gængs opfattelse af følget, og om de to havde held med at fordrive disse folk, er ikke til at bedømme. Fænomenet eksisterede i hvert fald stadig i 1. årh. e.v.t. i forbindelse med den tidlige kejsertids noget anderledes professionelle hær. Disse mennesker, som følger legionerne, omtales af bl.a. Tacitus som ”lixae ac negotiatores” (Tacitus, annalium liber II,62). Den præcise definition på disse lixae, som er til stede ved siden af de handlende (negotiatores), er uvis; ofte oversættes ordet blot med ”de, der følger lejren” (Petrikovit 1991, s.169). Jeg vil imidlertid gerne understrege, at canabae ikke blot er beboelsessted for handlende og andre civilister, men at området også indeholdt bygninger med en mere direkte tilknytning til lejren.

Canabae er på sin vis en parasit, der lever af legionen, men den indgår samtidig i et symbiotisk forhold til gavn for begge parter. Dette er ensbetydende med, at den til en vis grad følger legionens byggemønster, som Petrikovits opdeler i tre faser: I første fase under marchen er der tale om teltleje, der efterlader forsvindende lidt

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

arkæologisk materiale. I anden fase opholder legionen sig i længere tid på et bestemt sted, f.eks. i vinterkvarter, hvor der opføres mere permanent bebyggelse. Endelig er der tredje fase, hvor legionen i et længere tidsrum er bosat i en bestemt garnison (Petrikovits 1991, s.353-354). Fra provinsen Germania Inferior kendes fra historiske kilder fem garnisonssteder for legionerne (fig.1). Der er tale om Bonn/Bonna, Köln/Colonia Claudia Ara Agrippinesium, Neuss/Novaesium, Nijmegen/Noviomagus og Xanten/Vetera. Hvad Köln angår, er det stadig usikkert, hvor legionslejren lå. Historiske kilder nævner at bl.a. legio I og XX på et tidspunkt var placeret i området (Tacitus, annalium liber I,37). Skønt man ofte har identificeret den nordlige del af den senere Colonia Claudia Ara Agrippinesium som stedet, hvor disse to legioner lå i lejr (Gechter 1979, s.95), er der langt fra enighed herom, og der findes intet konkret bevis for en bestemt placering af lejren (Eck 2004, s.81). Under disse omstændigheder lønner det sig derfor ikke at bruge megen tid på en evt. canabae.

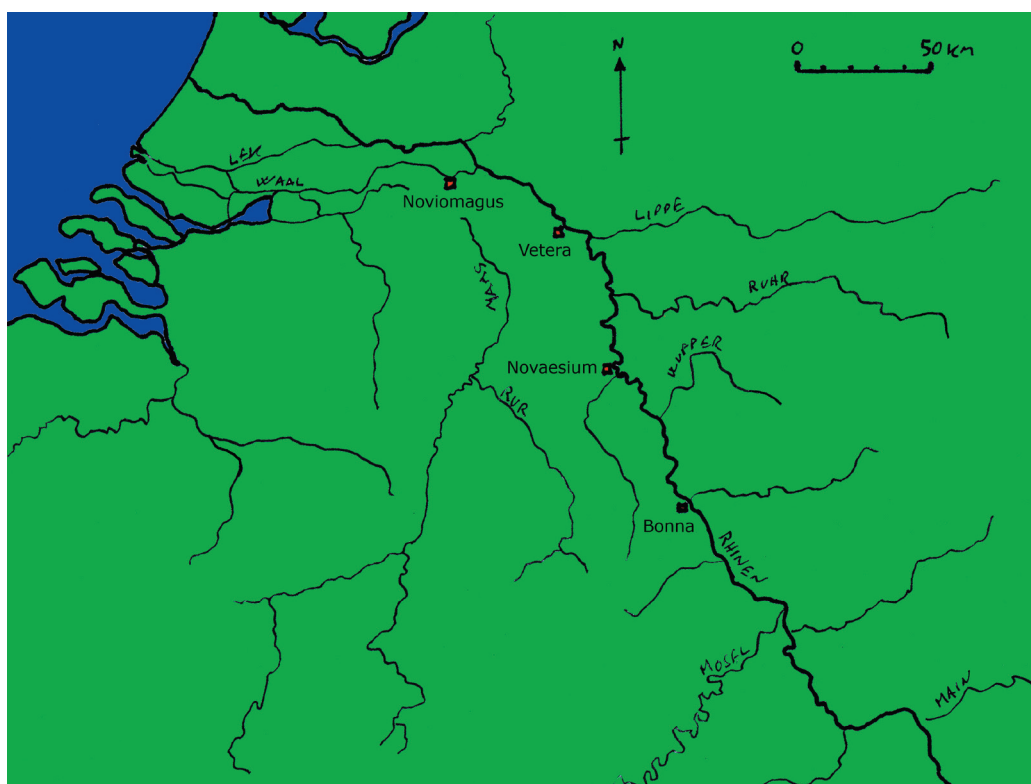

Fig.1: De romerske legioner i Germania Inferior

Forskningshistorie

I bøger om Germania Inferior og den romerske hær generelt har udforskningen af canabae legionis som oftest ikke strakt sig længere end til et løst citat fra en antik kilde, som f.eks. Tacitus (Tacitus, hist.4,22) eller en mere eller mindre fantasifuld udlægning af en persons gravindskrift. Der er imidlertid foretaget udgravninger i canabae legionis i Germania Inferior, og en vis datamængde er til rådighed. Ikke desto mindre bør man holde sig for øje, at canabae legionis oftest er blevet undersøgt som en sidegevinst ved udgravninger af selve legionslejrene. Hvert områdes forskningshistorie indeholder problemer og begrænsninger – ikke overraskende, sådan forholder det sig jo gerne.

I Bonn går udgravningshistorien 200 år tilbage, og på trods af det, eller måske netop derfor, er vores viden om de forskellige bygninger omkring lejren fortvivlende lille. Igennem hele det 19.årh. rapporteres om et utal af fund fra selve lejren, samt fra området udenfor (fig.2), men i værste fald er der ikke tale om andet end en anekdote og i bedste om nogle fortolkninger af murrester uden datering (Schultze 1901, s.91-104). Med hensyn til de nødudgravninger, der er blevet foretaget i det 20.årh. er vi noget bedre informeret, men de er stadigvæk kun dråber i havet.

Da udgravningerne blev indledt i det romerske Neuss (fig.3) døjede man ikke, som i Bonn, med et tæt bebygget område, og arkæologen Koenen kunne derfor omkring skiftet til det 20.årh. gå direkte i lag med udgravningen af større arealer (Koenen 1904). Selvom det på dette tidspunkt i arkæologiens historie var den romerske hær, der havde forskningens bevågenhed, kastede Koenen sig også senere ud i udgravninger i canabae-arealet (Petrikovits

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

1961, s.449). Desværre blev Neuss museum ramt under et bombeangreb i 1945 og udgravningsplaner og -rapporter gik i denne forbindelse tabt. I dag er eneste dokumentation for hans canabae-udgravning en kort beretning i Bonner Jahrbücher (Lehner & Oelmann 1926, s.369-370) samt en kopi af planen i 1:200, som blev opbevaret i Landesmuseum Bonn (Haberey 1949, s.346). Siden hen har nødudgravninger tilføjet ny viden.

På Hunerberg i Nijmegen (fig.4) kom der først fokus på canabae i 1970'erne, men efterfølgende gennemgik områderne vest og øst for lejren gennemgribende udgravninger.

Syd for Xanten ved Birten på Fürstenberg lå legionslejren Vetera I (fig.6), som omtales af Tacitus (Tacitus, hist.4,22). Senere flyttedes lejren mod øst, Vetera II. Denne er desværre blevet skyllet væk af ændringer i Rhinens løb og befinder sig i dag under Baggersee (Horn 1987, s.625). Området ved Fürstenberg indtager en særlig plads inden for udgravningerne af Germania Inferiors legionslejre, for i modsætning til de andre lokaliteter er Fürstenberg ikke senere blevet komplet overbygget. Dette har uden tvivl været medvirkende til, at man har kunnet lave gode rekonstruktioner af Vetera I's indre bebyggelse. Desværre begrænser disse sig næsten udelukkende til selve lejren, og uhyre lidt er gjort for at undersøge den omkringliggende canabae. Interessen for området går helt tilbage til det 16.årh., men så godt som intet er ordentligt registreret (Hanel 1995, s.8-9). I starten af det 20.årh. fortog man to gennemgribende udgravninger i lejren (Horn 1987, s.620). Det er slående, at den smule, vi ved om canabae, er fremkommet mere eller mindre ved tilfældighedernes spil: I 1908 opstod der problemer med arbejdet i selve lejrområdet, og i mangel af bedre at give sig til udlagde udgraverne to lange søgesnit mod øst ud fra området ved den neronske lejrs østport. Her fandt man rester af canabae. Da det efterfølgende viste sig, at stedet var græsningsareal for kreaturer, vendte udgraverne ikke tilbage hertil. Ved en anden lejlighed fik problemerne i lejrområdet kombineret med et kraftigt regnskyl folkene til at søge tilflugt under træerne i arenaen ved Birten. Arenaens grundrids er bevaret i landskabet pga. af stedets tidlige identifikation med et martyrium. Da udgraverne nu alligevel opholdt sig her, kunne de ligeså godt få noget fra hånden og udgravede derfor snit i jordvoldene (Lehner 1910, s.259-260). Ved nødudgravninger sydøst for lejren foretaget efter anden Verdenskrig fandt man 60 grave, som af udgraverne blev forbundet med indbyggere i canabae (Hanel 1995, s.14-15).

Bonna (fig.2)

Med den lange tilstedeværelse af legioner i Bonna havde canabae her den længste levetid i provinsen. I 40'erne e.v.t. stationeredes legio I Germanica på stedet (Fischer 2001, s.15). Efter Bataveropstanden i 69/70 e.v.t. erstattedes denne legion af legio XXI Rapax, som genopførte lejren i sten. Fra 83 e.v.t. overtog legio I Minervia og forblev der frem til slutningen af 3.årh. e.v.t.(Horn 1987, s.372-373).

Den lange levetid for canabae og det faktum, at mange fund er blevet gjort tidligt og dermed ikke tilstrækkeligt dokumenteret eller dateret, gør det svært at adskille, hvilke strukturer, der hører til bebyggelsen i 1.årh. e.v.t. Bestemmelse af udstrækningen af canabae er derfor vanskelig. Den synes at have haft størst udbredelse syd for lejren, og skønt der er rapporteret om fund fra vestsiden, lader den til at have dækket et mindre areal her. Fra de tidligste udgravninger og frem er man flere gange stødt på det romerske vejne, og har dermed kunnet danne sig et overblik over hovedvejenes generelle forløb (Sadée 1925, s.52, Niessen 1956, s.28 & Horn 1987, s.366).

I 1876 fandt man angiveligt et thermeanlæg og et tempel ca. 250m syd for lejrens sydport (Schultzer 1901, s.91). Et andet formodet thermeanlæg (måske et rigt hus/herberg eller begge dele) dukkede op lidt over en km syd for lejren (Schultze 1901, s.94-95). Andre beretninger fortæller, at der lå en butik eller et ærksted med billige smykker lige syd for lejren og et læderværksted mod vest (Lehner 1903, s.179-181). Bevarede dele af de her nævnte bygninger

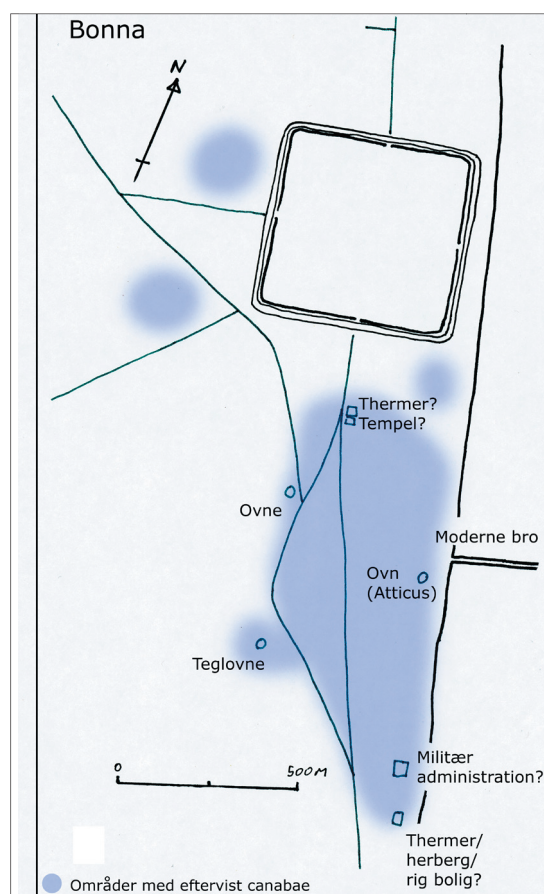

Fig.2: Canabae og legionslejre i Bonna

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

var primært i sten, men de forbindes ikke med præcise dateringer (Shultze 1901, s.91-104).

I området umiddelbart nord for de sydlige ”thermer” fandt man i 1980’erne en gruppe bygninger, der menes at have udgjort en enhed med tilknytning til militæret. Angiveligt skulle der ikke være tale om et kastel eller en befæstning, men om et erhvervs- og administrationskompleks, hvortil der er knyttet en bolig med eget bad. Området var i brug fra augustæisk tid og ind i anden halvdel af 3.årh. e.v.t. Undervejs gennemgik bygningerne flere ombygninger (Kaiser 1996, s.69-70).

Til de bedre registrerede fund hører en række ovne. Umiddelbart syd for Rhinbroens vestende fandt man omkring skiftet til det 20.årh. en pottemagerovn, hvis indhold stammer fra første halvdel af 1.årh. e.v.t. Hvorvidt der her er tale om en del af den tidligste canabae, eller om den går tilbage til tiden før legio I Germanica’s ankomst, er så spørgsmålet (Lehner 1901, s.221-222). Noget af keramikken bar efter sigende navnet Atticus. Dette ville ikke vække den store opsigt, hvis ikke der i Trier var fundet lignende keramik med indskriften ”Atticus fe(cit) kanabis Bon(nensibus)” (Sadée 1925, s.54). I samme område er der fundet efterladenskaber fra kobber- og jernforarbejdning i tiden omkring 100 e.v.t. (Kaiser 1996, s.70).

Udgravningen af 12 pottemagerovne ca. 450m syd for legionslejren hører til de nyere fund. Disse ovne, hvis nederste dele var ganske velbevarede, indeholdt keramik fra sen tiberisk periode til ind i claudisk tid. I det begrænsede udgravningsfelt fandt man ingen spor af bygninger tilhørende pottemagerværkstedet, derimod en stor mængde gruber med affald fra claudisk tid. Efter at ovnene gik ud af brug, lader det til, at området blev planeret og brugt (usikkert til hvad) frem til år 70 e.v.t. (Baumewerd-Schmidt 2000, s. 312-313).

Længere mod syd, under det nuværende universitet, er der af to omgange blevet udgravet dele af store teglovne, som blev anvendt af legio I Minervia. De udgravede ovne skal formentlig dateres relativt sent i forhold til den her relevante periode, men stedet var forinden lagerplads for ler og før det arbejdsareal med affald fra afbrænding af træ, hvilket går tilbage til midten af 1.årh. e.v.t. (Lehner 1927, s.267 & Barfield, Wentscher, Wild 1962, s.348).

Vores viden om Bonn’s canabae i 1.årh. e.v.t. er dermed sporadisk. Hvad tidlige tider angår, mener M. Gechter, der leder dele af udgravningerne i Bonn, at man endnu ikke har bygningsfund i canabae fra første periode af legionslejren i 40’erne e.v.t., men aktivitet i området er bekræftet af enkeltfund (Gechter 2000, s.314-315). De ovenfornævnte to områder med pottemagerovne lader til at bekræfte dette. Det kunne altså beskrives som et driftigt erhvervscenter for keramik, og ved inddragelse af bygningerne fundet i det 19.årh., som et område med kulturelle og religiøse aktiviteter.

Ud fra fundene er det muligt, som Schultzer gjorde, at argumentere for, at canabae dækkede et mindre areal, og at dette ikke var særligt tæt bebygget (Schultzer 1901, s.103). Dette forekommer imidlertid ikke rigtigt tilfredsstillende. Såfremt vi ser overordnet på udbredelsen af canabae og ikke stopper, som her bestemt, ved slutningen af 1.årh. e.v.t., kan vi i dag dårligt give Schultzer ret i, at området var beskedent (til hans forsvar skal selvfølgelig siges, at meget er sket i de over hundrede år, der siden er gået). Fremstillingsstedet for tegl og ”det militære erhvervs/administrations-område”, der alment anses for at repræsentere canabae’s afgrænsning mod syd (Kaiser 1996, s.70), har ikke kun været enkeltstående komplekser i landskabet, ”thermerne” mod syd medregnet. Hvor meget af dette, der kan føres tilbage til tiden før 100 e.v.t., og hvor tæt bebyggelsen var, er til gengæld mere vanskeligt at bestemme. Alt i alt må Bonna-området med lejr, canabae og vicus, der skyder op længere mod syd i anden halvdel af 1.årh. e.v.t. (Andrikopoulou-Strack 1996, 442), have haft en betragtelig befolkning.

Helt at udelade fundene fra 2.årh. e.v.t. ville, som nævnt, være letsindigt. Her tænker jeg specielt på teglovnene. Selv om ovnene som sådan dateres noget senere end skiftet til 2.årh. e.v.t., synes der at have været lignende aktivitet et godt stykke tilbage i tid. Spørgsmålet bliver derfor, om det er urimeligt at forestille sig, at stedet blev anvendt til fremstilling af legionstegl, allerede fra legio I Minervia’s ankomst i 83 e.v.t. Ja, muligvis blev den ældre arbejdsflade benyttet allerede af de foregående legioner, skønt deres stempler endnu ikke er fundet (Kaiser 1996, s. 69).

Ved nyere udgravninger er der gjort fund af de i canabae og auxiliarvicus ofte registrerede langstrakte huse (se Nijmegen), men i Bonn kan undersøgte faser af sådanne ikke dateres til før 2.årh. e.v.t. (Gechter 2000, s.314). Dette betyder ikke, at de ikke var til stede. Hvad angår de i det 19.årh. identificerede bygninger, er det vanskeligt at indpasse disse inden for tidsrammen, især eftersom de beskrives som stenbyggeri (Schultzer 1901, s.95 & 99), og fordi stedet forbliver garnisonsby længe efter udløbet af 1.årh. e.v.t.

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

Således byder Bonn ved første øjekast på en masse materiale for den her opførte canabae, men ved nærmere eftersyn viser det sig vanskeligt at placere visse bygninger tilbage i det 1. årh. e.v.t. Ganske vist er der bevaret faser af "militærkomplekset" mod syd, der går langt tilbage i tid. Disse er imidlertid ikke særligt udsagnsgivende for canabae som sådan, men kan måske være eksempel på, hvilke slags bygninger man kan forvente at finde ved canabae's afgrænsning.

Hvad erhvervsarealer angår, er vi noget bedre hjulpet, primært inden for keramik- og tegl- fremstilling, der takket være ovnene er registreret på flere lokaliteter. Keramikfabrikation kan spores tilbage til canabae's spæde begyndelse i 40'erne e.v.t., og bringer os måske oven i købet lidt tættere på en af stedets beboere, Atticus. Teglfabrikationen vidner til gengæld om legionens tilstedeværelse udenfor lejren.

Novaesium (fig.3)

Området ved Neuss indeholder spor af mindst 12 lejrfaser. Den sidste er et auxiliær-kastel, der opførtes i 2. årh. e.v.t. midt i en af de tidligere lejrområder, og som ikke kommer på tale her. De første lejre blev bygget og ombygget med korte intervaller (fem år i gennemsnit) fra 19-16 f.v.t. til 43 e.v.t., i landskabet øst for den såkaldte Meertal. Hvilke enheder, der benyttede disse lejre, vides ikke, men indskriftfragmenter tyder på udveksling mellem både legionstropper og auxiliær-enheder (Müller 1975. s.386).

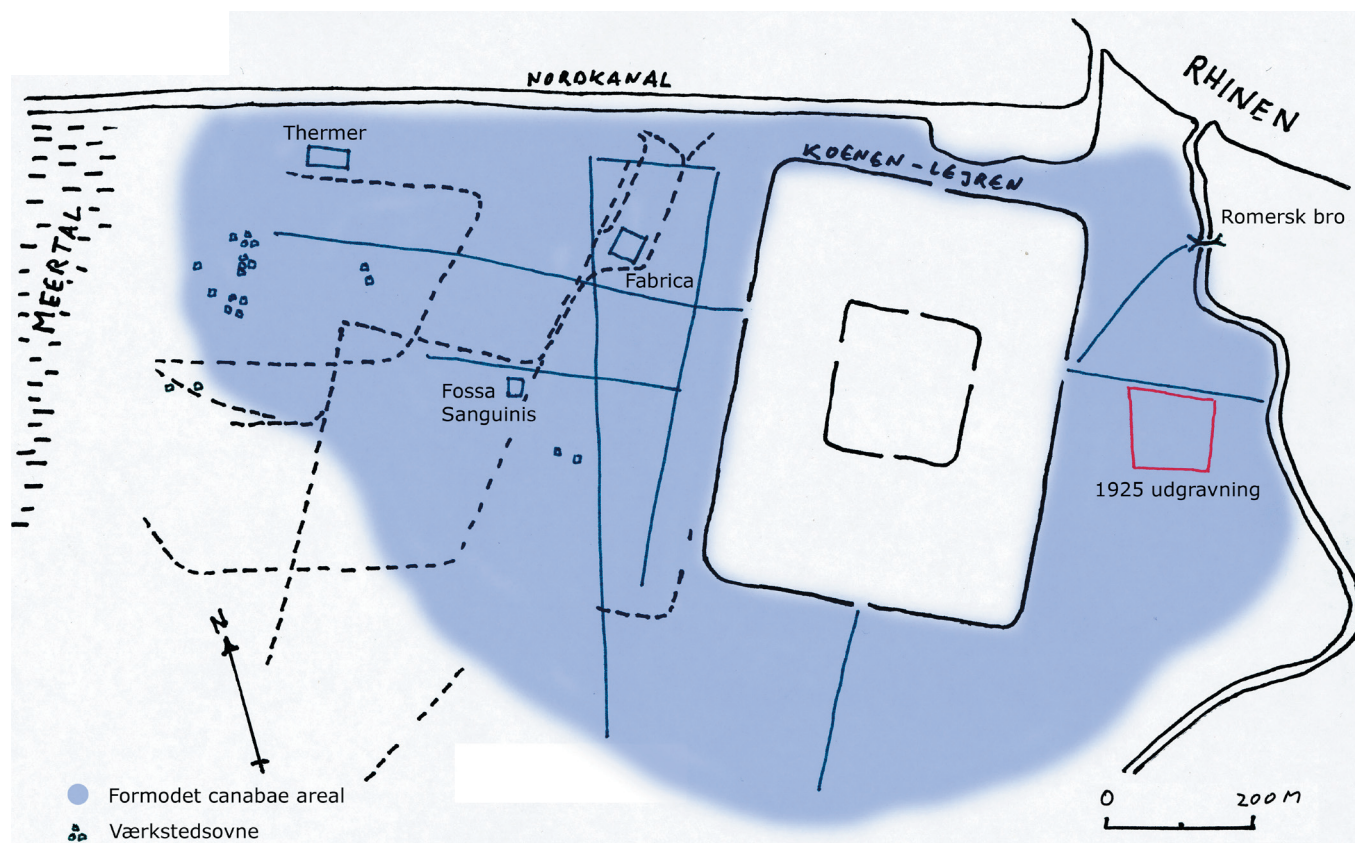

Fig.3: Forskellige faser af lejren i Novaesium samt canabae

Udgravningerne efter 2. Verdenskrig har givet os flere oplysninger om det område, hvor de tidligste legionslejre lå. Disse lejres udstrækning mod vest er ikke fundet, men de strakte sig sandsynligvis til den sumpede Meertal. Lejrene, der går tilbage til den allertidligste romerske tilstedeværelse i Germania, er af den polygonale irregulære form, der genfindes ved både Nijmegen og Xanten (Petrikovits 1961, s.4470-71). I disse lejre i Neuss fandt man en række spor af bebyggelse (udover lejrbefæstningerne). De er blevet forbundet med lejrenes indre bygninger, men ingen af sporene kunne forbindes med de to første faser. Det menes derfor, at der er tale om f.eks. telte på denne tid (Petrikovits 1961, s.456-460). Fra de polygonale lejre i Neuss kender man en række håndværksovne, både smelteovne og pottemagerovne, hvoraf kun to mindre af sidstnævnte slags er sikkert dateret, nemlig til den

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

augustæiske periode (Müller 1975, s.394).

Hvad alle disse tidlige lejre angår, mener udgraverne kun at have spor af canabae fra tiberisk tid og kun i meget begrænset omfang på østsiden. Afgrænsningen forbinder de primært med tiberiske grave i området. De få bebyggelsesrester, der er til rådighed pga. senere jordaftag, tyder udelukkende på lette bygninger uden nogen særlig form for fundamentering. Dertil kommer muligvis en keramikovn fundet ganske tæt på Meertal. Denne hører tidsmæssigt sammen med lejrperiode F's befæstning, da den ligger uden for lejren placeres den i canabae (Müller 1975, s.394).

Den tidligere omtalte ugraver i Neuss, Koenen, identificerede den første stenfase af lejren. Denne flaviske lejr, som ligger længere mod øst end de tidligste, er siden hen blevet betegnet som Koenen-lejren. Det har imidlertid vist sig, at der forud for denne, var to byggefaser i træ på samme sted (Petrikovits 1961, s.474). Den første fase blev opført, da legio XVI kom til Novaesium i 43 e.v.t., og den sidste flaviske lejr, der blev bygget af legio VI Victrix efter Bataveropstanden, forbindes med den egentlige Koenen-lejr i sten. Denne blev formentligt forladt efter 103 e.v.t. (Horn 1987, s.585).

Om canabae tilhørende Koenen-lejren og dens forgængere har man kun en begrænset viden, hvilket skyldes senere tiders forarbejdning og fjernelse af store jordmængder samt byggeaktivitet (Petrikovits 1961, s.479). En mindre del af vejforløbet i bebyggelsen er blevet fastlagt (langs den ene vej fandt man en vandledning af træ), og enkelte bygninger er identificeret. 500-600m vest for Koenen-lejrens NV-hjørne er et thermeanlæg. Langt fra hele anlæggets grundplan er kendt, men på sin NV-SØ-akse har det været mindst 50m. Længst mod vest lå der et koldtandsbasin og lidt længere østpå et noget mindre opvarmet sidestykke hertil (Petrikovits 1961, s.479). Talrige tegl med legio XVI-stempel kunne indikere, at badet går tilbage til tiden før Bataveropstanden (Müller 1975, s.398).

Nær ved "Nordkanal", men tættere på lejren, udgravedes stolpehullesporene fra to horrea. Den største har en længde på 24m og en bredde på over 10m. Den anden er en anelse mindre, 20,5x14,3m. Begge anses for at være blevet ødelagt under Bataveropstanden. Herefter blev der over den ene bygget et noget mindre horreum (Müller 1975, s.397).

På trods af, at området er blevet brugt og genbrugt så mange gange, så det ikke har været muligt at udgrave et fuldstændigt hus (Petrikovits 1961, s.479 & Müller 1975, s.397), foreligger der visse generelle betragtninger af husene og værkstedsarealerne. De beskrives som langstrakte bygninger med gavlenderne mod vejforløbet. De var i bindingsværk med stolper og tværliggere, og de yngre af slagsen havde en teglsokkel. Kun sjældent var der benyttet fletværk. Enkelte bygninger havde kældre. Mod vest var der et område med pottemagerovne brugt i claudisk tid samt en række røgovne, smeltedigler og en enkelt teglovn (Müller 1975, s.398).

Ved nødudgravninger foretaget i 1980'erne og 1990'erne blev der frilagt dele af en bygning mellem ældre voldgravssystemer. Bygningen blev i kraft af sine fundamentforløb, samt fundene i og omkring den, forbundet med en militær fabrica for især bronzegenstande, men ligeledes med funktion som magasin. Bygningen er udlagt, så den tager hensyn til de tidligere voldgrave. At dømme ud fra enkeltfundene var denne fabrica i brug i claudisk og neronsk tid og blev formentligt ødelagt under Bataveropstanden (Sauer 1996, s.86-87).

De originale resultater af udgravningerne øst for Koenen-lejren foretaget i 1925 er, som tidligere nævnt, næsten gået tabt. Af den korte opsummering ved Lehner og Oelmann fremgår det dog, at man stødte på romerske murrester. Hvilke typer mur, der var tale om, og i hvilket omfang de var bevaret, beskrives ikke konkret, men efter alt at dømme drejede det sig om stencmure, og der var bevaret betydeligt mere end blot fundamentspor i jorden. En mængde stolpehuller fastslog desuden, at der for denne/disse stenbygning(er) var tale om ældre bebyggelsesspor. Ud fra stemplede teglfragmenter fra legio VI og keramikfund dateres stenbyggefaseren til tiden efter 70 e.v.t. og frem til begyndelsen af 2.årh. e.v.t., hvilket svarer til denne legions ophold på stedet (Koenen-lejren). Koenen selv anså bygningen for at være et praetorium (i dette tilfælde benyttede han ordet til at beskrive et statsherberg for højststående officielle besøgende; en af bygningerne i Nijmegen anses ofte for at have haft samme betydning, men der benyttes et andet ord for fænomenet, mansio). Lehner og Oelmann foreslog derimod, ud fra beliggenhed og mangel på fund af et badeanlæg uden for lejren, at der er tale om thermer (Lehner & Oelmann 1926, s.369-370). Selvom det falder uden for tidsrammen, bør det i denne forbindelse nævnes, at man lige syd for lejr E's SØ-hjørne har fundet en såkaldt fossa sanguinis (en kultkælder) forbundet med Kybelekulen. At dømme efter enkeltfundene havde den en lang levetid, der strakte sig tilbage til første halvdel af 2.årh. e.v.t. De ældste fund er mønter fra starten af 2.årh. e.v.t. (Müller 1975, s.399).

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

Da udgravningerne efter 2. Verdenskrig var godt i gang, skrev Petrikovits, at yderligere tolkning af Novaesiums canabae måtte vente, til der var skabt overblik over enkeltfundene (Petrikovits 1961, s.479). Efterfølgende er en række af enkeltfundsgrupperne blevet publiceret hver for sig; senest er metalobjekterne fra udgravningerne katalogiseret i 2000 (Simpson 2000, s.VIII). En publikation om husene lader imidlertid stadig vente på sig, selvom det lader til, at Müller allerede i 1975 havde kendskab til flere bygninger både af beboelsesmæssig og erhvervsmæssig karakter (Müller 1975, s.398). Det ser ud til, at canabae er repræsenteret i en lang periode, ikke blot fra tiden efter Bataveropstanden, men også tilbage til claudisk tid. Ja, det er muligt, at vi skal helt tilbage til tiberisk tid.

Desværre lader der ikke til at være meget bevaret fra den tidligste tid. Der er primært tale om nogle ovne, som muligvis var placeret i canabae frem for inden for lejren. Kan vi forvente meget mere? Müller var af den opfattelse, at canabae på dette tidlige tidspunkt strakte sig 400m mod øst fra østportens og 100m mod syd fra sydportens, og at udbredelsen kan spores i placeringen af gravlæggelserne (Müller 1975, s.394). Som nævnt er der ikke bevaret hele grundrids af de tidlige letbyggede huse. Det samme gør sig gældende for andre områder end Germania Inferior (Petrikovits 1991, s.353). For så vidt er det ikke så underligt, at der for Novaesiums vedkommende kun er ringe spor efter bebyggelsen, hvis man tager de korte intervaller mellem de tidlige lejre i betragtning samt udskiftningen af forskellige troppeenheder. Nogle personer har ganske givet valgt at blive på stedet, når én enhed blev afløst af en anden; men andre har givet vis fulgt med til det nye garnisonssted. De korte tidsrum opfordrer ikke ligefrem til at gøre meget ud af fundamenteringen af husene, hvilket lader til at være en forudsætning for rimelige spor i dette område (Petrikovits 1961, s.479 & Müller 1975, s.397). Dette gør det unægteligt vanskeligt at rekonstruere de omgivelser, de tidlige canabae-beboere (og -brugere) bevægede sig rundt i. De få ovnfund, der muligvis kan knyttes til lejren, taler ikke desto mindre for håndværksaktivitet.

Når vi når frem til legio XVI 's ankomst i 43 e.v.t., tilbyder der sig straks et mere rigt syn på forholdene. Skønt vi for de enkelte huses vedkommende er forholdsvis dårligt informeret, er der nogle vigtige holdepunkter knyttet til omgivelserne. Ikke blot enkeltstående håndværkere lader sig nu placere i canabae, men også fabrica af større art. Det er muligt, at denne fabrica var knyttet til legionen (Sauer 1996, s.87). Til legio XVI's ophold knytter sig også badeanlægget mod vest, der vidner om aktiviteter af en helt anden art.

Ødelæggelseslagene i fabrica og horrea (Sauer 1996, s.86-87 & Müller 1975, s.397) fortæller om de følger, som Bataveropstanden havde for canabae, men den efterfølgende tid medførte fornyet byggeaktivitet. Desværre er resultaterne fra det største kompleks knyttet til denne periode gået tabt (Haberey 1949, s.346).

Meget lader sig stadigvæk være usagt vedrørende opbygningen af canabae, men det er muligt at drage en række nyttige konklusioner.

Når der kan siges meget lidt om den tidligste canabae fase, hænger dette ikke udelukkende sammen med forskningshistorien. I stigende grad synes egentlige begivenheder så som skiftende troppeenheder at sætte en grænse for, hvad vi kan forvente at finde.

Med den mere permanente stationering af legioner efter 43 e.v.t. bliver billedet straks et andet. Selvom vi stadig mangler publikationer, lader der til at være belæg for både beboelseskvarter og erhvervsvirksomhed. Hertil kan føjes thermer. Helt grundlæggende for udlægningen af canabaebebyggelsen er placeringen af en bygning som den nævnte fabrica, der følger de tidligere lejres anlæggelses-mønster i landskabet.

Noviomagus (fig.4 & 5)

Som tidligere nævnt har man i Nijmegen undersøgt canabae øst og vest for lejren, men langt fra hele canabae-området er udgravet.

I den seneste kampagne mod vest er et areal på ca. 3,5ha blevet udgravet (Haalebos 1998, s.33). Dette forholdsvis nyudgravede område præsenterer os for nogle muligheder, vi ikke kender fra de andre lokaliteter i Germania Inferior, hvor der oftest er tale om nødudgravninger (i forbindelse med canabae) på mindre arealer.

Området befinder sig næsten udelukkende indenfor V afgrænsningen af den enorme augustæiske lejr. Denne 45ha store garnison stammer fra de sidste årtier f.v.t.; den præcise datering er der uenighed om (Haalebos 1995, s.9 og 24 overfor Enckevort & Thijssen 2003, s.59). Lejrens voldgrave og vestport ses langs vestsiden af udgravningsarealet. Dette betyder, at vi ikke kan gøre os store forhåbninger om at genfinde strukturer tilhørende den augustæiske lejrs canabae i dette areal. Det bør nævnes, at man udover den augustæiske lejr og den noget senere

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

og mindre flaviske lejr har fundet spor af mellemliggende faser. Disse er desværre kun sikkert dokumenteret i kraft af sporene fra deres voldgrave (Haalebos 1995, s.6). I den udgravede flade finder man ud over materialet, som knytter sig til canabae bebyggelsen, også resterne af den augustæiske lejrs indre strukturer (Haalebos 1995, s.19-23 og Beilage I).

Befæstningen på Hunerberg, som canabae bygningerne i gravefeltet forbindes med, hører til i den flaviske periode og var hjem for legio X Gemina. Denne lejrs træbygninger blev fra 90'erne e.v.t. gradvist udbedret med konstruktioner i sten (Enckevort 2004, s.116).

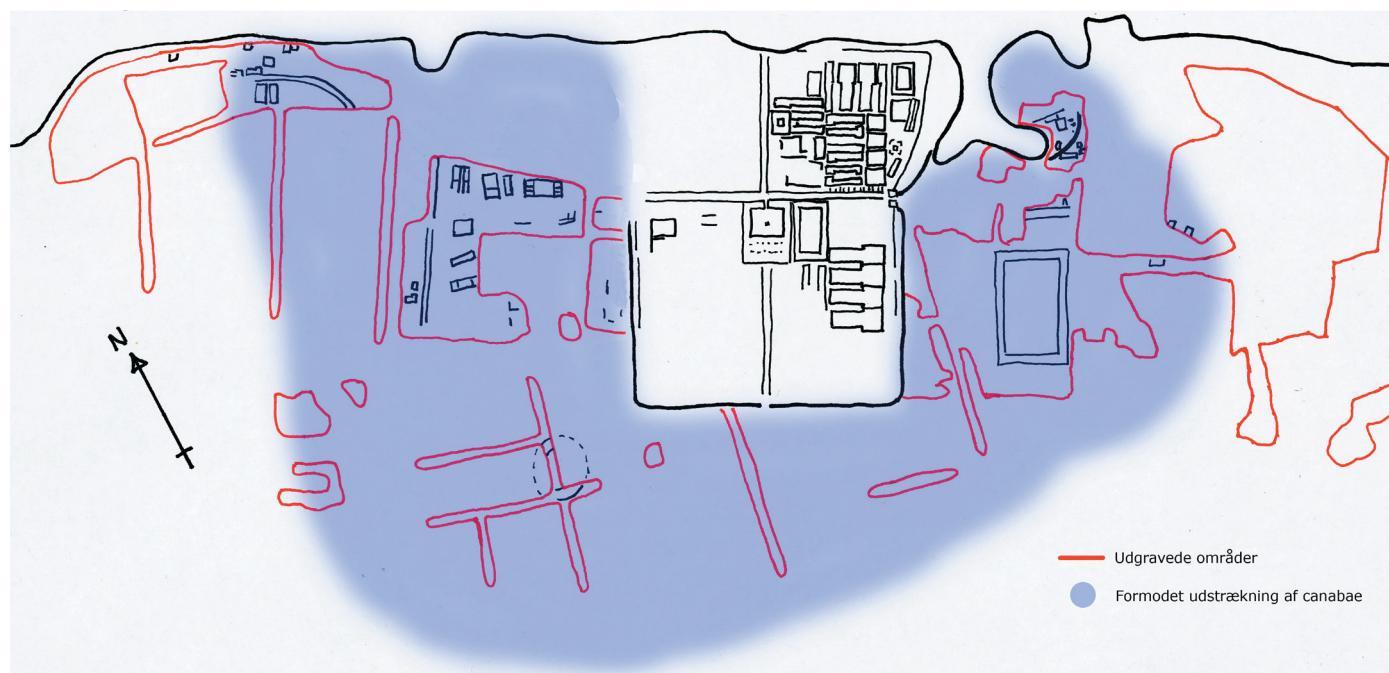

Fig.4: Hunerberg-fæstningen og omkringliggende strukturer

Helt centralt i canabae er vejnettet, som forbinder sig til udløberne af legionslejrens hovedveje. I den yderste nordkant af udgravningen befinder sig rester af udløberen af via principalis (fig.5, nr.1-3). Den er bevaret som et tykt gruslag, og sydsiden er markeret af tre grøfter. Grøfterne løber hen over en større affaldsgrube fra tidlig flaviske tid (Haalebos 1995, s.41). At dømme efter render og bygningers orientering gør vejnettet dog også brug af den augustæiske lejrs inddelinger, hvor via principalis og via singularis stadigvæk kan spores (fig.5 grøn). Dertil kommer en gade, som løber Ø-V med en skæv vinkel på både det augustæiske og flaviske vejnet (fig.5 gul) (Haalebos 1998, s.34-35). Med til det overordnede billede af området hører voldgravene fra den store augustæiske fæstning, som var fyldt med affaldslag fra den flaviske tid (fig.5 blå) (Haalebos 1995, s.17). Langs vejnettet er der spor af canabae's bygninger. Langt de fleste af disse var træbygninger, men enkelte stenkonstruktioner er også til stede (Haalebos 1995, s.70-71).

Træhusene langs med hovedvejen har lange rektangulære grundrids med den smalle gavlede vendt mod vejen. Bagtil ligger der et åbent areal, som strækker sig ned til den augustæiske lejrs via principalis. Her finder man ofte en brønd. Næsten i alle husene er der fundet spor af arner opbygget på forskellig vis (i tegl/teglfragmenter og marksten, formen varierer), og i nogle af husene er der fundet rester af lergulv (Haalebos 1995, s.45-47). Selv om denne form er den dominerende hustype, er der også spor af andre byggetyper. Syd for de aflange huse er udgravet store dele af et 22m bredt peristyllhus (fig.5, nr.4) (Haalebos 1995, s.50). Dertil kommer to langstrakte huse, måske sammenbyggede, der er indrettet efter den augustæiske via singularis, men også efter gaden, der løber skævt på begge de andre vejnet (fig.5, nr.5-6). De er fundamenteret på anden vis end de øvrige huse og har i fundamentgrøfterne spor af stolper. Det vestlige hus adskiller sig yderligere ved at have fundamentering for en portico langs nordsiden (Haalebos 1995, s.50).

Af de enkelte stenbygninger, der forbindes med canabae, ligger den ene umiddelbart uden for de augustæiske voldgrave. Muren var i tuf, men er blevet næsten fuldstændigt fjernet i eftertiden. Talrige brudstykker af vægmaleri fortæller om husets udsmykning, men en egentlig rekonstruktion af malerarbejdet er desværre umuligt. Såfremt de mange fragmenter af lerrør, tegulae mammatae og tubuli fundet i omkreds af bygningen, rent faktisk hører til

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

dette hus, er der tale om, at bygningen havde opvarmning (Haalebos 1995, s.80-82).

Hypokaustanlæg som sådan, og ikke bare fragmenter af tegl, rør osv., er fundet andre steder i det udgravede område. Et godt eksempel på et sådant befinder sig i forbindelse med træbygningerne langs hovedvejen (fig.5, nr.7) (Haalebos 1995, s.76-78).

Den oftest omtalte del af den vestlige canabae er resterne af den store stenbygning i den østlige del af udgravningen. Den er forsøgt identificeret med diverse bygningstyper, primært mansio, horrea og fabrica. Med en størrelse på knap 40x25m og med sit bygningsmateriale adskiller den sig under alle omstændigheder fra de øvrige strukturer (fig.5, nr.8). Stort set intet er imidlertid bevaret af selve murene. Bygningen dateres i kraft af teglstempler til 90'erne e.v.t. (Haalebos 1995, s.71-72).

Værksteder kan ofte være svære at se direkte i strukturerne, hvorfor identifikationen tit beror på enkeltfundsmaterialet. Et eksempel herpå er koncentrationer af slagger, fundet også i andre canabae end i Nijmegen. De ses ofte som led i fremstilling af genstande med direkte relation til militære aktiviteter. Ikke desto mindre har man fundet en aldrig færdigforarbejdet bronzestatue af en gudinde, hvilket kan indikere, at også finere ting blev fremstillet i canabae (Haalebos 1995, s.64-66). Keramikfremstilling er der direkte spor af i kraft af de dertilhørende ovne. To eksempler på sådanne er fundet bag bygningerne langs hovedvejen (fig.5, 9 og 10). Den ene, nr. 9, befinder sig umiddelbart bagved og i hjørnet mellem to bygninger (Haalebos 1995, s.53-54).

Ser man på det udgravede område i dets helhed, aftager bebyggelsen mod syd, og i SV-hjørnet var der muligvis slet ingen (Haalebos 1998, s.34)

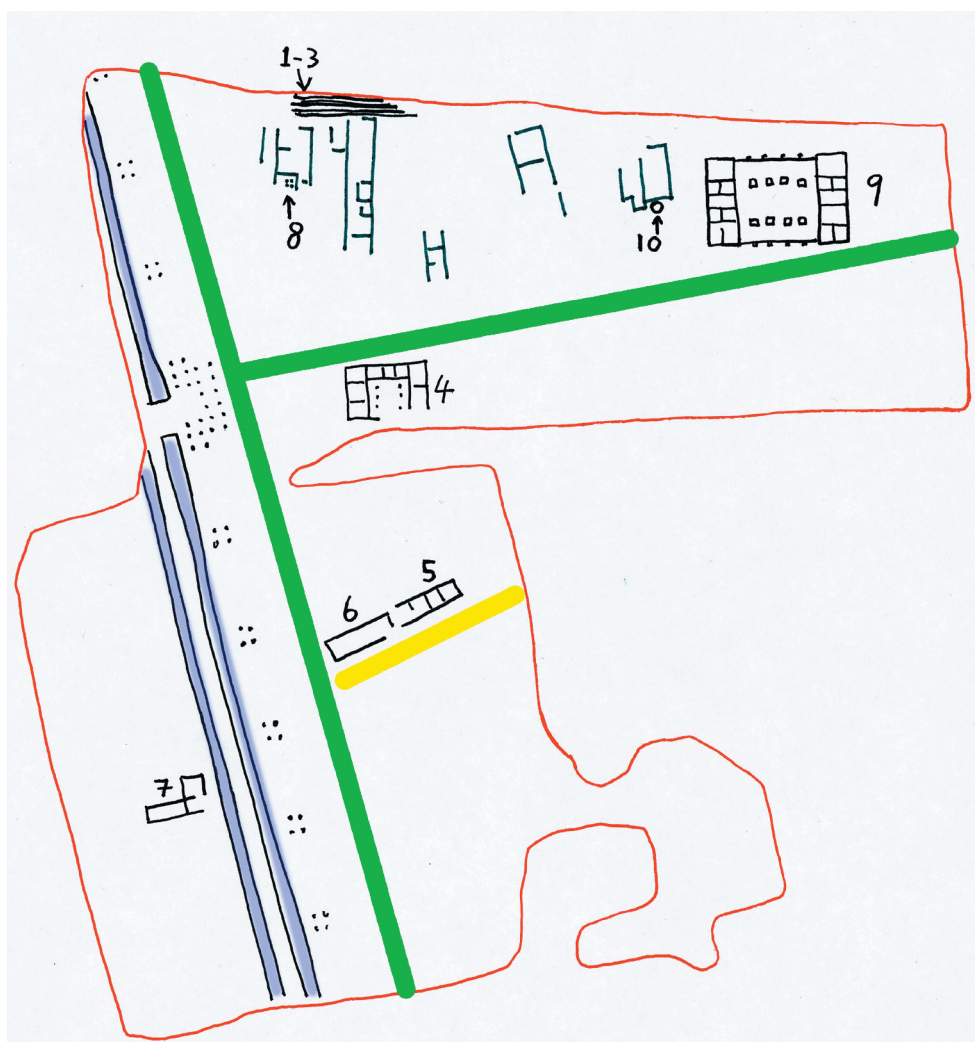

Fig.5: Udgravningsområdet vest for lejren i Noviomagus

Med til billedet af den vestlige del hører en række ældre udgravninger, først og fremmest koncentreret ca. 500m vest for NV-hjørnet af de flaviske lejre. Området indeholder to mindre veje. I syddelen af udgravningen fandt man et hus (22x9m), hvis første fase i træ senere var erstattet af sten. Umiddelbart vest herfor lå en anden stenbygning

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

bestående af en gård omgivet på to sider af rum, på én side af en mur og på den sidste side var formentlig af en åbning. Nord for vejene lå en større stenbygning på mindst 55x29m, og atter nord herfor, umiddelbart på kanten af skrænten, lå rester af begravelsesmonumenter. Husene er dateret til slutningen af 1. årh. e.v.t. (Bloemers 1980, s.54).

På østsiden af Hunerberg fandt man resterne af en bred grusvej, som fortsatte den flaviske befæstnings via *principalis* mod Kops plateau. På hver side af denne vej befandt sig afløbsrender. Syd for vejen, ca. 100m øst for lejren, lå et stort bygningsanlæg, på ca. 166x133m (Bloemers 1980, s.53). Bygningens indgang befandt sig formentligt på nordsiden ud mod vejen. Konstruktionen bestod af en stor åben plads omgivet på alle sider af rum med portico foran. I den centrale del af pladsen, var der spor efter mere end 50.000 små stolpehuller. Den præcise betydning af disse er usikker, men Enckevort foreslår, at de kan stamme fra en/et gigantisk hævet platform/gulv, der skulle forhindre erosion og en mudret plads (Enckevort 2002, s.389). Bygningen betegnes som forum og forbindes tidsmæssigt med stenbyggeriet, der finder sted i lejren fra omkring 90 e.v.t. og frem (Enckevort 2004, s.118-119).

Nord for vejen er et område blevet udgravet, hvor man har fundet spor af to større træhuse samt mindst seks mindre. Disse var omgivet af en form for palisade og sættes i forbindelse med håndværk. Her er der først og fremmest tale om glasforarbejdning, for selvom man ikke har fundet en glasovn, fandt man en grube med en større mængde glasskår, der sikkert skulle genbruges (Bloemers 1980, s.53). Husene er af den aflange type, nævnt i forbindelse med udgravningerne mod vest. Ud over disse bygninger var der i samme område to horrea samt en form for træcisterne (Enckevort 2002, s.387).

De senere udgravninger af det tidligere fort på Kops Plateau længere mod øst identificerede mindst 6 bygninger plus grupperinger af grave fra den flaviske periode. Den ene af de undersøgte bygninger anser udgraverne for at være til opstaldning (Enckevort 2002, s.388).

Området syd for lejren er kun lidt undersøgt. Selvom der er fundet spor efter både sten- og træbygninger, kendes hverken deres datering eller funktion. Til gengæld har man ud for SV-hjørnet af de flaviske lejre fundet tykke murforløb i tufblokke samt et tykt lag gult sand. Dette antages almindeligvis at have udgjort en del af canabae amfiteater (Bloemers 1980, s.55 & Haalebos 2000, s.51-53). Arenaens gulv mener man at have fundet på et lavere niveau, og mod sydvest fører en skrånende tilgang ned til arenaen. Amfiteatrets ydre mål er ca. 90m på den længste akse og ca. 75m på den korteste. Enkeltfundene tyder på, at stedet var i brug helt frem til slutningen af 2. årh. e.v.t., altså længe efter lejren var forladt (Bloemers 1980, s.56) (mere om amfiteater-begrebet omkring legionslejre under Vetera).

Ud fra det forelagte materiale synes vi så godt som udelukkende at have bevaret strukturer af canabae fra den flaviske periode og tiden derefter. I et vist omfang begrænser bygningerne sig til tiden frem til legio X Gemina's afmarch. Dette kunne forklares ved, at udgravningsarealerne for det meste befinder sig over ældre befæstninger, det være sig Hunerbergs augustæiske lejr eller fortet på Kops Plateau. Helt forklarer det dog ikke manglen på pre-flaviske strukturer. Ej heller kan det affærdiges med, at udgravningerne er for gamle og for dårligt publiceret. Selvfølgelig er det muligt, at senere brug af området har berøvet os sporene. Vi skulle umiddelbart forvente, at canabae fulgte lejrens bebyggelsesmønster (Petrikovits 1991, s.169), og skønt den augustæiske lejrs levetid langt fra strakte sig frem til den flaviske periode, var den i brug længe nok til at blive udstyret med træbygninger. Dette stemmer godt overens med det billede, vi får af de første lejrperioder i Neuss. Hvor den tidlige tid mangler fuldstændigt, er vi til gengæld godt informeret om tiden efter Bataveropstanden. Dette skyldes mængden af forskellige typer af bygninger, men måske først og fremmest udgravningerne mod vest. Som det bliver præsenteret af Haalebos (Haalebos 1995, s.39-108), udgør dette areal ganske vist kun en andel af canabae, men her er mulighed for at få et mere samlet indtryk af et sådan område.

De langstrakte huse kendes også fra andre canabaebebyggelser både i England (f.eks. Caerleon) og langs Donau (f.eks. Carnuntum) (Petrikovits 1991, s.353). Men de er ikke et fænomen, som udelukkende knytter sig til canabae. De ses også i andre sammenhænge, eksempelvis i *auxiliarvici* (Sommer 1997, s.45-46). Udover denne type hus er der også den langstrakte bygning med portico-facade langs den ene side (fig.5,5) samt peristylhuset. Af bygninger af mere officiel karakter er der den såkaldte *mansio*. Mod sydvest og mod øst har henholdsvis amfiteater og forum fyldt godt i landskabet. Fora i den størrelsesorden, vi ser det her, er ikke noget særsyn i forbindelse med canabae, og selv om de ikke er identificeret ved nogle af de andre legionslejre i Germania Inferior, kender man

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

f.eks. et fra Vindonissa med målene 138x122 (altså lidt mindre), og fra Carnuntum det enorme 226x182m store forum (Enckevort 2002, s.389).

Først og fremmest er det slående, hvorledes canabae tilpasser sig allerede eksisterende elementer i området. Hvorfor har man blot indordnet sig efter de augustæiske voldgrave og vejforløb i stedet for at planere og udlægge en ordnet bosættelse? Anlæggelsen af en vej, der løber skævt på både det augustæiske og det flaviske vejnet står i slående kontrast til de meget ordnede forhold i selve lejren.

Med til billedet af Noviomagus hører ovne og værkstedsareal, der omfatter såvel ovne placeret bag de langstrakte huse som gruber med materiale til genbrug.

Nijmegen/Noviomagus' canabae byder dermed på et bredt spektrum af forskelligartet byggeri. Her findes både den gængse langstrakte husform, peristylhuset samt forskellige andre mere eller mindre opført i sten. Til billedet hører vægmaleri, opvarmningsanlæg plus forskellige erhverv. Større bygninger og anlæg af mere officiel art var placeret herimellem. Forum, mansio og amfiteater må have været markante træk i bybilledet.

Vejnettet virker overordnet meget regelret med de langstrakte bygninger liggende side ved side langs lejrens udfaldsveje. Ved at gå mere i detaljer finder man imidlertid rester af ældre vejforløb og tilføjelse af andre veje, der virker en smule tilfældigt udlagt. Som en del af bebyggelsen har de gamle voldgrave stadig ligget åbne og er blevet brugt til alskens affald.

Vetera (fig.6)

Som ved de andre lejre, er den seneste lejrperiode bedst undersøgt. På Fürstenberg drejer det sig om den neronske såkaldte stenlejr, der imidlertid langt fra er den første militære tilstedeværelse på stedet. Men på samme vis som de øvrige steder ved man uhyre lidt om de foregående, der næsten udelukkende er identificeret i kraft af brudstykker af voldgrave og voldsystemer (Detten 1999, 411-414). I det undersøgte område fandt man de samme irregulære fæstningsarealer, der kendetegner de tidlige lejre i Neuss.

Fordelingen af de mange søgesnit giver et tydeligt indtryk af udgravernes primære formål, nemlig legionslejren. Som tidligere nævnt blev der imidlertid lagt få søgegrøfter i det omkringliggende areal. To af disse løb i forlængelse af hinanden ØNØ fra den neronske fæstnings østmur, ca. midtvejs mellem SØ-hjørnet og lejrens østlige port. I søgegrøften nærmest lejren identificerede udgraverne ingen strukturer. Til gengæld indeholdt den yderste flere fundamentspor. De nederste lag indeholdt ifølge Lehner en række render fra trækonstruktionsfundamenter. Herover var der fundamentgrave med grus nederst og et enkelt sted var der ligeledes bevaret tre skifter af tuffundamentet. Over dette fandt man et tykt brandlag med forbrændte tegl foroven (Lehner 1910, s.256). Desværre gør det smalle snit, at det ikke er muligt at rekonstruere nogle af bygningernes grundplan, men den lave tufstenssokkel menes at have båret bindingsværkshuse med tegltag (Hanel 1995, s.312). Manglen på fundamenter i den inderste grøft

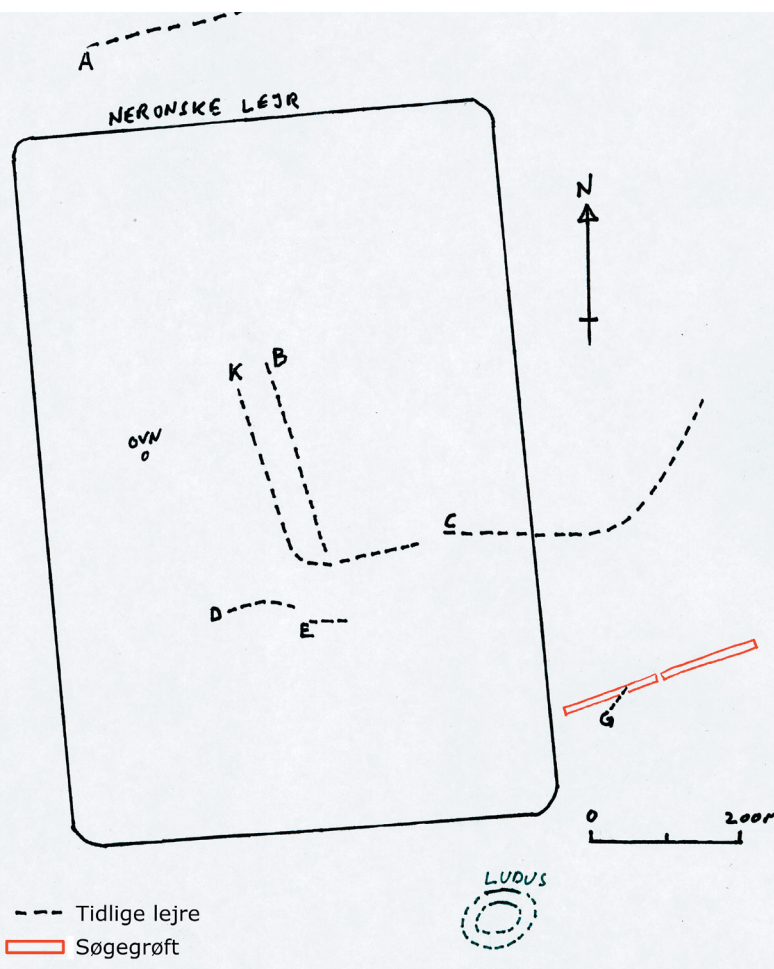

Fig.6: Vetera I og de få kendte områder af canabae

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

svarede overens med en anden søgegrøft, beliggende på den diametralt modsatte side af lejren, hvor man heller ikke fandt noget (Lehner 1910, s.256).

Af større bygningsværker i canabae, hvoraf nogle typer er blevet præsenteret på de andre lokaliteter, kendes kun en enkelt, nemlig amfiteatret ved Birten. Til gengæld er Vetera I det eneste sted, hvor et sådant er helt sikkert dokumenteret. I dag fremstår amfiteatret som nævnt stadig i landskabet, fordi man førhen antog det for at være stedet for den hellige Viktors martyrium. Selvom det dateres til samme tid som den såkaldte stenlejr, lader det til, at der, for amfiteatrets vedkommende, var tale om en trækonstruktion og sammenskovede jordvolde (Lehner 1910, s.259-260).

Under officersbeboelsen K i den neronske lejr lå det nederste af en pottemagerovn, der indeholdt materiale fra 40'erne og 50'erne e.v.t. Det er blevet antaget, at denne ovn hørte til fasen af lejrbebyggelse kaldet K-K', og at den dermed lå ca. 130m uden for lejren, hvilket ville forbinde den med canabae, der gik forud for den neronske lejr (M) (Böcking 1974, s.145-146). Senere hen er den imidlertid blevet forbundet med sporene af en claudisk befæstning, der dukkede op under kabeludlægning længere mod nord i 1974 og 1979. Til denne periode knyttes også de tidligere fund af et valetudinarium (lejrhospital). Selvom man ikke kender den vestlige og østlige begrænsning af lejren, er det sandsynligt, at ovnen var en del af selve denne (Hanel 1995, s.303-306).

Vor sparsomme viden om canabae omkring Vetera I, baseret på de for os i dag noget specielle udgravningsomstændigheder, har, sammenholdt med en passage fra Tacitus, dannet grundlag for flere antagelser angående emnet. I Tacitus' skildring af begivenhederne omkring belejringen af Vetera under Bataveropstanden, omtales et nærvedliggende beboelsesområde med ordene "in modum municipium" (Tacitus historiae, 4,22). Området havde i fredsperioden vokset sig så stort, at det blev beordret ødelagt af legaterne for ikke at være til hjælp for belejrerne. Ofte er denne passus blevet tolket som lejrens canabae (eks. Böcking 1974, s.162 og Horn 1987, s.624). Andre, som f.eks. Fischer, har været mere tilbøjelige til at identificere passagen med den før-koloniale bebyggelse ved Colonia Ulpia Traiana (Fischer 2001, s.12). Man kan spørge sig selv, hvor meget der ville være vundet ved at ødelægge denne bebyggelse, som trods alt befinder sig et pænt stykke fra lejren, frem for selve canabae. Det er selvfølgelig også muligt, at Tacitus på dette sted ikke skelner strengt mellem de to.

En anden gængs antagelse beror på det manglende materiale i søgegrøfterne nærmest lejren. Det fik allerede Lehner til at konstatere, at et bælte på ca. 100m omkring lejren må være blevet holdt fri for bebyggelse af strategiske hensyn (Lehner 1910, s.256). Umiddelbart virker det som et meget plausibelt hensyn at tage, men om man rent faktisk kan lade de udgravede arealer være bevis herfor, er mere tvivlsomt. Ser vi på eksemplet fra Nijmegen, varierer bebyggelses- tætheden i canabae ganske betydeligt, med den største koncentration omkring lejrens udfaldsveje.

Skønt Vetera's amfiteater er det eneste helt sikre eksempel fra legionslejrene i Germania Inferior, er det bestemt ikke enestående for canabae som sådan, og der lå formentligt et amfiteater ved alle legionslejrene. Petrikovits foretrækker betegnelsen ludus for disse amfiteatre (Petrikovits 1991, s.177). Det hænger sammen med bygningens funktion, der primært anses for at have været træningssted for legionærerne, og ikke blot det gængse underholdningstiltag, vi normalt forbinder med amfiteatre. Betydningen skulle kunne aflæses af størrelsesforholdet mellem cavea og arena. I ludus gøres cavea mindre i forhold til arena, sammenlignet med det tilsvarende forhold i amfiteatret. Dette kommer tydeligt til udtryk ved sammenligning mellem Donau-lokaliteten Carnuntums ludus i canabae og civilbyens amfiteater (Petrikovits 1991, s.177-179). Når jeg her har brugt ordet amfiteater frem for ludus, er det udelukkende fordi man i litteraturen næsten altid henviser til disse ludi under betegnelsen amfiteatre. Ud over våben træningen i ludus/amfiteater var der nær lejrene et andet åbent øvelsesareal, hvis beliggenhed man har genfundet ved bl.a. legio II's lejr i Caerleon (i England). Ved denne lejr var der ligeledes et ludus/amfiteater af sten (Petrikovits 1991, s.177).

I Nijmegen og Neuss har man fundet væsentlige dele af canabae ved udgravningen af de augustæiske og tiberiske lejre. I Vetera I har man næsten udelukkende gravet inden for den neronske fæstnings areal. Her har man til gengæld fundet spor af de foregående lejre. Eftersom disse langt fra dækker samme område, kunne man måske have gjort sig håb om, at en del af de hertil hørende canabaeområder ville være blevet fundet.

Tre faktorer er altså altafgørende for vor viden om canabae ved Xanten. For det første er tiden begrænset til før Bataveropstanden, da Vetera II pga. sin beliggenhed i dag er så utilgængelig, at man indtil videre har opgivet at lave egentlige undersøgelser af lejr- og canabae-bebyggelsen. For det andet har hensigten med udgravningerne

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

næsten udelukkende været selve fæstningen. For det tredje er de mangelfulde optegnelser fra den tidlige udgravning af Vetera I, såvel for canabae som for selve lejren, et alvorlig problem for fortolkningen.

At vi har kendskab til bebyggelsen overhovedet, kan dårligt betegnes som andet end held. Den sparsomme viden giver os dog mulighed for at rekonstruere canabae i den sidste periode som indeholdende bindingsværkshuse med tegltage og stenfundamenter. Måske har der eksisteret en foregående periode med træbebyggelse. Ludus med dets trækonstruktion sætter under alle omstændigheder en brøkdæl af scenen for livet i canabae.

Hvor omfattende canabae har været, er svært at sige på trods af forsøg på at komme med bud herpå ud fra topografien og graves beliggenhed. Måske har canabae ikke ligget umiddelbart op ad fæstningens voldgrav, men det vides ikke med sikkerhed.

Sammenfattende kommentarer

Der er påfaldende få gengangere blandt de her præsenterede strukturer fra Germania Inferiors canabaeområder. Dermed kunne man forledes til at tro, at der ikke forekom nogen lighedspunkter. Sammenligninger man med bedre udforskede canabae i andre provinser, f.eks. Carnuntum ved Donau og Caerleon i Wales (Petrikovits 1991, s.172-179), synes det imidlertid snarere at hænge sammen med udgravningshistorien og bevaringstilstanden for de enkelte lokaliteter i Germania Inferior. Ved Vetera er der så godt som ingen udgravninger overhovedet, og i Bonna må vi nøjes med stikprøver af området. Nogle bygningstyper synes at være repræsenteret flere steder, først og fremmest de lange huse, der forekommer i forskellige typer i Noviomagus, som angiveligt er identificeret i Novaesium og i hvert fald kort tid efter den valgte tidsramme endvidere i Bonna. Horreum er en bygningstype, der ses i både Noviomagus og Novaesium. Herudover må vi lade de forskellige steder komplementere hinanden for at få et mere samlet billede af en canabae. Følgende, som går mere på fordelingen og udlægningen af bygninger i canabae, genfindes både i Noviomagus og Novaesium: de gamle voldgrave har tilsyneladende ligget åbne og har hermed været bestemmende for placeringen af senere veje og huse. Der er tale om såvel bygninger opført af civile som strukturer opført under legionens kommando. Underforstået, dersom identifikationen af fabrica i Novaesium som et militært fabrica er korrekt (Sauer 1996, s.86-87). Der er for så vidt heller ikke tale om specielt ringe boliger/huse i canabae. Ganske vist er der for Noviomagus vedkommende en overvægt af de måske nok lidt simple langstrakte huse, men nogle af disse har haft opvarmning og vægbemaling, og indimellem ses peristylhuse. Husenes placering i området virker til gengæld noget tilfældig, når man ser bort fra selve hovedvejene.

Så vidt muligt har jeg forsøgt at begrænse mig til bygningerne i selve canabae, men der er en klar sammenhæng mellem de bygninger, der befinder sig i lejren, og dem, militæret finder det praktisk at placere ude i den omkringliggende canabae. Ofte er det blevet tydet sådan, at man med tiden lægger flere af de generende og pladskrævende fabrica og opmagasineringsbygninger uden for lejrene for kun at have de allernødvendigste inden for selve befæstningen. Dette skift finder især sted i årtierne efter Augustus (Petrikovits 1991, s.169). Dette mønster bekræftes af Germania Inferior. Ser vi på de tidligste faser af lejrene ved Novaesium, befinder der sig en stor mængde forskellige ovne inden for lejrenes afgrænsning og næsten ingen udenfor i området, som angiveligt var canabae. Fra 43 e.v.t. ses derimod eksempler på både fabrica og horrea i canabae. Overensstemmende hermed finder vi i Bonna en række pottemagerovne syd for lejren, der skønt de måske ikke har været drevet af de såkaldte immunes, direkte ansat i legionen, har leveret til denne. At det har været praktisk at placere de store teglovne og deres arbejdsområder i udkanten af bebyggelsen, virker umiddelbart plausibelt.

Ud over beboelses- og erhvervsbygninger (samt kombinationer heraf) har vi med forum i Noviomagus og ludus ved Vetera I og Noviomagus gode eksempler på nogle af de større bygningstyper, der i Romerriget gerne forbindes med det offentlige rum. Et væsentligt element mangler til gengæld så godt som fuldstændigt: der er ikke med sikkerhed påvist noget religiøst byggeri. Muligvis skal vi tage de gamle udsagn fra 19.årh. om et tempel i Bonna canabae for gode varer (Schultze 1901, s.91-104), men dette vil i så fald ikke med sikkerhed kunne placeres i 1.årh. e.v.t. Mere oplagt er det at lede efter religiøs aktivitet omkring Kybelekulten i Novaesium, hvor den såkaldte fossa sanguinis kan føres tilbage til første halvdel af 2.årh. e.v.t.

Konklusion

De mest systematisk udforskede canabae i Germania Inferior er Neuss/Novaesium og Nijmegen/Noviomagus. Det betyder, at fremstillingen i særlig grad er farvet af indtrykkene fra disse to steder. Selv her forbliver det

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

imidlertid svært at samle vidnesbyrd fra augustæisk og tiberisk tid. Følgende faktorer er medbestemmende herfor: For det første bevaringsomstændighederne på de givne steder. For det andet det faktum, at canabae, i hvert fald for Germania Inferiors vedkommende, havde en anden karakter end senere hen; formentlig indeholdt de ikke samme mængder håndværksrelaterede enheder. Dertil kommer formentlig den tids hyppigere rotation af militære enheder.

Ingen af lokaliteterne giver et tydeligt billede af, hvorledes en bestemt canabae tog sig ud for sine beboere og brugere. Tilsammen giver stederne imidlertid mulighed for rekonstruktion af et eksempel herpå. Langs hovedindfaldsvejene til lejren har de langstrakte huse ligget side om side. Herimellem kan have hævet sig et badeanlæg eller et finere herberg. Bagved forgrenede vejnettet sig mere eller mindre irregulært. Her har ligget andre hustyper, som f.eks. peristylhuse. Eller der har været horrea. Helt markant må ludus/amfiteatret og forum have skilt sig ud. Fabrica har været placeret inde imellem de andre bygninger, mens nogle af de mere generende måske har ligget i canabaes yderområder. Rester af gamle volde og voldgrave har været synlige imellem og langs med bygningerne.

Hvem de mennesker var, der bevægede sig rundt i canabae, og som nævnes i det indledende citat, er det desværre ikke muligt at komme nærmere ind på uden at gøre brug af mere indgående studier af enkeltfundsgrupperne eller gravene, som kun i ringe omfang er blevet berørt her.

Bibliografi

Andrikopoulou-Strack, J.-N., *Der römische Vicus von Bonn, i, Bonner Jahrbücher band 196, 1996, Köln 1997. s. 421-468.*

Barfield, L. H., Wentscher, J. & Wild, J. P., *Die Ausgrabungen unter dem Universitätsgebäude Bonn im März 1962, Bonner Jahrbücher band 163, 1963, Köln 1963. s. 342-367*

Baumewerd-Schmidt, H., *Wieder einmal gänzlich unerwartete Befunde im Bonner Stadtgebiet – Ein frühromischer Töpferbereich, i Horn e.a. (eds.), Fundort Nordrhein-Westfalen. Millionen Jahre Geschichte, Köln 2000. s. 312-313.*

Bloemers, J. H. F., e.a., *Noviomagus: Auf den Spuren der Römer in Nijmegen, Nijmegen 1980.*

Böcking, W., *Die Römer am Niederrhein und in Norddeutschland. Die Ausgrabungen in Xanten, Westfalen und Niedersachsen, Frankfurt 1974. s. 162-172.*

Detten, D., *Vetera Castra I: Römischer Basisstützpunkt für die militärischen Operationen im rechtsrheinischen Germanien zur Zeit des Augustus, i Wiegels & Schlüter (ed.), Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese, Internationaler Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftsverbandes Osnabrücker Land e.V. vom 2. bis 5. September 1996, Osnabrück 1999. S. 401-417.*

Eck, W., *Geschichte der Stadt Köln, Köln in römischer Zeit: Geschichte einer Stadt im Rahmen des Imperium Romanum, Köln 2004.*

Enckevort, H., *The eastern canabae legionis of the legio X gemina on the Kops Plateau in Nijmegen, i Freeman, P. e.a. ed., Limes XVIII Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in*

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

Amman, Jordan (September 2000), Oxford 2002. s. 387-394.

Enckevort, H. & Thijssen, J., Nijmegen – A Roman town in the Frontier Zone of Germania Inferior, i Wilson (ed.), *The archaeology of Roman towns. Studies in honour of professor John Wacher*, Oxford 2003. s. 59-72.

Enckevort, H., The roman military complex in Nijmegen, i Vermeulen, Sas & Dhaeze (eds.), *Archaeology in confrontation. Aspects of Roman military presence in the Northwest. Studies in honour of Prof. Em. Hugo Thoen*, Ghent 2004. s. 103-124.

Fischer, T. (ed.), *Die römischen Provinzen. Ein Einführung in ihre Archäologie*, Stuttgart 2001.

Fischer, T., Beispiele zur Entstehung römischer Städte in den Nordwestprovinzen, i Precht og Zieling (eds.), *Xantener Berichte: Grabung – Forschung – Präsentation Band 9*, Mainz 2001. s. 11-16.

Gechter, M., Die Anfänge des Niedergermanischen Limes, i, *Bonner Jahrbücher Band 179*, 1979, Köln 1979. s. 1-129.

Gechter, M., Neus Untersuchungen im Bonner Legionslager, i, *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13. Internationaler Limeskongress, Aalen 1983, Stuttgart 1986*. s. 155-158.

Gechter, M., Ausgrabungen in der Bonner Lagervorstadt, i Horn e.a. (eds.), *Fundort Nordrhein-Westfalen. Millionen Jahre Geschichte*, Köln 2000. s. 314-315.

Haalebos, J. K. e.a., *Castra und Canabae, Ausgrabungen auf dem Hunerberg in Nijmegen, 1987-1994*, *Libelli Noviomagensis nr. 3*, Nijmegen 1995.

Haalebos, J. K., Die Canabae der Legio X Gemina in Nijmegen, i, *Gesellschaft Pro Vindonissa, Jahresbericht 1997, Brugg 1998*. S. 33-40.

Haalebos, J.K., Het Kampdorp, i Enckevort, Haalebos & Thijssen eds., *Nijmegen: Legerplaats en stad in het achterland van de Romeinse limes*, Nijmegen 2000. s. 51-53.

Haberey, W., Neus. Römische Brücke über die Erft, i, *Bonner Jahrbücher band 149*, 1949, Köln 1949. s. 344-346.

Hanel, N., *Vetera I Die Funde aus den römischen Lagern auf dem Fürstenberg bei Xanten*, Köln 1995.

Horn, H. G., *Die Römer in Nordrhein-Westfalen*, Stuttgart 1987

Kaiser, M., Die Ziegelstempel der römischen Garnisonen von Bonn, *Bonner Jahrbücher band 196*, 1996, Köln 1997. s. 51-160.

Koenen, C., Aussenstrassen und wichtige Punkte in der Umgebung des Lagers, i, *Bonner Jahrbücher band 111/112*, 1904, Bonn 1904. s. 236-239.

Kunow, J., Ausgrabung und Funde 1982, i, *Bonner Jahrbücher band 184*, 1984, Köln 1984. s. 617.

Lehner, H. (ed.), *Ausgrabungs- und fundberichte vom 16. Juli 1900 bis 31. Juli 1901*, i, *Bonner Jahrbücher band 107*, 1901, Bonn 1901. s. 203-245.

Lehner, H. (ed.), *Ausgrabungs- und Fundberichte des Provinzialmuseums in Bonn*, i, *Bonner Jahrbücher band 110*,

Canabae legionis i Germania Inferior af Niels Bargfeldt

1903, Bonn 1903. s. 122-187.

Lehner, H. (ed.), *Vetera, Ausgrabungen in den Jahren 1908 und 1909*, i, *Bonner Jahrbücher* band ,1910, Bonn 1910. S. 230-300.

Lehner, H. & Oelmann, F., *Bericht über die Tätigkeit des Provinzialmuseums in Bonn*, i, *Bonner Jahrbücher* band 131, 1926, Bonn 1926. s.355-381.

Lehner, H., *Bericht über die Tätigkeit des provinzialmuseums in Bonn in der Zeit vom 1.4.1926 bis 31.3.1927*, i, *Bonner Jahrbücher* band 132, 1927, Köln 1927. s. 264-267.

Lehner, H., *Vetera die Ergebnisse der Ausgrabungen des BonnerProvinzialmuseums bis 1929*, *Röm.-Germ. Forsch.* 4, Berlin 1930.

Mason, D. J. P., *Chester: The Canabae Legionis*, i, *Britannia* vol. 18, 1987, 1987. s.143-168

Müller, G., *Novaesium. Die Ausgrabungen in Neuss von 1955 bis 1972*, i, *Ausgrabungen in Deutschland. Monographien* Band 1,1, Mainz 1975. s. 384-400.

Müller, G., *Die militärischen Anlagen und die Siedlungen von Novaesium*, i Chantraine e.a. (eds.), *Das römische Neuss*, Stuttgart 1984. s. 81-86.

Niessen, J., *Geschichte der Stadt Bonn. Teil I*, Bonn 1956. s. 15-32.

Petrikovits, H., *Die Ausgrabungen in Neuss (Stand der Ausgrabungen Ende 1961)*, i, *Bonner Jahrbücher* bd. 161, Köln 1961. (s. 449-485)

Petrikovits, H., *Beiträge zur römischen Geschichte und Archäologie II 1976-1991*, Beihefte der *Bonner Jahrbücher* bd. 49, Köln 1991.

Sadée, E., *Das Römische Bonn*, Bonn 1925.

Sauer, S., *Ein fabrica-Bau in der Neusser canabae legionis*, i, *Archäologie im Rheinland* 1995, Stuttgart 1996. s. 86-87.

Schultze, R., *Römische Wohnstätten in Bonn*, i, *Bonner Jahrbücher* band 106, 1901, Bonn 1901. s. 91-104.

Sommer, C. S., *Kastellvicus und Kastell – Modell für die Canabae legionis?*, i, *Gesellschaft Pro Vindonissa, Jahresbericht* 1997, Brugg 1998. S. 41-52.

Stenmans, P., *Die Canabae der Legionen*, i, *Neuss im Wandel der Zeiten*, Neuss 1970. s. 29-30.

En dekonstruktion af fem udvalgte græske og deres tilsvarende latinske begreber set i lyset af M. Heideggers tænkning

Andreas Møller Lange

Introduktion

Jeg vil i det følgende behandle fem udvalgte græske begreber og deres latinske modstykker med udgangspunkt i den tyske filosof Martin Heideggers (1889 – 1976) tænkning. Jeg vil argumentere for, at Heideggers læsning kan give et perspektiv der åbner op for, hvad disse begreber oprindeligt havde betydet. For at gøre dette forsøg i dag, da må man vove sig ud over den gængse - og moderne - inddeling af verden gennem “videnskaben”. Som sådan er intet i denne verden kun til indenfor én kategori, fx den videnskabelige gren vi kalder filologi - eller filosofi for den sags skyld. En vigtig opgave er derfor, at se ud over sit eget interessefelt og søge at spørge ind til sit nutidige grundlag for at tænke, læse, tænke og forstå antikken på.

Vi moderne mennesker bruger ofte i vores dagligdag traditionelle begreber og kategorier, som var de faldet ned fra himlen. Blandt andet at noget er “historisk”, at det har en historie – fx et hus. Vi kender begrebet fra lærebøgerne, og som værende en videnskabelig disciplin hvis levn fx kan undersøges arkæologisk eller filologisk, men hvad vil det egentlig sige, at noget er historisk? Hvorfor har det relevans i dag at fx Parmenides forstod begrebet “sandhed” på en helt anden måde end vi (post-)moderne gør? Hvad betyder det, at vi læser antikken “humanistisk”? Dette er nogle af de spørgsmål, jeg håber at kunne besvare og konkludere på ud fra følgende betragtninger. I sidste ende bliver det tillige et spørgsmål om måden at oversætte på.

Historie

Det at kunne opfatte noget som historisk forudsætter, at mennesket er historisk¹. Dvs. mennesket som sådan er formet af sin historie - det er historisk i sit væsen. Historikerens eksistens forudsættes af historiciteten. At spørge til dette er ligeledes at spørge til hvad mennesket, og hvad sandhed er. Dette mener jeg ikke, at man kan komme udenom, når man vil studere antikken, og det gælder også som overvejelse, når man vil oversætte antikke tekster. Historisk set har videnskaberne udviklet sig ud fra en enhed i tanken. K. Friis Johansen skriver i relation hertil “Endnu på Parmenides’ tid var der ingen uoverstigelig kløft mellem poesi og tænkning, heller ikke mellem retorik og streng videnskab, næppe heller mellem filosofi og religion²”. Gren for gren skilte videnskaberne sig ud. Hver for sig udforsker de dele af virkeligheden - af det som er. M. Foucault har fx i sin *Les Mots et les Choses* forsøgt at vise, hvordan humanvidenskaberne har udviklet sig (fra et tidspunkt hvor der ikke var noget der hed sådan, til at virkeligheden kun kan tænkes ud fra det humanistiske subjektet, som hele verden måtte dreje sig om – men også bøje sig for og lade sig dominere af gennem menneskets logiske fastholdelse og kategorisering af naturen gennem en opregning af dens fremkomster i tabeller).

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

Før man havde et fast, statisk *cartesiansk* subjekt, der kunne være forfatteren til sin egen skrift og udlægning af verden, måtte denne forfatter hente sin viden et andet sted fra end fra sine egne "gemmere" i bevidstheden. Inspirationen var ikke noget selvgivende med henvisning til menneskets autonome bevidsthed og fornuft, men noget der måtte komme til én udefra. Noget der ikke lod sig oprinde af "observationer" af forhold eller af æstetiske betragtninger – som fx den moderne roman. Den blinde Homer måtte "høre" fra muserne. På denne måde måtte muserne også anråbes i begyndelsen af hans epos. Dette anti-humanistiske udgangspunkt er ikke ligegyldigt. Det er ikke små fortælle teknikker, men opremsning af ophavet for talen og skriften som noget *ikke*-humant³.

De fem begreber jeg vil behandle, har en historie og en begyndelse. En begyndelse som en dekonstruktiv læsning kan hjælpe på at klarificere meningen af. Dekonstruktion vil jeg tage i betydningen af Heideggers begreb om *destruktion* "Destruktion er en nedbrydning af de ontologiske begrebssystemer med henblik på at frilægge deres temporale horisont og dermed deres "udspring" i en "oprindeligere" spørgen (*ursprünglicheres Fragen*) om hvad "det at være" betyder⁴". Heidegger definerer i *Identität und Differenz* opgaven for den moderne tænkning således "For os er målestokken for samtalen med den historiske overlevering den samme, for så vidt som det gælder om at gå ind i den tidligere tænknings kraft. Blot søger vi ikke kraften i det allerede tænkte, men i noget utænkt hvorfra det tænkte modtager sit væsensrum⁵".

Hvis man vil forsøge at forstå filosofihistorien, da må man forsøge at spore betydningen af de begreber, vi finder "naturlige" i dag og forsøge at tænke det utænkte ud fra det tænkte. Det vil ofte vise sig at disse begreber, igennem deres historie, har fået tilskrevet forskellige meninger. Fælles for disse begreber er, at de hører til en tid, hvor man for første gang begyndte at spørge til det værendes væren – altså hvad vil det sige, at noget er (som er forudsætningen for al anden spørgen)? Traditionelt henviser man i filosofihistorien dette spørgsmåls opståen til før – sokratikerne. Med Sokrates/Platon og Aristoteles begyndte disse begreber nemlig at få en fast betydning og blive "metafysik".

Dekonstruktionen skal ske for at tematisere antikken på en anden måde end den essentielle historisk – kronologiske måde "Så længe vi kun afsøger filosofiens historie kronologisk-historisk, vil vi overalt finde, at guden er kommet ind i den. Men forudsat at filosofien som tænkning er den frie, ud fra sig selv fuldbyrdede indladen sig på det værende som sådant, da kan guden kun nå ind i filosofien, for så vidt som denne ud fra sig selv, i overensstemmelse med sit væsen, forlanger og bestemmer at og hvordan guden skal komme ind i den⁶". Spørgsmålet er hvordan guden (det at noget fx historien bliver en absolut målestok for tiden som en videnskabelig disciplin; "Historie") kom ind i filosofien og historien?

Sestidens som absolut, lader dens sig teoretisk aflæses om en linje med begyndelse og ende. På denne linje lader historien sig så aftegne i form af punkter, der kausalt følger hinanden. Dermed gør man ligeledes, det liv der leves i historien som værende historisk, til noget der kan kalkuleres og begribes kausalt.

I hænderne på *Historie* bliver historien ahistorisk, som Heidegger siger. Der er forskel på at *have* en historie, som fx et bjerg eller en hund kan have, og så være sin historie, som er enestående for mennesket. Som sådan er måden at læse historien som kausale punkter på en linje af nyere dato. Den stammer fra den naturvidenskabelige måde at læse naturen på som noget substantielt, der kan fastholdes via begreber. Man kan dermed læse naturen, som man læser en bog (G. Gallilei), hvis man

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

---

kan tyde dens begreber. Kan man tyde naturen, kan man udregne dens lovmæssigheder (Newton). Det er ikke tilfældigt, at netop denne epokes tankegang erstattede den Aristoteliske fysisk og verdensbillede, hvor naturen netop ikke var kontroller – og målbar i kausalforklaringer på samme måde. På denne måde ændrer historien og dens mening sig “Im Wandel des Wesens der Wahrheit von der ἀλήθεια über die römische veritas zur mittelalterlichen adaequatio, rectitudo und iustitia und von hier zur neuzeitlichen certitudo, der Wahrheit als Gewissheit, Gültigkeit und Sicherheit wandelt sich mit das Wesen und die Art des Gegensatz zwischen Wahrheit und Unwahrheit”⁷.

Heidegger siger, at grækerne var *unhistorisch*. *Ιστορία* sigtede mod det netop foreliggende, ikke fortiden – som en “fortælling”. I stedet var grækerne *geschichtlich*, således at original historie (som kronologi) i sig selv forblev skjult for dem. De var *i* historien, *som* historie som V. Grønbech ville sige. *Historie* som videnskabelig disciplin forklarer fortiden, og objektiverer den. Den bruges dermed til at søge at fæstne mennesket selv ved sig selv i en overskuelig orden, og degenererer dermed til journalistik, beretninger og fortællinger. Antikken lader sig derfor bedst læse ved at springe ud over det historiologiske under hvis blik antikken bliver beretning, orden og fortælling.

Mennesket er ikke kun sin egen historie, det er også sin generations – og traditions historie. Ud fra denne generations – og traditions historie (*Geschichte*) må man, ifølge Heidegger, dekonstruere Historie som et teoretisk og kausalt forhold, der kun kan eksistere ved at fraregne mennesket dvs. forudsætte dette som et verdens – og historieløst subjekt i den kliniske opregning af begivenheder. Man må forsøge at tematisere det liv og dette livs historie, som er baggrund for at en idé om historie, overhovedet kan opstå, ved i stedet at forsøge at belyse historien som *menneskets* historie⁸. Dvs. mennesket som et tidligt værende, der altid allerede er sin historie – ved at være. At overse dette er, at lade historien falde ned fra himmelen dvs. lade Guden (metafysikken) indtræde. Guden indtræder hvor tiden bliver objekt for sig selv – fx som historie og ikke som et konkret menneskes (*daseins*) historie (*Geschichte*).

Parmenides og Heraklit regnes ofte ud fra ovennævnte essentielle historie for “primitive” tænkere, da deres tænkning kronologisk lå ved “begyndelsen” af den Occidentale tænkning. Efter Guds død (metafysikkens død), er det dog nødvendigt at forsøge at tænke oprindelsen igen⁹. Dermed får de før – sokratiske tænkere en ny aktualitet – og dette fordi deres tænkning netop ikke er “videnskabelig”. Den er ofte paradoksal og ulogisk, men dette er således pointen med at læse den igen. For hvad der kommer efter metafysikken, må være forsøgt tænkt ud fra det, der kom før. Det skal ikke forstås sådan, at de tidlige grækere havde en privilegeret adgang til fx “sandheden”. Caputo skriver, at ligesom St. Thomas Aquinas, som er hans eksempel, ikke selv kunne tænke “Gud”, da var de tidlige grækere “... though they enjoyed the gift of a privileged sending of Being as presence, nonetheless ... in oblivion of the “it gives” itself¹⁰”. Det jeg vil fremhæve, er blot, at de tænkte på en anden måde, end vi gør i dag. Dette mener jeg må have en betydning for, hvordan vi skal læse dem i dag, hvis man da vil søge, at forstå hvordan grækerne selv tænkte. Selvom dette sidste heller aldrig lader sig gøre helt og aldeles, så mener jeg, at man alligevel godt kan forsøge at pege derhen ad.

Hvad der adskiller antikken fra os i dag, er jo netop et tidsrum - en historie. Hvad har tiden – og tiden som historie i sproget - med dette at gøre? Hvad det drejer sig om her er, med filosofen E. Husserls ord “... ikke kun at fastslå dens [den matematiske naturvidenskabs] historisk-faktiske oprindelse efter

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

---

tid og sted ... men om at forstå den ud fra dens oprindelige og derudfra i oprindelighed videreførte meningsfuldhed [sinnhaftigkeit]” (Hua VI, s. 360). Spørgsmålet bliver, hvordan vi skal forstå en verden, der ikke er “vores” (den matematiske naturvidenskabs). Dette er relevant for, hvordan vi skal forstå det “mellemrum”, der er mellem os moderne, og antikken, når vi læser og søger at forstå og at give mening til antikken. Er der tale om en “anden” historie og en anden fortid, som ikke længere er vor tid? Og er antikken kun et empirisk materiale vi kan grave i via skriftsporet eller direkte i jorden? Men hvis man skal følge Husserl, så må det vigtige i denne forbindelse blive spørgsmålet om mening. Det historiske problem - og dermed problemet om at oversætte - bliver netop *historiens*.

Heidegger vil gennemføre en destruktion af den metafysiske tanke ved at frilægge den transcendentale horisont indenfor hvilken ontologiens bestemmelser af *det værende* som sådan er forud givet. Ikke eliminere den, for dette kan ikke lade sig gøre, uden selv at tale i metafysikken¹¹. Men han vil forsøge at løse traditionen og sproget så meget op, så vi kan ane den “oprindelige” mening. Som sproglig konstruktion bemærker Heidegger i denne forbindelse ang. den ontologiske differens “*Væren* betyder altid og overalt: *det værendes væren*, en vending i hvilken genitiven skal tænkes som genitivus obiectivus [væren af det værende]. Det værende betyder altid og overalt: værens værende, en vending, i hvilken genitiven skal tænkes som genitivus subiectivus [det værende, som tilhører væren]¹²”. I denne forbindelse er “subjekt” og “objekt” uegnede betegnelser, som metafysikken, da den er metafysik *qua* dens virken i – og ud fra den vestlige logik og grammatik, tidligt har bemægtiget sig i sproget. Men den før – metafysiske sprogbrug lader os netop se bag om denne subjekt - objekt centrerede logik mod en ny forståelse. Meget forsimplet kan man sige, at konklusionen i *Sein und Zeit* er “ ... at enhver værensforståelse bevæger sig inden for en horisont af tidslighed (*Zeitlichkeit*), dvs. at vi forstår væren *som* tid¹³”. Det er Heideggers ønske at vende tilbage til metafysikkens begyndelse, til poesien eller læredigtet for derved, at fravriste logikken og grammatikken dens tvang over tanken i forsøget på at lære hvad der kan komme efter en metafysik (Guds død) – ved at se hvad der kom før. Det er samtidig et forsøg på at fravriste den subjekt - orienterede videnskab dens “imperium” og dominans, da dette udelukkende er en moderne teknisk udlægning af tænkningen, som Heidegger ikke fandt hos før – sokraterne, der ikke tænkte “teknisk”, dvs. forklarede alt ud fra de mest overordnede årsager.

En læsning af antikken må være til for vores fremtid, ikke ff. for at lave kort, dokumenter, papirer etc. om vores fortid. På denne måde dør tiden og historien¹⁴. Dette må lægge historikerens, filologen, arkæologens og filosofen på sinde. Når man konfronteres med et sprogligt spor i en gammel tekst, møder tanken sig selv, dvs. sin egen historie. Dette er en unik mulighed for fornuften til at komme til sig selv. Og i tilfældet antikken; sin egen fødsel. Denne fødsel gør antikken speciel vigtig som opgave for vores tænkning i dag. Ved denne fødsel skete den oprindelige fundering af den vestlige historie og vestlige filosofi. Man tænkte også før, men det er først med begyndelsen hos fx Hesiod, Homer og hos før- sokraterne, at sproget reflekterer over sin egen herkomst. På dette tidspunkt blev - og kunne - mennesket blive historisk.

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

Mennesket og Homo humanus

Funderingen af historien, af verden, kan ikke afhænge af *mennesket* alene. Historien er ikke selv historisk men, ifølge Heidegger, en måde sandheden viser sit væsen på. Dette udtrykte grækerne, fx. når Hesiod lader sin *Theogoni* oprinde fra muserne. For valg og fortællinger kan kun ske inden i en allerede etableret og udfoldende verden. At lade sin historie udgå fra musen og ikke fra et fast udgangspunkt fx på en tidslinje, er at lave “myter”. Men myter er lige så meget et udtryk – omend ikke endnu mere oprindeligt – for historie end vores moderne statiske tidsmålestok “Das griechische Wort für das Wort, worin sich das im Voraus zu Sagende sagt, lautet *μῦθος*. Das Wesen des *μῦθος* ist selbst von der *ἀλήθεια* her bestimmt. *Μῦθος* ist das, was aufschliesst, entbirgt, sehen lässt: nämlich das, was sich im Vorhinein in allem zeigt als das Anwesende in allem “Anwesen”¹⁵”. For grækerne er myten altså virkelig som fortælling. Hesiod så virkelig muserne på Helikon. Han var således ikke forfatteren til *Theogonien* men blot *ἐρμηνεύς*. For det moderne menneske bliver myten dog til et stykke fortælling, der ikke kan videre forklares, og derfor ikke videre bruges til noget – andet end underholdning.

Grækerne havde forskellige måder at stille og tilnærme sig spørgsmålet om, hvad noget er på. Dette må man medtage i dag, når vi uforagtet benytter moderne kategorier og begreber, uden først at have spurgt til disse kategorier og begrebers historie og mulighedsbetingelser. Vi har en tendens, når vi læser klassikerne til at overgive os til traditionen. Fx når vi diskuterer Aristoteles’ begreb om kausalitet, som vi alt for ofte læser ud fra en romersk kontekst som *causa, actus et potentia* i stedet for *αἴτιον*, eller *certitudo/verum* for *ἀλήθεια*, *fortuna* for *δίκη* etc. Hermed misses den græske tankegang, og vi får en romersk udgave af græsk tænkning. Det samme med det moderne syn på antikkens epos som en god underholdende (æstetisk) fortælling, der nok som form - men ikke som indhold - synes at skille sig specielt meget ud fra det moderne eventyr som fx Brødrene Grimms. Men dette er at betragte sproget som en æstetisk kategori – altså i bund og grund en hellenistisk måde at læse før – hellenismen på “Det hellenistiske menneske er ikke en person som handler, men et væsen som lider, enten det nu er godt eller ondt. Det strider mod hans natur at foretage sig noget; som moralisten gang på gang indprenter sine tilhørere: du er skabt til at betragte og beundre og tænke over det du ser. Han er tilskuer”¹⁶”. Således skriver K. Friis Johansen derimod, at Parmenides var en filosof der “... vitterligt har modtaget en åbenbaring om en sandhed, der ligger over dagligdagens erfaring”¹⁷”, ligesom hans kollega Hesiod på Helikonbjerget. Parmenides’ åbenbaring var vedrørende sandheden som uskjulthed, som *ἀλήθεια* ikke som moral eller idé. *Ἀλήθεια* er underliggende alle former for “humanistiske” sandheder som “moral” og “ideer” “En tant qu’elle accuse l’essence conflictuelle de toute économie – à savoir que le *nomos* de celle-ci est double, présence et absence -, la notion de l’*alétheia* est ... sous-tend tous les concepts ultérieurs de la vérité. Et de même que, avec le début de la métaphysique, l’homme entre en scène et s’érige en critère pour la *physis* – qui désigne alors en bloc tout ce qu’il n’a pas produit de ses mains -, de même il se constitue en critère pour l’*alétheia*”¹⁸”. At mennesket begynder at sætte sig selv som målestokken for succes eller ej, finder man allerede i den græske “oplysningstid” hos Thukydides i Perikles’ gravtale over de faldne atheniensere (Thuk. 2.41)

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

“μετὰ μεγάλων δὲ σημείων καὶ οὐ δὴ τοὶ ἀμάρτυρόν γε τὴν δύναμιν παρασχόμενοι τοῖς τε νῦν καὶ τοῖς ἔπειτα θαυμασθησόμεθα, καὶ οὐδὲν προσδεόμενοι οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ὅστις ἔπεσι μὲν τὸ αὐτίκα τέρψει, τῶν δ' ἔργων τὴν ὑπόνοιαν ἢ ἀλήθεια βλάψει, ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ ἡμετέρῃ τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι, πανταχοῦ δὲ μνημεῖα κακῶν τε κάγαθῶν αἰδία ξυγκατοικίσαντες”.

Ἀλήθεια knyttes til faktum at det er mennesket (Atheneren) der har “åbnet land og hav”. Altså er det mennesket, der har underlagt land og hav, gennem at have åbnet disse for en menneskelig handling (ikke Poseidons).

Ved hjælp af allegorisk udlæggelse havde de hellenistiske filosoffer søgt at rationalisere og modernisere forfædrenes myter og skikke, der nu var blevet meningsløse, og derved gøre dem acceptable for konservative gemytter (Jf. V. Grønbech, *Hellenismen* I 346 ff.; II 56ff; 109 ff.). Myterne blev kategoriserede og dette signalerede skiftet fra *geschichte* til *historie*. Denne apologetiske religionsfilosofi hos stoikerne og nyplatonikerne fik en renæssance i det 18. årh. Nyopdagelsen af folkepoesi og folkeeventyr havde lært det 18. århundredes apologetikere, at mennesket i den historiske barnealder var mere poetisk anlagt endnu omstunder. Dette mener jeg ikke er sandt. Men jeg mener, der er meget mere på spil. For lidt overraskende viste det sig at det poetiske urfolk, ganske som hos de 18. årh's fortolkere, røbede et temmelig nært åndeligt slægtskab med det attende århundrede. Præcis som det 17. århundredes store forsøg på at genskabe staten fra roden som hos J. S. Mill og T. Hobbes netop endte i to forskellige versioner af den stat, der allerede var der i deres samtid. Grundlaget for den komparative mytologi er stadig hellenismens religionsfilosofi; men ved hjælp af sprogvidenskab og folkløse og en antydning af udviklingsteori og eskatologi er den blevet omsat til religionshistorie.

Det er Heideggers overbevisning, at den måde verden præsenterer sig som nærværende for os mennesker i vores sprog og vores begreber, må forstås ud fra nogle fundamentale ord (*Grundworte*), ud af hvilke den vestlige metafysik blev født. Hvad Heidegger vil, er ikke at prise et nu tabt græsk faderland (som eksemplet ovenfor), og et ønske om at kunne vende tilbage til Athens gyldne tider. Hans projekt vedrører udelukkende den samtid han selv taler i og ud fra. Han vil fx ikke se *λόγος* som tale (*Reden, parole*), som vi moderne mennesker definerer daglidagens tale. Men han vil se *λόγος*, som den mulighed der er for tale som tale i det hele taget. Dvs. se *λόγος* som det der muliggør det logiske og sproget i det hele taget. Opgaven bliver derfor i det følgende, at fokusere på de fundamentale ord, der udtrykker præ- sokratikernes kategoriseringer af væren, ud fra påstanden om at vi moderne mennesker må forstå os selv ud fra denne spørgen, da vi er historiske væsener, og at tiden i en eller anden forstand udgør horisonten for bestemmelsen af væren. Schürmann skriver “Les mots fondamentaux présocratiques sont peu nombreux. Pour en dégager la portée catégorielle, il est indispensable de les démêler des “représentations qui nous sont familières ...”¹⁹”. Heidegger søger altså at fravriste de historiske sedimenteringer disse fundamentale begreber har fået, for at se om de dermed lader ham tyde noget af deres oprindelige

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

betydning. Dermed ser Heidegger disse fundamentale ord som *prospektive* for hele værenshistorien.

Den ontologiske differens

Før – sokratikerne indledte den vestlige filosofi ved at problematisere, hvad det vil sige at være “Det er nemlig en af Heideggers vedholdende påstande, at fra og med at den oprindelige “værenstænkning” bliver til “filosofi”, dvs. hvor metafysikken grundlægges på en ontologi, der fastlægger de forskellige “kategoriale” betydninger af væren eller “er”, udlægges væren ud fra det værende og ikke omvendt, således at det oprindelige (og fundamentale) værensspørgsmål bliver glemt. Med denne ophævelse af den “ontologiske differens” mellem “væren” og “det værende” (dvs. at væren ikke selv er noget værende) indtræder en form for “tingsliggørende” eller objektiverende tænkning (selv det tænkende subjekt tænkes – fra og med Descartes – som en “ting” blandt andre ting). Herved *tildækkes* tankens grund eller “rod”, og en radikal tænkning træder tilbage til fordel for de objektive fænomener, som er tankens genstand²⁰”. Men at vi i dag lever i en historisk epoke, hvor den ontologiske differens er glemt til fordel for det værendes umiddelbare konformitet som en “genstand” ændrer ikke på, at der findes en mere “oprindelig” måde at tænke sandhed på “Cependant, les théories de la vérité, et d’abord la théorie de l’adéquation, ne peuvent se développer que si le conflit présence-absence reste tacitement opératoire, quoique la pensée ne s’adresse plus à lui. La vérité conflictuelle demeure l’arrière-fond de la notion “humaniste” de la vérité-comme-conformité, telle qu’elle se déplie de Platon à Aristote, à Thomas D’Aquin, à Descartes, à Nietzsche²¹”. Det der styrer diskursen i de forskellige epoker, kalder Schürmann epokens princeps eller *ἀρχή*²². *Ἀρχή* er “magten” (*principium*) og den “viden” (*princíp*), der beskytter og “hytter” magten. Fx bestemmer mennesket i den moderne tid, hvordan viden om mennesket skal tage sig ud, dvs. hvad sandheden er herom. Dette er de humanistiske videnskaber, hvis sandhedsbegreb tautologisk henviser til sig selv. Oplysningen kan kun kunne ske ved en fornuft, der retfærdiggjorde sin egen fornuft - gennem det at være fornuftig. Her falder *ἀρχή* og *causa* sammen. Man kan notere sig, at der er brugt et græsk og et romersk ord her. Heidegger vil netop mene, at det er hvad der sker, hvis den moderne (post-romerske) læser forsøger at læse antikken ud fra sine egne begreber og traditioner. Her misses det, at kausalitet netop ikke bruges i form af *causa efficiens* før efter Aristoteles. I Heideggers “teknik-foredrag” tales i stedet om at *ἀρχή* er “skyld” (*αἰτία*) i noget. Heidegger citerer i *Die Technik und die Kehre* Platon i en sætning fra Symposium *ἢ γὰρ τοι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ὄν ἰόντι ὁπωοῦν αἰτία πᾶσά ἐστι ποίησις*²³. Frembringelse er altså her *ποίησις* som en fremtræden-ud-af-sig-selv og ikke kun den håndværksmæssige fremstillen. Dette gælder også naturen selv, som vi moderne er så vant til at opfatte efter kausale sammenhænge og lovmæssigheder “Også *φύσις*, fremtræden-ud-af-sig-selv, er en frembringelse, er *ποίησις*. *Φύσις* er sågar *ποίησις* i den højeste betydning²⁴”.

Værenshistorien er væren selv. Med dette mener han, at det er futilt at søge væren *udenfor* historien. Historien er den historiske selv – artikulation, dvs. værens’ bevægelse, som den lader sig forstå og delvist “op-lyse” for mennesket. Det at kun noget delvist lader sig oplyse (stå frem i

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

---

uskjultheden), i stedet for at præsentere sig som en absolut, statisk idé, gør at vi overhovedet kan have noget som historie og erkendelse. Det er værens udfoldelse i tiden – som historie. Dette er hvad Heidegger forstår ved begrebet *ontologi*. Det vil sige værens *λέγειν* (*auslegen*) af *του οντος*, af væren. Onto-logi er den måde, væren udfolder sig selv. Dette ord, ontologi, selvom det er af sen oprindelse (17 årh.) sammenfatter altså to begreber. *ὄν* og *λόγος* (*λέγειν*). Sammen hentyder de til en før – metafysisk forståelse af ontologi: ikke doktrinen om alle tings perfektion, men den måde væren (*ὄν*) lader sig samle og udfolde på (*auslegen*). *Auslegen* er, hvad mennesket gør. Det er altid i en forståelse af væren (som *λόγος*) og igennem denne forståelse udledes (*auslegen*) en mening af *λόγος*. *Λόγος* vil så være den måde som væren før-ontologisk samles på for menneskets forståelse “Vor forståelse af væren er derfor mere “oprindelig”, mere primær end primærfilosofiens grundbegreber. Metafysisk tænkning er en tænkning under “logikkens” herredømme: den orienterer sig “logocentrisk” ud fra logikkens begriben af det værende. Men væren selv begriber den ikke, har den intet *begreb* om. Den konceptuelle (diskursive) tænkning kan ikke tænke eller fatte væren, bringe selve “det grund-læggende” på begreb. Logikkens – og dermed metafysikkens – herredømme er afmægtig over for sit eget grundlag. Kun ved at bestemme væren ud fra det værende kan metafysikken bestemme væren som det objektivt foreliggende²⁵”. At alle spørgsmål om væren nu skal gå – og forstås – gennem det humanistiske menneske (*usus rectus rationis, facultatis iudicandi*), hvorved sandhed bliver en menneskelig målestok, er noget der er sket først med Platon “Avec Platon s’accomplit ce “revers dans l’essence de la vérité” qui fait que désormais le vrai est “une marque du comportement humain à l’égard des étants”. Ce virage vers l’anthropocentrisme n’exclut pas, mais exige, au contraire, que le vrai soit identifié à un être suprême, *ontós on*²⁶”. For at sandhed kan lokaliseres i det humane, behøves en statisk, absolut referent og identitet ud fra hvilken mennesket kan tage sine målinger og målestokke for sandhed, og til hvilken man kan sammenligne sine repræsentationer (fx i forhold til perfektionsgrad), men som også vogter over disse repræsentationer og det humane og garanterer dets sandhed (ud fra sig selv). Ud fra denne garanti kan menneskets bevidsthed dermed udføre konforme og mere eller mindre akkurate propositioner, og således enten verificere eller falsificere sig selv, ud fra det grundlag, man som menneske har sat som fundament for den kausale sammenhæng, der skal konformere sig efter fundamentet. Men grunden selv forbliver, og må hermed forblive i mørket “A l’âge contemporain, où le vrai réside dans la justesse et la pertinence des procédés technologique – dans la solution appropriée aux problèmes de maîtriser la nature -, l’*alétheia* peut bien s’être estompée et être prise sous le joug des *archai* de toutes sortes ...²⁷”. Problemet er altså, at dette fundament - vores

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

fundament i dag for at oversætte - er romersk. Men hvordan skal man da læse de græske begreber?

En redegørelse for de fem udvalgte græske begreber i diskussion med tilsvarende latinske betydninger

Ἔον²⁸

Først vil jeg tage fat i begrebet ἔον, som det er redegjort for hos Schürmann²⁹. Det mest basale ord *par excellence* er - for Heidegger - "væren". Han forsøger, at destruere den tradition der har fortolket væren hver på sin vis som én bestemt, substantiel størrelse fx som Φύσις, Λόγος, Ἔν, Ἰδέα eller Ενέργεια. Heidegger vender tilbage til den Sokratiske spørgen der altid, i bund og grund, spørger om det samme – nemlig væren som væren eller *ens qua ens* som det lyder på latin.

Parmenides (f. ca. 515 – 450 f.kr.) var ifølge historieskriverne den første til at modstille "*ens qua ens*" med den bevægede pluralitet af ting givet for erfaringen. Parmenides spørger ikke først og fremmest efter, hvad verden er (som fx er karakteristisk for den joniske naturfilosofi), men hvad "væren" er. Derfor kommenterer Parmenides også sin egen tænkemåde ved at sige, "... at det er ham lige meget hvor han begynder, han kommer altid tilbage igen³⁰". K. Friis Johansen skriver hertil "Hans svar er måske det mest radikale i filosofihistorien: kun det er, som kan tænkes modsigelsesfrit; men alt and end væren kan kun tænkes som en modsigelse, det "er" det ene, men ikke det andet. Konklusionen er, at kun væren er, "verden" er en illusion ...³¹". "Verden" her er verden som noget værende – det vi i dag ville kalde en samlebetegnelse for det materielle, hvor det synlige er det reale. Parmenides ser i stedet det vi betegner under begrebet "verden" som udtryk for væren, dvs. i ental "Parménide l'aurait opposé, le premier, à la multiplicité mouvante des choses données à l'expérience. Ce serait lui qui aurait forgé l'expression *eon* comme *singulare tantum*. On nous dit que ce participe présent, "étant", s'oppose chez lui aux choses multiples qui, en tant que multiples, se confondraient au non-être³²". Heraklit siger det samme mht. til Λόγος "οὐκ ἔμου ἀλλὰ του Λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφόν ἔστιν Ἐν πάντα". Men samtidig deltagende i alle verdens "ting". At der således opstår en forskel mellem væren og det værende, det sidste som værens fænomenale fremkomst (denne forskel er hvad Heidegger kalder "den ontologiske differens"), er ikke det samme som, at det ene dermed er forskelligt fra det plurale, dvs. at det plurale således er ikke-væren "Grammaticalement, le participe présent indique de lui-même une différence. Dire, par exemple, qu'une surface est "resplendissante", c'est dire qu'elle n'est ni sombre ni terne, mais, bien sûr, qu'elle resplendit : le mot participe ainsi de la forme verbale. En même temps, il désigne la surface – mer, métal – elle-même resplendit. En ce sens, il participe de la forme nominale. "Replendissant", cela veut dire : quelque chose qui *resplendit*, et *quelque chose* qui resplendit. De même, "étant" veut dire et *un être*, et *être*³³". "Ting" skal ikke forstås materielt men fænomenologisk dvs. som værende udtryk for en væren, der fremstår som et fænomen i tid – altså noget verbalt. Denne væren interpreterer mennesket. Således citerer Heidegger Parmenides fragmentet "τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἔστιν τε καὶ εἶναι".

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

Man skal ikke, som moderne menneske, lade sig snyde af, at der ingen subjekt er i Parmenides sætning om væren. Dette sætter blot pointen på spidsen, at væren går før talen om ethvert subjekt. Der tales altså ikke om genstande (subjekt³⁴ eller objekt) der er - eller ikke- er. Udsagnet er umiddelbart en tautologi "Parmenides har udnyttet det græske sprogs muligheder for at formulere, hvad Hegel ville kalde en "spekulativ sætning", dvs. en sætning, hvor subjekt og prædikat falder sammen, og som derfor straks afparerer spørgsmålet, hvad der tales om, som er eller ikke er. Når Parmenides ønsker at udtrykke sit "subjekt", kan han frit veksle mellem participium og substantiveret infinitiv – det værende og væren³⁵". Men sætningen "væren er" er alligevel ikke en ren tautologi, da "at være" for den gamle græske tankegang var ensbetydende med at være noget – noget værende.

Når Parmenides i fragmentet "χρῆ τὸ λέγειν τε νοεῖν τ'ἔόν ἐμμεναι" lader artiklen τε (τ'ἔόν) gå forud (noget Schürmann definerer som at være overgangen fra episk til filosofisk sprogbrug) og følger op med infinitiven ἐμμεναι, da adskiller han navneordet og verbet. Dermed gør han differensen eksplicit (pluraliteten og verbaliteten i det ene, som navneord). Denne sindrige konstruktion hvor den nominelle partikel modstilles med infinitiven, og hvor ἔόν dermed deltagere i verbet (ἐμμεναι) giver ἔόν en bevægethed, der intet har tilfældes med ting i bevægelse (set ud fra den moderne fysiks begreb om kausalitet). Den antikke tale om sandhed (ἀλήθεια) indeholder altid betegnelsen "slør". Noget sløret eller af-sløres. Således skriver Schürmann i relation til ovennævnte værensbegreb hos Parmenides "Quelque chose "étant" – étant donné -, ce quelque chose se produit comme un acteur se produit sur la scène : avec une entrée et une sortie. Ce sur quoi la forme verbale insiste, c'est l'arrivée en présence et le retrait possible. Cette motilité intrinsèque est parfois rendue expresse par deux verbes, παρῆναι and ἀπειναι, *ammwesen* and *abwesen*: se rendre présent et se rendre absent. L'étant, ainsi compris, sort du voilement [léthe], s'attarde ou séjourne pour un laps de temps dans le nonvoilement [a-léthe], et se retire dans le voilement... L'*eon* dit ce double jeu : jeu de l'absence possible à l'horizon de la présence, et jeu du présent s'érigeant en sa présence. L'*eon* est cette dualité "étant-être", cette Zwiefalt, même"³⁶.

Ovennævnte differens (verbum/ navneord – dualiteten) er en dualitet der ikke er fast. Væren peger ikke hen imod nogen absolut entitet, og er ikke selv absolut, men netop givet i og som tid. Det er denne differens' udfoldelse, der "giver" historien i dets spil mellem at være skjult eller uskjult. At tænke dette i dets udfoldelse er, ifølge Heidegger, at tænke sandheden forstået som spillet mellem skjultheden og uskultheden, dvs. at forstå forskellen mellem en given ting og årsagen til dens givethed – dens væsen, som noget der "væsner" (altså noget verbalt). Parmenides' opdagelse af den ontologiske differens er forløber for den senere skelnen mellem ὄν og οὐσία og den senere *ens* fra *entitas*.

Ἔον indeholder altså forandring gennem dets temporalitet, men samtidig forbliver begrebet det samme (το αὐτόν) dvs. uden at være substantielt. Noget der skulle ændre sig med Platon, hvor væren nu blev εἶδος. Metafysikken er en "forglemmelse" af den ontologiske differens. Metafysikken grunder sig på en substantialisering af denne differens, hvor differensen negligeres til fordel for noget fast, der dermed får permanens i tid dvs. bliver statisk – hvilket ses i εἶδος hos Platon og οὐσία hos Aristoteles (i dennes metafysik³⁷) "Correctement compris, l'*eon* dit

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

l'ensemble des structures qui permettent de saisir, et la "réification" métaphysique de l'être, et la nature authentiquement temporelle de celui-ci. Comprise à partir de l'*eon*, la métaphysique se laisse justement décrire par l'oubli de la motilité intrinsèque et de la temporalité de l'être. Moyennant le *ti to on* aristotélicien, cette catégorie "a placé la pensée européenne à venir sur sa voie"³⁸". Ifølge Heidegger er netop pluraliteten, det der gør, at vi overhovedet kan have en "historie". Ved at negligere tiden fastlåses sandhed i form af sandheden, og dermed cementeres verden som substans eller subjekt, der til sidst muliggør den romerske læsning af græske begreber.

Φύσις

Φύσις er, ifølge Heidegger, ordet der fremviser det, der gør sig nærværende som selv – manifestation "Antérieurement à la distinction entre les choses faites par l'homme et celles de la nature, antérieurement à la distinction même entre l'homme et les choses, physis désigne "ce qui éclot de lui-même"³⁹". Hvad der udspringer af sig selv, hedder φύεσθαι⁴⁰. Φύσις er derfor en anden måde, at forsøge at adressere den måde som tingene kommer i spil som ting, som verden, som natur, og hvordan de fastholder sig selv i uskjultheden, og falder bort i skjultheden. Anaximander siger "ἔξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὐσι καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταυτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν του χρόνου τάξιν"⁴¹". På denne måde tilhører også begrebet φύσις begrebet ἔον. Dette begreb om φύσις lader os se tid som andet end overgangen fra en begyndelse og dets ἔσκατον. Den lader os definere "naturen" som andet end en fast størrelse, ud fra hvilken tid altid må betragtes som en abstrakt teoretisk applikation, hvis fundament altid er, at det ikke tilhører naturen, men må måles fra et "neutralt sted". Således forudsættes det hos Newton, at rummet er undefinerbart og neutralt, og i dette rum begynder tiden med dette rums opståen, og konstellation i forhold til en bevidsthed, der ingen forbindelse har til begge andet end dets forsøg på logisk at be-gribe begge. Ingen af delene diskuterer hvad rum og tid er, i form af at de er – og hvilken relation disse måtte have til hinanden. Men hos Heidegger ses rummet som åbnet med og af tiden netop i begrebet φύσις. Φύσις som det der lader begge give ud fra værens spil⁴². Som sådan er tiden andet, end hvad der kan præsenteres for – og igennem en bevidsthed som hukommelse, intuition etc.

Heideggers oversættelse af φύσις hos Heraklit i dennes sentens " φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ" er, "naturen elsker at gemme sig". Denne oversættelse har betydninger for forståelse af tiden. En græsk forståelse af tid, før den blev en række punkter på en kausalitetsrække. Det er også umuligheden af at definere "naturen" som "natur" dvs. som noget absolut underlæggende fx en moderne fysisk videnskab

Konsekvensen er, at vi så må opgive fysikkens og logikkens sandhedsbegreb som den perfekte overensstemmelse mellem et begreb og dens genstand – en bevidsthed og dens objekt. Naturen som φύσις og sandheden som spillet mellem skjulthed og uskjulthed kan ikke på samme måde begribes, men er noget, der "sker". Væren selv kan vi ikke begribe. Den er på denne måde et "intet" – noget der kan udsiges på uendeligt mange måder "A partir de l'instauration originelle des champs dont la succession fait l'"histoire de l'être", la *physis* apparaît comme facteur différentiel dans la multiplicité indéfinie des modes selon lesquels les choses entrent en jeu. La présence originelle se différencie selon des territoires synchroniquement ou diachroniquement adjacents"⁴³". Det vil sige, at det

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

nærværende verbalt forstået som *φύσις* ikke er et træk ved den “ene” eller den “anden” specifikke faste entitet. Hvis naturen elsker at skjule sig, da kan man heller ikke kunne begribe denne natur én gang for alle, da en sådan definition altid i næste øjeblik ville være “forældet”. At forsøge at fastholde det, der pludselig skjuler sig, er en umulighed, der ikke vil anerkende tiden. Ud fra disse overvejelser skriver Heidegger også den moderne naturvidenskab en sygeseddel. Dens krav om at være absolut i dens fundamenter er selvmodsige. Heraf den berømte udtalelse fra Heidegger “die Physik denkt nicht”. Den fastholder blot det samme ud fra et forud antaget grundlag (*ἀρχή*), der er gjort universelt og absolut. Dermed begår den moderne videnskab hybris ved netop ikke at anerkende *μοῖρα* dvs. den “skæbne” eller den “retfærdighed” (*δίκη*) der regerer differensen mellem det skjulte og det uskjulte, og *ἔρις* som den strid, som det nær-værende kæmper i mellem dets ankomst som uskjult og det falden i skjulthed igen. K. Friis Johansen skriver i denne forbindelse med hensyn til Parmenides “Det er heller ikke tilfældigt, at der rundt om i digtet – ikke blot i indledningen – dukker halvt guddommelige personer op, som man vanskeligt kan få til at makke ret i en systematisk tolkning, Retfærd og Nødvendighed fx., der garanterer, at nødvendigheden virkelig er nødvendig⁴⁵”.

Det nærværende er, hvad der viser sig *ontisk* i de historiske epoker, der hviler på det ontologiske spil nedenunder – den *flux* som J. Caputo kalder det⁴⁵ “Ce qui est décisif dans la fonction ... de la *physis*, c'est que l'auto-manifestation des variables dans un ordre époqual s'y révèle n'être rien d'autre que l'arrangement de cet ordre même, différent de ses composantes⁴⁶”. For Heraklit var *φύσις* en kategori for det nærværendes spil mellem nærværelse og falden bort “ ... l'être “se lève, quoique de facons diverses, selon les caractéristiques d'auto-manifestation, de parution qui s'attarde, de présence, de vis-à-vis et d'opposition”⁴⁷”. Oversættes *φύσις* altså i dag med “fysik”, underforstået “naturen” som substans og det verdensløse subjekt som fortolker og antagonist til naturen, som er underlæggende den moderne naturvidenskab, da misser man altså en vægtig pointe i Heraklits tænkning.

Ἀλήθεια

Ἀλήθεια var oprindeligt det fundamentale under *φύσις*. Som sådan er det underliggende “alt” - selv tænkningen. Med Platon bliver det til det godes idé. Noget fast. Menneskets opstigen fra Platons hule repræsenterer menneskets “korrektion” til denne idé, til idéens lys og til de entiteter som dette lys op-lyser. Efter Descartes bliver sandheden til noget mennesket har i og med den produceres i – og gennem menneskets bevidsthed. Ἀλήθεια bliver da “sandhed”, der flettes ind i menneskets sjæk/psyké og opnås via denne sjæls (repræsentative) overensstemmelse (*homoiosis*) med ideen. Ὅμοιος bliver senere til *adequatio* og herfra til overensstemmelse, og siden Descartes til relationernes mediering mellem subjekt og objekt gennem en repræsentation, der skal forene subjekt og objekt som ratio (*veritas est adequatio intellectus ad rem*). Dette fører, ifølge Heidegger, til den fatale konsekvens der omgiver os i dag, hvor vi er fanget i en teknisk – maskinel tænkning, der ikke *per se* formår at medtænke (og derfor ikke oversætte) Ἀλήθεια ud fra sit græske grundlag “Im Sinne dieser Umgrenzung des Wesens der Wahrheit als Richtigkeit denkt das gesamte abenländische Denken von Platon bis zu Nietzsche. Diese Umgrenzung des Wesens der Wahrheit ist der Wahrheitsbegriff der Metaphysik, genauer, diese hat ihr Wesen aus dem bestimmten Wesen der Wahrheit ... Das Wesen der Wahrheit als der veritas und rectitudo geht an die ratio des Menschen

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

über. Das griechische ἀλήθειαν, entbergen des Unverborgenen, das noch für Aristoteles das Wesen der τέχνη durchwaltet, wandelt sich in das rechnende Sicheinrichten der ratio. Dese bestimmt inskünftig zufolge einer neuen Wesenswandlung der Wahrheit das Technehafte der modernen, d.h. der Maschinen-Technik⁴⁸. Ἀλήθεια⁴⁹ er relateret til λανθάνειν, der er underliggende, hvad man ellers ville sætte modsat "sandhed" nemlig ψεῦδος "Der vorvaltende Gegensatz ist uns bekannt under den Namen ἀλήθεια καὶ ψεῦδος, veritas et falsitas, Wahrheit und Falschheit. Den zuletzt genannten Gegensatz verstehen wir in der Auslegung von Richtigkeit und Unrichtigkeit; aber die Wahrheit als "Richtigkeit" ist nicht gleichen Wesens mit der Wahrheit als der "Unverborgenheit". Der Gegensatz von Richtigkeit und Unrichtigkeit, Gültigkeit und Ungültigkeit mag für das senere und vor allem für das neuzeitliche Denken das gegensätzliche Wesen der Wahrheit erschöpfen. Über die möglichen Gegensätze zur griechisch gedachten "Unverborgenheit" ist dadurch nichts entschieden⁵⁰. Ψεῦδος kan forstås som vi forstår pseudonymet. Det skal ikke direkte oversættes med "falsk". S. Kierkegaard skrev fx *Frygt og Bæven* under pseudonymet Johannes de Silentio. Dermed er det jo ikke falskt, at værket ikke er af Kierkegaard. Det vises blot under et andet navn, som ikke er Kierkegaards nemlig dennes pseudonym. På samme måde kan ψεῦδος både vise noget frem som uskjult, samtidig med det holder noget tilbage. Den moderne logik har svært ved at systematisere et sådant sandhedsbegreb, men ikke desto mindre er det, hvad der var underforstået i den græske tænkning. Heidegger giver i denne forbindelse et eksempel fra Illiadens 2. bog (vers 348/349 ff). Dette siger også en del om gudeopfattelsen⁵¹. Homer lader i forbindelse hermed Nestor hermed udtrykke, at for grækerne er der intet håb om at vende hjem fra kampene om Troja.

“πρὶν καὶ Διὸς αἰγιόχοιο.
γνώμεναι εἰ̄ τε ψεῦδος ὑπόσχεσις, εἰ̄ τε καὶ οὐκί̄”.
“(als) “bevor vom Ägiserschütterer
wir erkannt, ob er Täuschung gelobete, oder nicht also⁵²”.

Heidegger oversætter teksten ordret således "Wörtlicher übersetzt sagt der Vers: "Zeus, blitzschleudernd nach rechtshin günstige Zeichen erscheinenlassend⁵³". Spørgsmålet er hvordan ὑπόσχεσις skal oversættes. Selv siger Heidegger ang. dette ord "Zum wesen des σῆμα, des Zeichens, gehört es, dass es selbst erscheint (sich zeigt) und in diesem Erscheinen zugleich auf etwas anderes weist: das Zeichen lässt, indem es selbst erscheint, ein anderes erscheinen. Die rechtshin fahrenden Blitze sind eine Vorgabe. Sie lassen, weil rechtshin, etwas Günstiges erscheinen, so zwar, dass sie als Zeichen noch zurückbehalten und verhüllen den Anblick des kommenden wirklichen Verlaufs der Unternehmung gegen Troja. Nun soll nach dem Wort des Nestor erst erfahren werden, ob die Vorgabe des Zeus ψεῦδος sei oder nicht ... Dass ψεῦδος betrifft, wie Homer einfach sagt, den Zeus σήματα φαίνων, den Zeus in der Weise seines Erscheinenlassens der Zeichen. Erscheinen lässt er stets etwas im Zeichen. Er hält Unverborgenes vor. Zugleich aber verbirgt das Zeichen, und zwar als Zeichen, das stets nur anzeigt, hinweist, aber das also Gewiesene nicht ins Offenkundige so vorweist, wie es sich selbst, das Zeigende, zum Erscheinen bringt. Solches Zeichen ist jedesmal ein zeigenes Verbergen⁵⁴". At noget kan være ψεῦδος er altså en effekt af,

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

at det er relateret til at skjule noget i en tale, der samtidig bringer noget andet frem i uskjulthed som *ἀλήθεια*. Da Muserne taler til Hesiod på Helikon ytres *ψεῦδος* også som modsætningen til *ἀλήθεια* (men dermed også forbundet hermed) “*Ποιμένες ἀγραυλοὶ, κάκ’ ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον, ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα, ἴδμεν δ’ εὖτ’ ἐδέλωμεν, ἀληθεῖα γηρύσασθαι*”. For os moderne mennesker er det en smule svært, at se at sandhed ikke er korrespondance mellem subjekt og dets objekt. Men for grækerne var det anderledes, og derfor må de læses anderledes end fx som en moderne roman⁵⁵. Heidegger konkluderer “Gerade der Wesensbereich der *ἀλήθεια* macht er unmöglich, dass dergleichen wie ein Subjekt-Objekt-Verhältniss sich entfaltet⁵⁶”.

Hvad der er nyt hos Heidegger er således, at kampen mellem sandhed og ikke – sandhed er sat *udenfor* mennesket, og fejlen vil derfor være, at fortolke dette ud fra et perspektiv der oprinder i *Homo Humanus*. Mennesket fortolker det nærværende og lever med det, men selve kampen om det nærværendes nærværelse dvs. hvad der sker i kampen mellem skjulthed og uskjulthed, har vi ikke direkte noget at gøre med – det er noget før – menneskeligt, for så vel at mennesket selv er et resultat af den lysning, hvor i denne kamp finder sted⁵⁷ “... l’homme n’est qu’un variable dans le jeu de la présence originaire⁵⁸”. Mennesket og dets definition af “sandheden” som filosof, er således selv et spil imellem hvad der lader sig vise som nærværende, og hvad der holder sig skjult. Det er indlysende, at ingen menneskelig sandhed vil kunne opfatte sandheden *per se*. Da ville vi også kunne determinere tiden i al fremtid. Vi ville vide af alle ting i verden, deres placering og forhold i evig tid⁵⁹. Ved den absolutte monoteisme kan intet opnå selvstændig bevægelse eller forandring, da alt ville være determineret, vi ville endda ikke have oplevelser eller have en historie. Alt ville være frosset i den evige sandheds kolde lys. Derfor elsker naturen at skjule sig. At naturen kan skjule sig, er et udslag af sandhedens kamp mellem, at kunne lade noget vise som noget værende, og at kunne lade noget skjule - selve “væren”, og dette “spil” sker i tid. Dette relaterer Heidegger til Zeus som *Kronos* “Dass der Gott der Griechen, der älter ist als der Höchste der Olympischen Götter, dass der “alte Vater” des Zeus “Kronos” heisst und den Namen der “Zeit” trägt, dies ermessen wir nur dann, wenn wir zumal wissen, dass einmal das griechische Götterwesen überhaupt im hereinblickenen Erscheinen besteht, und dass zum anderen die “Zeit” ist – das Erscheinenlassen und Verbergende⁶⁰”.

Heidegger giver i sin *Parmenides* et eksempel på hvordan “skjulthed” opfattes hos Homer, og viser, at det at opfatte noget som skjult ikke er noget et subjekt gør overfor et objekt, men noget der vedrører tingene i sig selv, som værende enten skjult eller uskjult. Eksemplet er fra Odysseen Θ [8] vers 93/94

“ἐνθ’ ἄλλους μὲν πάντα ἐλάνθανε δάκρυα λείβων, Ἀλκίνοος δέ μιν οἶος ἐπεφράσατ’
ἦδ’ ἐνόησεν ἦμενος ἄγχι αὐτοῦ,”

“Da aber vergoss er (Od.) Tränen, ohne dass alle anderen es merkten,
Alkinoos nur sah aufmerksam die Trauer ...⁶¹”.

Heidegger skriver efterfølgende “Denn eben die Weise, nach der in den angeführten Beispielen *λανθάνω* das regierende Verbum ist, sagt uns, dass das in diesem Wort Gennante, das “verborgen”, bei der Erfahrung des Seienden den Vorrang hat, und zwar als ein Charakter des Seienden selbst, das möglichen “objekt” der Erfahrung ist. Der Grieche denkt nicht, im Fall

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

des weinenden Odysseus, daran, dass die Anwesenden als menschliche "Subjekte" in ihrem subjektiven Verhalten den weinenden Odysseus nicht bemerken, sondern daran, dass um diesen so seienden Mann eine Verborgenheit des Odysseus besteht, die jetzt die Anwesenden von ihm fernhält. Die Erfahrbarkeit und Erfassbarkeit des Seienden, hier des weinenden Odysseus, gründet also darin, ob Verborgenheit oder Unverborgenheit sich ereignet⁶²".

Begrebet om *ἔον* og *φύσις* må ses i forbindelse med begrebet *ἀλήθεια*. Dette skal ses som udtrykket for, at de udtaler én og samme sag nemlig forholdet mellem *væren* og det *værende* i tid som en difference uafhængigt af det menneskelige subjekt som en absolut størrelse "La signification anti-humaniste, c'est-à-dire catégorielle, de cette troisième façon de nommer la présence, est élaborée à partir des deux précédentes. Si la présence diffère, d'une part du présent, comme le dit l'*éon*, et d'autre part de l'absence, comme le dit le *phyein*, alors on comprend le rôle du préfixe privatif dans *a-létheia* : être présent, c'est être *privé* et de permanence et d'absence. Cette ... signale donc l'essence binôme de la présence : loi de donation et loi de retrait en seul jeu⁶³". Det viser hvordan det *væren* bliver *værende* under den dobbelte differens, den *nomos* der giver, og tager tilbage. Platon tog fejl ved at sidestille sandheden med *Lysen* (jf. "Hulelignelsen"). Intet lys ville kunne rumme rumme hele det åbne. Der ville ikke være noget at "se" i et sådant lys. For at kunne definere sandhed, for at der kan være en verden, en tid og en historie, da må sandheden skjule visse ting i det åbne, der må være mørke, der som baggrund lader det lyse stå ud og vise selv. Sandhed er altid en "kamp". Kampen mellem lyset og mørket, mellem det synlige og det usynlige, det skjulte og det uskjulte "Wahrheit" ist niemals "an sich", von selbst vorhanden, sondern erstritten⁶⁴". Dette er ikke en menneskelig kamp, men en kamp der hele tiden foregår "bagom" og "i" mennesket. I denne forbindelse citerer Heidegger Heraklits "Πόλεμος παντων ... πατηρ ἐστι⁶⁵".

Grunden til at vi i dag forstår *ἀλήθεια* som *verum* og *certum*, som det "sande" (i stedet for det uskjulte) og det "sikre", er netop ifølge Heidegger, fordi vi ikke har tænkt den græske gåde, det er at modstille *ἀλήθής* med *ψεύδος*. Grunden til vi ikke tænker dette, er fordi det for længst er blevet almindeligt at forstå *ψεύδος* som "det falske". Man er hermed vidne til det, Heidegger frimodigt kalder "Der Angriff der Romanisierung im griechisch-römischen Geschichtsbereich". Dette "Angriff" gør, at vi moderne kommer til at se den græske verden gennem romerske øjne.

"Falsk" kommer, ifølge Heidegger, af det latinske ord *falsum*. Heidegger definerer det således "Der Stamm des römischen Wortes falsum (fallo) ist "fall" und verwandt mit dem griechischen *σφάλλω*, d. h. zu Fall bringen⁶⁶". Der er dog en meget vigtig forskel på de græske og latinske begreber mht. deres betydning hhv. at være en *Wesensfolge* eller en *Wesensgrund*. Heidegger oversætter *σφάλλω* med "täuschen⁶⁷". Det at bedrage (skjule) er en væsensfølge af det at tale (at bringe noget frem i uskjulthed) i den græske tanke, dvs. *σφάλλω* er en konsekvens af *ψεύδος* som modstillingen til *ἀλήθεια*, som vi ovenfor har defineret. *Fallere* lægges til gengæld til grund for *imperium* hos romerne, der igen har rod i den romerske lov *ius* "Worin gründet der Vorrang des fallere bei der römischen Prägung des Gegenwesens zur Wahrheit? Darin, dass das Walten des imperium verwaltet wird. Imperium besagt im-perare, einrichten, die Vorkehrung treffen; das prae-cipere, etwas im voraus-besetzen, und durch die Besetzung darüber gebieten und so das Besetzte als Gebiet haben. Imperium ist das Gebot, der Befehl. In demselben Wesensbereich des Imperialen, des Gebothaften und Bot-mässigen, entspringt das römische Recht, ius – iubeo,

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

ich befehle”⁶⁸. Efter det romerske *Imperium*, har det græske ord “politisk”, ifølge Heidegger, kun betydet noget romersk⁶⁹. Denne tanke har bl.a. H. Arendt udviklet i hendes *The Human Condition*. Det at befale er altså grunden til at dominere noget, og ikke konsekvensen af det som hos grækerne. Dette ses, ifølge Heidegger også i relation til forskellen i gudeverdenen hos grækerne og romerne “Kein Gott der Griechen ist ein befehlender Gott, sondern ein Zeigender, Weisender. Das römische “numen”, wodurch die römischen Götter gekennzeichnet sind, bedeutet dagegen “Geheiss” und “Wille” und hat Befehlscharakter ... Der Befehl ist der Wesensgrund der Herrschaft und des römisch verstandenen “im Recht seins” und “Recht-habens”, des *iustum*⁷⁰”. Dette lader også vise, at *iustitia* har en helt anden væsensgrund end *δίκη* der oprinder i *ἀλήθεια*⁷¹.

At dominere et imperium må siges at være *Pax Romana*'s retfærdiggørelse under Augustus som *imperator* og *princeps civitatis*, hvis primære bekymring var opretholdelsen af Imperiets grænser (*limes*)⁷². Imperiet hviler således i den konstante handlen *actio* i henhold til at dominere sit imperium. At bringe andre “til fald” (fallere) og fiksere sine grænser hvorfra det latinske *pango* – *pax* oprinder “Das Zu-Fall-bringen gehört notwendig zum Bereich des Imperialen ... Dabei wird der Zu-Fall-Gebrachte nicht vernichtet, sondern in gewisser Weise wieder aufgerichtet in den Grenzen, die durch den Herrschenden abgesteckt werden. Dieses “abstecken” heisst römisch *pango*, davon das Wort *pax* – der Friede⁷³”. Det romerske imperium adskiller sig altså ikke meget fra vore dages imperiums “fred gennem dominans” – politik.

Det afgørende er her ikke, at visse ords betydning ændrer sig fra græsk til latin. Dette er en simpel konstatering. Heidegger siger i *Brief über den Humanismus; Die Sprache ist das Haus des Seins*⁷⁴. Når noget ændres i vores sprog, ændres mennesket og dets verden også, da begge “bor” i sproget. Det tyske ord for sandhed (*Wahr*) er fx bestemt af det latinsk – kristne *verum*. Kun på dette grundlag kan kristendommen præsentere sig som noget absolut sandt. Oversættelsen af Jesu budskab *ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή*, oversættes i sin totalitet på latin til *Ego sum via, et veritas, et vita*⁷⁵. *Verum* opnår i Imperiet, ifølge Heidegger, som modsætningen til falsum en betydning af “.. die Stellung halten, in Stand bleiben ... *verum* hat seine Bedeutung des feststehenden Rechten als Gegenwort zum falsum aus dem Imperialen Wesensbereich erhalten⁷⁶”. Som sådan er sandhed altså noget absolut, noget statisk – selve retten *iustum*. Derudaf får *rectitudo* sin betydning af “korrekt”. Dvs. det korrekte i forhold til det “regerende”. Sandheden er således blevet korrespondens og konformitet til en forudantaget, dominerende “*Princeps*” og dennes “*principium*”. Sandheden bliver der med er instrumentelt, teknisk forehavende og dermed underlæggende mennesket og den moderne naturvidenskab. Samtidig har sandheden mistet sin græske betydning. Sandheden bliver nu noget der kan udregnes logisk ved, at præmissen svarer konklusionen. Dermed ophører sproget med at være noget, mennesket behøver som en relation til væren. Det bliver et instrument, en formation, en ting hvis relation til mennesket defineres gennem behavioristiske eller æstetiske termer. Dette lukker af for en forståelse af hvorfor “... bei den Griechen von früh an die *ἀλήθεια* vorwiegend im Zusammenhang mit dem *ἔπος* und *εἰπεῖν*, mit dem Wort und dem Sagen, vorkommt⁷⁷”.

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

Λόγος

Heraklit (ca. 500 f.kr.) vender sig imod menneskets meninger mod det ene, der er værd at vide. Det ene der må gå igen i al menneskelig tale. “Λόγος” er konstrueret omkring verbet λέγειν. Selv siger Heraklit

“Dette er Logos, men menneskene begriber den aldrig, hverken før de har hørt den, eller når de først har hørt den. Alt sker efter denne Logos, og dog er de at ligne ved uerfarne, så snart de prøver deres erfaringer med sådanne ord og tilskikkelser, som jeg tolker, når jeg sonderer hver ting efter dens natur og udsiger, hvordan den er beskaffen. Men: de andre mennesker ved ikke, hvad de gør, når de er vågnet op, som de glemmer, hvad de gjorde, da de sov⁷⁸”.

Det man med betegnelsen vil kalde “verden” eller “virkeligheden” er indrettet af modsætninger, hvor modsætningerne er den ydre fremtrædelsesform for en skjult, indre sammenhæng. Indsigten i denne sammenhæng betegner Heraklit med Λόγος. Ordet betyder både det talte ord, og det sagforhold som ordet udtrykker, og har hvad jeg vil argumentere for er moderne bibetydninger som proportion, orden, fornuft eller fornuftsprincip og årsag. Indsigten i Λόγος er fælles for alle, og dog handler alle, som om de har hver deres private indsigt. Den private indsigt i enkelting kan altså aldrig være at forstå Λόγος, men kun at forstå at bruge λόγος som sprog på enkeltområder, som man fejlagtigt antager at udtrykke en indsigt i det hele (Λόγος). Således handler politikerne som om han ved alt, hvilket også burde være grundlaget, for at kunne bestemme over andre, men i virkeligheden ved han intet. Dette afviste Sokrates allerede i sin *apologi*.

I Heideggers *Identität und Differenz* identificeres identitetssætningen som $A=A$. Identiteten er en forening i enhed med sig selv. Identitetssætningen som Heidegger tager fra Platons “ἐκαστον αὐτὸ ταῦτόν” og oversætter det med “enhver selv for sig selv den samme”. Ethvert A er altså det samme med sig selv. Her definerer forholdet “med” en syntese, en forbindelse: foreningen i en enhed. Hvis videnskaben ikke var sikret sin genstands samme-hed, kunne videnskaben, ifølge Heidegger, ikke være hvad den var. Heidegger skriver “Væren driver sit væsen som Λόγος i betydningen grund, laden foreligge. Den samme Λόγος er som forsamlende det forenende Ἐν [Eon]. Dette Ἐν er imidlertid dobbelt: på én gang det forenende i betydningen det overalt første og således det mest almene, og samtidig det ene forenende i betydningen det højeste (Zeus). Λόγος forsamlende grundende i alt det almene og forsamlende begrundende alt ud fra det eneste ... For så vidt som væren driver sit væsen som det værendes væren, som differensen, som udskillelsens afgørelse, vedvarer dette fra-og til- hinanden af grunden og begrundende, grunder væren det værende, begrunder det værende som det mest værende væren. Ét overlever det andet, ét ankommer i det andet⁷⁹”.

Λόγος er altså ikke lig logik “I første omgang og sædvanligvis tager betegnelserne ontologi og teologi sig ganske vist ud på samme måde som andre kendte: psykologi, biologi, kosmologi, arkæologi. Slutstavelserne –logi betyder sådan omtrent og i det daglige, at det drejer sig om videnskaben om sjælen, det levende, kosmos, oldtidslevnende. Men i dette –logi skjuler sig ikke kun det logiske i betydningen det følgerigtige og overhovedet det udsagnsmæssige, som inddeler og bevæger al videnskabernes viden, bringer den i sikkerhed og meddeler den. En –logia er altid helheden af en begrundelsesammenhæng, hvori videnskabernes genstande bliver forestillet med henblik på deres grund, dvs. bliver begrebet⁸⁰”.

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

De positive videnskabers fundament er en *πρώτη ἀρχή*, en *causa sui* (*ὑποκείμενον*) ud fra hvilken epokens diskurs cenemterer sig i substansen eller subjektet, og driver sin virke, fx de humanistiske videnskaber her ud fra. Fundamentet A bliver dermed til $A=B=C$ etc. Altså kan A kun være A i kraft af ikke-A. Dette ikke-A er dog stadig defineret ud fra A og som sådan identisk dermed, ellers ville det intet være. Liv er fx hos Heraklit defineret ud fra død. De to er hinandens modsætninger og dog sammenknyttede som ét i eksistensen. Dette er den skjulte enhed i alle modsætningerne som Heraklit taler om som den skjulte harmoni. Således er alle dele også en del af samme helhed. Helheden bindes til ikke-helheden “Ser man ikke den skjulte sammenhæng, kalder man noget ret, noget uret, men for Gud er alting smukt, godt og retfærdigt⁸¹”. Strid og harmoni er dermed også to sider af samme sag – af *λόγος*. Hvis A implicerer ikke-A er alting også hele tiden i forandring i disses strid og konstante differens – “alt flyder”. Heraklit siger “Solen er ny hver dag”, med dette menes, at der eksisterer et lovbundet forhold mellem forskel og identitet. Vi kan identificere solen, og dog er den ikke den samme som i går. At identiteten hos Heraklit forudsætter en differens (*et vice versa*), er fordi Heraklit ikke negligerer tiden som faktor. Dette kan endvidere ses i sentensen om floden, som man ikke kan stige ned i to gange “Pointen er, at i og med, at en ting eller et “noget” eksisterer i tid, er den i én henseende forskellig fra sig selv, i en anden identisk med sig selv⁸²”. Noget er altså identisk med sig selv i og *qua* sine omskiftelser. Omskiftelserne er, hvad mennesker uden indsigt kun kender til⁸³. Det gælder om at indse den *λόγος* der er fælles for alle ting selv i tingenes omskiftelser. Med Heideggers ord tænker Heraklit netop den ontologiske differens, som den ontologiske differens, uden at reducere væren til det værende eller omvendt. Det værende forandrer sig, men stadig er det. Som sådan er væren identisk med sig selv gennem tid, og dog forandres den i sit værende – den udfoldes som tid “Da alt i denne verden henter sit liv fra modsætningen, gives der intet som er, men kun noget som stedse vorder ... således kan det siges om os: vi er og vi er ikke⁸⁴”. Dette er et paradoks, men ikke absurd. Forandringen gennem tid forudsætter, at noget kan vise sig som noget, men stadig er forandringen afhængig af at identitet der gør, at vi erkender forandringer som forandringer.

Heraklit siger “Ingen Gud [Logos], intet menneske har skabt denne verden. Altid var den, altid er den, altid vil den være: en evigt levende ild, som tændes efter mål og slukkes efter mål⁸⁵”. Denne harmoni eller *Λόγος*’ bevægelser i omskiftelserne “styres” af retfærdigheden *δίκη*, der selv er guddommelig (altså ikke oprundet af en menneskelig parlamentaren og lovgiven) og ikke-begrebelig. Dermed findes der guder og retfærdighed selv ved Heraklits ildsted langt væk fra byens parlamentaren - ja i hver eneste lille bevægelse og forandring. Dette er den oprindelige betydning af retfærdighed. Anaximander – fragmentet siger “ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὐσι καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν. διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσις ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν ἑαυτοῦ χρόνον τάξιν⁸⁶”. Det er stridens tvingende magt, der er lovgiveren “Det er modsætningen som holder alle væsener i ave og tvinger dem til at samvirke gennem deres egen modstræben, ligesom stokkeslagene der driver kreaturerne hver til sin græsgang ... [striden] bærer navnet retfærdighed, Dike; den hindrer modsætningerne i at overvælde hinanden og trænge hinanden ud af tilværelsen. Uden Dike vilde lyset stå i fare for at blive opslugt af mørket, smærten vilde blive trængt ud af lyst, hunger af mættelse ... striden lader begivenheder fremgå og opfylde jorden⁸⁷”. Denne strid skaber selve det inderlige samspil mellem fænomenerne,

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

deres opståen, deres liv og deres bortgang. Ved at se de forhåndende ting som faste, substantielle størrelser opdager mennesket aldrig, at tingene er forgængelige. At døden altid driver sit væsen i livet. Men man opdager heller ikke den harmoni, der ligger skjult i tingene. Hvis tingene altid får deres eksistens gennem andre ting, vil man altid hige efter den næste ting, og den næste ting *ad infinitum*. Kierkegaard ville kalde dette en æstetisk sygdom til døden. Man vil kun opleve døde ting og ikke det levende væsen, der driver sit væsen i de døde ting. Jo længere mennesket derfor graver sig ned i endelige ting, des dybere væves det ind i døden. Den visdom Heraklit i stedet vil sige mennesket, er at evigheden som er selve det bestandige i døden og i tingene, som er livet, som er det som er i omskiftelserne ikke er en sfære udenfor døgnet, men en livsform som mennesket er - og kan blive delagtig i - ved at "åbne sine øjne". Som Jesus lærer at Paradiset findes i hver enkeltes indre, da er opgaven hos Heraklit også "Mennesket må vinde sandhedens egen styrke og frihed ved at gøre sig til eet med sandheden, således evighedens lov, dens logos, er sjælens egen logos"⁸⁸. Det er indsigt Heraklit vil modsat "mangtviden" den blotte hoben sig op af viden.

Den blotte ophobning af viden opstår, når fænomenernes fremtræden forestilles menneskets syn som genstande, hvis faste, statiske substans kan begribes logisk "Est "logique", en ce sens originel, la disposition expresse d'un ensemble de facteurs devenus par là accessibles. Le *legein* exprime le mouvement par lequel une telle disposition se produit, le mouvement par lequel une certaine combinaison d'étants se rend présente"⁸⁹. Dette er hvad Heraklit ville kalde "barneviden", som mange dog gør alvorfulde miner ud af. Det er hvad, der lader ting fremstå i sproget- som tale. Sproget lægger sig på den forudgående proces, hvor noget blev "samlet" til at kunne være noget der kan indgå i en sproglig sammenhæng " ... la parole, est seulement le cas le plus éminent du discernement entre des choses détachées comme méritant d'être retenues, et les autres"⁹⁰. Essentielt sker bevægelsen dog før, noget er blevet præsent. Bevægelsen er selve bevægelsen, der lader noget, der ikke før var præsent blive præsent. Det præsent samles ud af det ikke- præsent, der således lader sig forestille for vores sansers begribelse og benævnelse "Même si ce mouvement d'acheminement est toujours accompli par des hommes, et même si depuis Homère *legein* signifie aussi, bien sûr, "dire" et "parler", l'accent est néanmoins placé sur le "laisser" – laisser venir à la présence – plutôt que sur l'initiative locutrice"⁹¹. Hos Heraklit, som det læses af Heidegger, er denne nærværendegørelse ikke noget, der vedrører mennesket. Som sådan er det eneste, mennesket kan gøre, at søge at forstå hvad der sker (at forbryde sig imod denne proces er at begå hybris). Således skal *λόγος* måske bedst læses ud fra den passive form *λέγεσθαι*. På denne måde kan *Λόγος* ses ud fra væren og sandhed som *ἀλήθεια*. *Λόγος* udvirker fra væren og bevirker dermed der privative *ἀ-* i *ἀλήθεια*. Den "samler det sammen", der viser sig i konflikten mellem værens kommen til væren som værende, som uskjult i det skjulte.

Når *Λόγος* udvirker hvad der lader sig forestille, sørger den også for, hvad der kan siges dvs. hvilken "diskurs", der kan eksistere eller ej. Dette gør den ved at samle de fænomener sammen, som den åbenbarer "Cette obéissance qui toujours nous situe, Héraclite l'appelle *homologeïn*, établit le "rapport authentique du *logos* humain au *Logos* ... *homologeïn* veut dire que le *legein* humain se conforme au *Logos* en tant qu'*Alétheia*, en tant que *Physis*"⁹². Den strid der eksisterer i *λόγος* mellem en åbning af noget til uskjultheden og den samtidige tilbageholdelse af noget andet, er hvad der muliggør sproget i det hele taget. Indsigten i dette er menneskets lod

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

– og kun menneskets, da vi er de eneste, der er i sproget “Das Tier ist aus dem Wesensbereich des Streits zwischen Unverborgenheit und Verborgenheit ausgeschlossen. Das Zeichen dieses wesenhaften Ausschlusses ist dies, dass kein Tier und kein Gewächs “das Wort hat”⁹³. Der er kun mennesket, der som sådan kan befinde sig i det “åbne” der hviler i ἀλήθεια.

Λόγος er både ophævingen af det skjulte i det uskjulte og samtidig signalerer den begyndelsen på den vestlige historie og tænkning, som den viser sig i de sproglige overleveringer. Dermed viser λόγος sig i og som de forskellige epokers forståelse af dens bevægelse. I middelalderen bliver oprindelsespunktet, den “supreme forfatter” Gud, hvorfra talen udgår. Hos Hegel bliver den *Begriff* og i det moderne det tekniske *Angriff* (hybris) – ifølge Heidegger. Det næste græske begreb νοῦς er direkte afhængig af begrebet om Λόγος. At λόγος kan blive et begreb - dvs. muliggørelsen heraf - opstår ud fra den vending tanken havde taget i romersk tid. Essensen af den græske λόγος som ἀποφαίνεσθαι ændrede sig i romersk tid til *iudicium* - at fastholde noget med sikkerhed som rigtigt. Hvor alt hvad der betyder noget er *usus rectus rationis humanae*, da bliver falskhed bestemt som *usus non rectus facultatis indicandi* “Das Wahre, verum, ist das die Sicherheit verbürgende Rechte und in diesem Sinne Gerechte”⁹⁴. Det at kunne sætte noget som absolut i sproget, at definere λόγος, ikke som ἀποφαίνεσθαι men som *Gerechte*, giver en relativisme i forhold til hvordan det absolutte princip skal fortolkes, som ikke var tilfældet hos Heraklit. Det skiftende principium har da også holdt sit indtog i de forskellige historiske epoker ” ““Der Herr” ist der christlich verstandene Gott; “der Herr” ist “die Vernunft”; “der Herr” ist der ”Weltgeist”. “Der Herr” ist “der Wille zur Macht”⁹⁵. “Der Herr” er altså bestemmende for hvordan man skal og bør læse sin samtid, sin fortid og sin fremtid. I dag er det at læse det humane fornuft ind i “verden”/“naturen” som en konformerende verifikation eller falsifikation. Det er at konstatere faktum og derefter registrere disse i bøger. I tilfældet antikken – som fortællinger, der får et umiskendeligt æstetisk præg, som ikke var intenderet i samtiden. Dermed går alvoren og vigtigheden af antikken som antik forståelse tabt. Hvad vi får tilbage er “gode fortællinger” (som afviger langt fra det græske begreb om ἔπος), som der endda kan laves actionfilm ud af⁹⁶. Jeg håber her at have vist, at forståelsen af λόγος går tabt, hvis man oversætter det direkte med “tale”. Ligeledes gælder begrebet δίκη, som ikke er *lex*.

Νοῦς

Nous betyder, ifølge Heidegger, at “vogte” de ting der er “samlet sammen” [λέγειν] i det nærværendes orden [ἐποχή]. Νοεῖν er som legein senere blevet taget som noget der skal forstås i relation til den menneskelige bevidstheds virksomhed “ ... la philosophie est “noétique” quand elle examine la nature de cette faculté, et elle est “logique” quand elle examine les actes”⁹⁷. Men her vil en dekonstruktion af de overleverede repræsentationer fra det Aristoteliske ἀπαθήης νοῦς til det anglo-saksiske “philosophy of mind” vise en anden betydning: “Le *noein* reçoit la présence”⁹⁸. Νοῦς er den eneste af de fem begreber der dog refererer direkte til mennesket. Νοεῖν viser det nærværendegørende fra en bestemt vinkel – nemlig menneskets. Noein er menneskets perspektiv på det nærværende. Λέγειν går derfor forud for νοεῖν, da λέγειν “samler” hvad der kan gøre – og gør – sig præsent for noget mennesket kan bemærke som præsent. Νοεῖν må dog ikke forveksles med noget humanistisk. Det er et af menneskets fakulteter, at kunne opfatte. Dette er noget universelt “Chez aucun auteur présocratique elle ne sert à établir quelque définition de l’espèce humaine;

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

elle *pointe non pas vers l'homme, mais vers l'implication de l'homme dans l'événement de la présence*⁹⁹. At opfatte noget er at se det som nærværende uden hensyn til dets opståen og døen hen. Metafysikken er udtrykt ved at *nous* bliver opfattet som en fast entitet, der ikke ændrer sig med fænomenerne. *Nous* ophæves til at kunne repræsentere fænomenernes som sådan, hvis fx det få en indsigt i ideernes evige verden. Senere bliver det en handling hvor man permanent sætter lighedstegn mellem en doms proposition og konklusion som *certitudo* – og til sidst bliver det den absolut faste og universelle “fornuft”, der formalt formår at fange om verdenen ind i sine begreber og kategorielt at fastholde den.

Konkluderende bemærkninger.

Formålet med denne artikel har været at vise, at sproget har en historie, og at denne historie betyder hvordan vi tænker og opfatter om verdenen. Vi må være opmærksomme på at læse antikken på dens egne betingelser. Dette betyder også at læse grækerne på deres egne betingelser og ikke på romernes, hvilket har været formålet med at vise hvordan begreber ændrer mening fra dette skift. I dag er det kotyme at læse, som om vi var verdensløse individer, der var faldet ned fra himlen. Derfor ser vi ikke selv, at vi er oprundet af en romersk måde at tænke grækerne på, hvis vi stadig påfører grækerne vores nutidige begrebsapparat fx i oversættelser der tilpasses vores dagligdagsprog.

Vores nuværende naturvidenskabelige (tekniske) og æstetiske syn på verden fordrer sådanne oversættelser. Men man kan ikke læse fx før–sokratikernes tanker naturvidenskabeligt. Dette håber jeg, at mine eksempler med sprogets forvandling i henhold til meningsskifte, har vist. Det før–sokratiske menneske var fx ikke et væsen, der søgte at dominere “naturen” som imperium, som er det gods, vi har overtaget fra latin. Og det var slet ikke det humanistiske subjekt, vi i dag læser ind i den antikken verden.

Ved at oversætte grækernes læredigte, eller ved at oversætte et epos som Homers mener jeg altså, at man begår en fejltagelse ved at tvinge det græske ord ind i vores begrebsapparat. Vi er netop i en tid nu, hvor metafysikken og grammatikken er ved at slippe sit tag i mennesket. Det er en tid, hvor subjekt – objekt relationen er begyndt at bløde op og give plads til fx dekonstruktionen eller en tanke som “religion uden religion¹⁰⁰”. Hvis metafysikken (og dermed historien som kronologi samt grammatikken) opløses får tænkerne før metafysikken, en ny relevans. De første bliver således de sidste, og dette mener jeg, at vi bør tage seriøst.

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

Anvendt litteratur:

Barthes, R.:

- Forfatterens død og andre essays. Gyldendals Bøglubber 2004.

Caputo, J. D.:

- Heidegger and Aquinas. An Essay on Overcoming Metaphysics. New York Fordham University Press, 2003.
- Radical Hermeneutics. Repetition, Deconstruction, and the Hermeneutic Project. Indiana University Press 1987.
- The mystical element in Heidegger's thought. New York Fordham University Press 1986.

Chantraine, P.:

- Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque. Histoire des Mots. I og II. Éditions Klincksieck, Paris 1968.

Due, O. Steen:

- Homers Illiade. Samlerens Bogklub 2000.
- Homers Odysse. Samlerens Bogklub 2005.

Foucault, M.:

- Les Mots et les Choses. Gallimard 1990.

Grønbech, Vilh.:

- Hellenismen bd. I. Mennesket. Povl Branner, København 1939.
- Mystikere i Europa og Indien Bd. II Heraklit, Mester Eckhart, Ruysbroek. Povl Branner København 1932.

Heidegger, Martin:

- Die Technik und die Kehre. Günther Neske 1962.
- Hvad er metafysik? (Introduktionen ved J. Hass). Det lille Forlag 1997.
- Holzwege. Vittorio Klostermann. Gesamtausgabe Bd. 5 1977.
- Identität und Differenz. Vittorio Klostermann Gesamtausgabe bd. 11. 2006.
- Parmenides. Vittorio Klostermann. Gesamtausgabe II Abt.: Vorlesungen 1923 – 1944. bd. 54. 1982.
- Sein und Zeit. Max Niemeyer Verlag, Tübingen. 2006.
- Spørgsmålet om teknikken (Introduktion ved D. Zahavi). Samlerens bogklub 1999.
- Wegmarken. Vittorio Klostermann. Gesamtausgabe I Abt.: Veröffentlichte Schriften 1910 – 1976 Bd. 9. 2004.
- Zollikoner Seminare. Vittorio Klostermann 2006.

Johansen, K. Friis:

- Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken. Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck 1994.

Mckay (ed.):

- A History of World Societies. Houghton Mifflin 2000.

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

Nietzsche, F.:

- Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben. Philip Reclam 1962.
Schürmann, Reiner:

- Le principe d'anarchie. Heidegger et la question de l'agir. Éditions du Seuil, 1982.

Internet:

- Heideggers Greek. www.beyng.com/grk/hgreek.html

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

Noter

1 Heidegger spørger i *Sein und Zeit* § 73 s. 380 således “Im Museum aufbewahrte “Altertümer”, Hausgrät zum Beispiel, gehören einer “vergangenen Zeit” an und sind gleichwohl noch in der “Gegenwart” vorhanden. Inwiefern ist dieses Zeug geschichtlich, wo es doch *noch nicht* vergangen ist? Etwa nur deshalb, weil es *Gegenstand* historischen Interesses, der Altertumspflege und Landeskunde wurde? Ein *historischer Gegenstand* aber kann dergleichen Zeug doch nur sein, weil es an ihm selbst irgendwie *geschichtlich ist*.”

2 K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken* s. 69.

3 R. Barthes karakteriserer i sin “Forfatterens død” i *Oeuvres complètes tomes 1 –3*, netop dette forhold, at forfatteren i postmoderniteten igen er død. Det absolutte subjekt som forfatter. Dette varsler genkomsten af mytologien, som Barthes ligeledes har skrevet indgående om. Dette bekræfter Foucaults tese om, at mennesket er ved at dø ud, som det nævnes i slutningen af *Les Mots et les Choses*.

4 J. Hass introduktionen til *Hvad er Metafysik*, s. 32.

5 Jeg citerer den danske oversættelse af *Metafysikkens onto-teo-logiske forfatning*, i M. Heidegger *Spørgsmålet om teknikken* s. 98.

6 M. Heidegger *Metafysikkens onto-teo-logiske forfatning*, s. 103.

7 M. Heidegger *Parmenides* s. 84.

8 Heidegger anvender de to tyske begreber for historie for at skelne her i mellem; *Historie* og *Geschichte*. *Historie* refererer til den kronologisk – kausalt opregnede historie. *Geschichte* angår det som sker *qua* menneskets (Daseins) handlinger – som hændelser. Jf. *Sein und Zeit* kapitel 5 (§ 72 – 77) for en mere udførlig forklaring.

9 Det vidner fx G. Vattimo’s “svage tænkning” eller Derrida’s *Différance* om. Dette er en tænkning, der netop viser sig i kølvandet på metafysikken – som svækkelsen af metafysikken – dens dekonstruktion.

10 J. D. Caputo *Heidegger and Aquinas* s. 185.

11 Et forhold der fik Nietzsche til at skrive sin berømte sentens om sin frygt for, at vi aldrig slipper af med Gud, fordi vi stadig tror på grammatikken.

12 M. Heidegger *Metafysikkens onto-teo-logiske forfatning*, s. 107.

13 J. Hass indledningen til *Hvad er metafysik?* S. 30.

14 Nietzsche skriver i denne forbindelse i sin *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*, at den historiske viden aldrig må blive et mål i sig selv. Den historiske viden skal stå i livets tjeneste dvs. det umiddelbare liv og dets udfoldelsesmuligheder.

15 M. Heidegger *Parmenides* s. 89.

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

---

16 Vilh. Grønbech *Hellenismen*, bd. 1. s. 303.

17 K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken* s. 69.

18 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 211.

19 R. Schürmann *Le principe d'anarchie* s. 204.

20 J. Hass indledning til *Hvad er metafysik?* s. 24.

21 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 211- 212.

22 Chantraine definerer i Dictionnaire *Étymologique* ordets betydning således “Les sens des termes de cette famille semblent diverger, mais peuvent trouver leur origine dans la notion de “sécurité, sûreté” qui développe dans des conditions diverses celles de écarter, défendre, garantir, assurer et aussi celle de suffire”. Begrebet definerer altså et fast grundlag, der skal fundere og begrunde sin overbygning. Begrebet går videre i ἀρχω der bl.a. finder sit udtryk i *Arkont*, altså nogen eller noget der hersker og behersker andet. Et andet sted det går igen, er arkæologi. På tysk ses ordet i *Grund* og *begründen*, *ergründen* eller *Ab-grund*. Fx ses ordet, som Heidegger peger på, i *Leibniz' der Satz vom zureichenden Grund (Nihil est sine ratione – cur potius sit quam non sit)*, dvs. at intet sker uden, det har en grund eller en fornuft. Hvis grunden er fornuftig må “resten” også være fornuftigt. *Grund* og *ratio* bindes her sammen. En forbindelse Heidegger sætter spørgsmålstegn ved ud fra sin spørgen til væren, der netop, da den ikke er noget bestemt og derfor mere en ab- grund ikke kan fattes i en sådan kausalitet.

23 Den danske oversættelse i *Spørgsmålet om teknikken* (s. 41) oversætter med “Enhver foranledning for det, der altid fra det ikke-nærværende går over og frem i nærværet, er frem-bringelse”.

24 Dan Zahavi i introduktionen til *Spørgsmålet om teknikken* s. 41.

25 J. Hass introduktion til *Hvad er metafysik?* s. 45.

26 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 211.

27 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 212.

28 Ἔον er den arkaiske form af ὄν. Jf. note 33.

29 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*.

30 K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken*, s. 70.

31 K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken*, s. 68/69.

32 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 205 - 206.

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

---

33 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 206.

34 Jeg underforstår her subjektet som en *res cogitans*. Dvs. som en res, og dermed lige så meget en "genstand" som det objekt den søger at klassificere.

35 K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken* s. 71.

36 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 206.

37 Selvom Aristoteles i sin Metafysik siger, at væren kan udsiges på mange måder, da lægger han alligevel en entydig forståelse af væren som substans, som *οὐσία* til grund for sin tænkning – sin metafysik. Hvad der ikke kan indregnes som noget værende pga. dets verbale indhold, bliver regnet som noget substantielt, blot *meta ta physica*. Alligevel behandles det som en "ting", som noget der kan indregnes i de fysiske kategorier og indfanges af logikken (derfor har kateogrilæren og logikken en tæt forbindelse hos Aristoteles – jf. dette hos Hass). Schürmann skriver s. 209 (*Le principe d'anarchie*) "... quand Aristote déclare que, "parmi les étants, les uns sont par nature (*phusei*), les autres par d'autres causes", la physis cesse d'être le nom de la présence originaire et en vient à désigner une espèce de substances mues par une autre, ou fabriquées [fx af bevidstheden]". Dette bliver senere til middelalderens skelnen mellem det naturlige og det "over – naturlige", og senere til den moderne formodning om de universelle love, der regerer alt.

38 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 207 - 208.

39 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 208.

40 *Φύσει ὄντα* : "det værende der producerer sig selv ved at komme af sig selv".

41 Jørgen Mejers oversættelse lyder "Det, hvorefter de værende ting opstår, er det samme som det, hvori de forgår efter nødvendighedslov;fordeliderstraf ogbetalererstatningtilhinandenfordenuret,debegår,ifølge tidens forordning".

42 Heraklit siger i fragment 52 "*αἰών παις ἐστὶ παιζῶν, πεσσεύων παιδὸς ἢ βασιλῆϊ*".

43 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 209.

44 K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken*, s. 69.

45 Jf. J. D. Caputo *Radical hermeneutics* og *The mystical element in Heideggers thought*.

46 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 209.

47 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 209-210.

48 Martin Heidegger *Parmenides*, s. 74.

49 Heideggers forståelse af *ἀλήθεια* som uskjulthed er blevet kritiseret senere af Friedländer, som jeg her må nøjes med at henvise til. Denne diskussion har også udviklet sig til en diskussion mellem en empirisk opfattelse

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

(Friedländer) og en transcendental opfattelse af sandheden (Heidegger).

50 M. Heidegger *Parmenides*, s. 39.

51 Altså Zeus ikke som en antropomorf gud, men som Ζεῦς σήματα φαίνων.

52 M. Heidegger *Parmenides*, s. 45/46. Den tyske oversættelse er J. H. Voss. Due's oversættelse lyder "førend vi ser om løftet fra Zeus der ryster aigiden, holder eller er løgn ...".

53 M. Heidegger *Parmenides*, s. 46.

54 M. Heidegger *Parmenides*, s. 46/47.

55 Pointen er at fremhæve dette særegne ved den græske forståelse, at et begreb om sandhed kan være ikke – humanistisk dvs. gå forud herfor. Således bruges ψεῦδος også i relation til ἔπος, og μῦθος dvs. som ord og tale i relation til menneskelige fortællinger. Men i den senere tid har sidstnævnte monopol på fortællinger om "sandheden" (videnskaben har monopol på "sandhedens sprog" som videnskabelig diskurs – det samme søger biologien, psykologien etc. for mennesket – i og med mennesket kan passes ind i en – logi, en logisk sammenhæng, der kun kan tale "rent" (dvs. det at overholde kontradiktionsprincippet) dvs. ikke anerkender den differens der findes mellem at fravælge noget, samtidig med at man vælger ét, hvormed noget siges i og med noget andet automatisk skjules. Freud nærmede sig paradokset i form af "det ubevidste" i det "bevidste").

56 M. Heidegger *Parmenides*, s. 49.

57 Det var præcist dette Heraklit og Parmenides, ifølge Heidegger, kunne "se".

58 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 210.

59 Fx opfattede den moderne fysiker Laplace (1749-1827) verden på denne måde.

60 M. Heidegger *Parmenides*, s. 210.

61 Otto Steen Due oversætter med "Men at han græd var der ingen af alle de andre der aned. Kun Alkinoos selv bemærked Odyssees's tårer".

62 M. Heidegger *Parmenides*, s. 40/41.

63 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 210.

64 M. Heidegger, *Parmenides*, s. 25.

65 M. Heidegger, *Parmenides*, s. 17.

66 M. Heidegger *Parmenides*, s. 57

67 "Bedrage".

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

68 Martin Heidegger *Parmenides*, s. 65/66.

69 Heidegger nævner at Πόλις (*Ort*) som den Πόλιος omkring grækerne definerede dem selv, er forsvundet til fordel for et imperium, hvor i centrum er forsvundet (Jf. *Parmenides*, s 89 og §6, 1 s. 94-97).

70 Martin Heidegger *Parmenides*, s. 59.

71 Jf. redegørelsen for φύσις ovenfor.

72 Jf. Mckay (ed.) *A History of world societies*, s 159 - (160).

73 Martin Heidegger *Parmenides*, s. 60.

74 Martin Heidegger *Brief über den Humanismus i Wegmarken, Gesamtausgabe* bd. 9.

75 Johannes – Evangeliet 14, 6. Den græske sætning citeret efter *Parmenides*, s 46.

76 Martin Heidegger *Parmenides*, s. 69/70.

77 Martin Heidegger *Parmenides*, s. 102.

78 K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken*, s. 49.

79 M. Heidegger *Metafysikkens onto-teo-logiske forfatning*, s. 112.

80 M. Heidegger *Metafysikkens onto-teo-logiske forfatning*, s. 105.

81 K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken*, s. 51.

82 K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken*, s. 52.

83 Denne “indsigt” har således en stor betydning, når man vil oversætte. Hvis ikke indsigten opnås, vil man overse den af Heraklit overleverede betydning af λόγος, der i stedet bliver (barnets) “tale”.

84 Wilhelm Grønbech *Mystikere i Europa og Indien* bd. 2, s. 8.

85 K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken*, s. 53.

86 Det, hvoraf de værende ting opstår, er det samme som det, hvori de forgår efter nødvendighedens lov; for de lider straf og betaler erstatning til hinanden for den uret, de begår, efter tidens forordning. K. Friis Johansen *Den Europæiske Filosofis Historie, Antikken*, s. 40 (J. Mejer’s oversættelse).

87 Wilhelm Grønbech *Mystikere i Europa og Indien* bd. 2, s. 7.

En dekonstruktion af fem græske...

Andreas Møller Lange

---

88 Wilhelm Grønbech *Mystikere i Europa og Indien* bd. 2, s. 14.

89 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 213.

90 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 213.

91 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 213.

92 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 213-214.

93 M. Heidegger *Parmenides*, s. 237.

94 M. Heidegger *Parmenides*, s. 76/77.

95 M. Heidegger *Parmenides*, s. 77.

96 Jeg henviser til Wolfgang Petersens *Troy*. At lave en actionfilm ud af Illiaden er efter min mening helt fint – det har bare meget lidt med Homer at gøre.

97 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 218.

98 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 218.

99 R. Schürmann *Le principe d'anarchie*, s. 220.

100 Et begreb som den amerikanske filosof J. D. Caputo opererer med ud fra sine læsninger af J. Derrida, og et begreb jeg mener, vil blive mere og mere betydningsfuldt.

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975)

Af Hanne Roer

Forord: Dantes Odysseus

D'Arco Silvio Avalle (1920-2002) vil være bekendt for enhver, der har stiftet bekendtskab med italiensk litteraturvidenskab. Han bidrog til udviklingen af såvel tekstanalyse og semiotik som forskning i den ældre, romanske litteratur, især den italienske. Hans bestræbelser på at videnskabeliggøre litteraturhistorieskrivningen kommer tydeligt frem i f.eks. artikelsamlingen *Modelli semiologici nella Commedia di Dante* (1975), hvor den oversatte artikel er genoptrykt (opr. *Studi danteschi* XLIII 1966). Jeg har fundet artiklen værd at oversætte af hensyn til litteraturstuderende, oldtidskundskabsstuderende og filologer, da Avalle her viser, hvordan en bestemt litterær tradition, Odysseusstoffet, lever videre i middelalderen. Dertil kommer, at han anlægger en strukturel analysemetode med udgangspunkt i en bestemt narrativ typologi typisk for antik- og middelalderlitteratur, frem for en idealistisk eftersporing af "den antikke arv" i middelalderen.

Denne lidt skjulte polemik i artiklen kan siges at være mindre relevant i dag end i 1966, for nu er narratologiske studier af det homeriske stof blevet standard, som et hurtigt blik på *A New Companion to Homer* (1997) viser. Alligevel er metodiske overvejelser i forhold til noget så diffust som "den homeriske traditions efterliv" stadig på sin plads. Avalles tilgang udmærker sig ved at vise både rigdommen i Homerstoffet og sammenblandingen med fortællingerne om Alexander. Avalle opponerer ligeledes indirekte mod idealiserende fortolkninger af Dantes Odysseusepisode i *Inferno* XXVI, en af Komediens mest fejrede passager, som han vil befri for romantiske fejlfortolkninger. Pointen med artiklen er, at Dantes udformning af Homerstoffet bestemt er original, men ikke et resultat af en guddommelig indskydelse, et produkt af Dantes romantiske geni eller hvordan man nu end har tolket den berømte episode, men af en lang tradition for at blande fortællingerne om Alexander med de middelalderlige Troja-fortællinger (om det middelalderlige Troja-stof, se også Skaftø Jensen 2006).

Det er i *Inf.* XXVI, Dante og Vergil møder Odysseus, der sammen med Diomedes straffes dybt i helvede i kredsen af falske rådgivere. Dante ser en flamme, der deler sig i to, og Vergil kan oplyse ham om, at Odysseus og Diomedes er forenet i denne flamme, som straf for deres list med den trojanske hest. Dante "beder og beder og beder igen" om at måtte tale til dem (vv.65-6), men Vergil tager ordet, for Odysseus vil næppe kunne forstå Dantes tale, som han siger (hvad det så end skal betyde). Odysseus beretter nu om sin sidste rejse sammen med få overlevende, trofaste mænd. Den fandt vel at mærke sted efter den store omflakken i Middelhavet kendt fra Odysseen, for han fortsatte slet ikke hjem til Ithaca til den trofaste Penelope, faderen og sønnen: kærligheden til hjemmet formåede ikke at afholde ham fra et sidste vovestykke. Odysseus er ikke, som hos Homer, drevet af nostalgia, men af trangen til at udforske den kendte verdens grænser. Romantiske læsere har set en tidlig renaissancehelt i Dantes Odysseus, der sætter sig ud over religiøse normer for at erobre verden. Han er da også drevet af videbegær, men i en ganske middelalderlig version med klare undertoner af Aristoteles. Her kommer hele Odysseus' beretning om sin sidste rejse:

- gittò voce di fuori e disse: "Quando
mi diparti' da Circe, che sottrasse
me più d'un anno là presso a Gaeta,
prima che sì Enëa la nominasse,
nè dolcezza di figlio, nè la pieta
del vecchio padre, nè 'l debito amore
lo qual dovea far Penelopè lieta,
vincer potero dentro di me l'ardore
ch'ì' ebbi del divenir del mondo esperto
e del vizi umani e del valore;
ma misi me per alto mare aperto
sol con un legno e con quella compagna
picciola da la qual non fui disertò.
L'un lito e l'altro vidi infin la Spagna,
Fin nel Moroccho, e l'isola d'ì Sardi,

[- og endelig fik lyd: "Da jeg omsider
kom løs fra Kirke, der holdt mig tilbage
i mere end et år nær ved Gaëta
(som siden kaldtes sådan af Æneas),
Formåede hverken faderkærligheden,
Hensynet til min far, eller den kærlighed
Den trofaste Penélope fortjente,
At tøjle driften som jeg følte i mig
Efter at trænge dybt til bunds i verden
Og i hvad der er godt og ondt hos mennesket;
Og derfor drog jeg ud på åbne vande
Med kun et lille skib, og en besætning
Af de par stykker der endnu holdt ved mig.
Kyst efter kyst så jeg: mod vest lå Spanien,
Mod syd Marokko, og mod nord Sardinien

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

E l'altre che quel mare intorno bagna.
 Io e' compagni eravam vecchi e tardi
 Quando venimmo a quella foce stretta
 Dov'Ercule segnò li suoi riguardi
 Acciò che uom più oltre non si metta;
 Da la man destra mi lasciai Sibilia,
 Da l'altra già m'avea lasciata Setta.
 "O frati", dissi, "che per cento milia
 Perigli siete giunti a l'occidente,
 A questa tanto picciola vigilia
 D'i nostri sensi ch'è del rimanente
 Non vogliate negar l'esperienza,
 Di retro al sol, al mondo senza gente.
 Considerate la vostra semenza:
 Fatti non foste per viver come bruti,
 Ma per seguir virtute e canoscenza".
 Li miei compagni fec'io sì aguti,
 Con questa orazion picciola, al cammino,
 Che a pena poscia li avrei ritenuti;
 E volta nostra poppa nel mattino,
 De' remi facemmo ali al folle volo,
 Sempre acquistando dal lato mancino.
 Tutte le stella già dal altro polo
 Vede la notte, e 'l nostro tanto basso,
 Che non surgea fuor del marin suolo.
 Cinque volte raccesso e tante casso
 Lo lume era di sotto a la luna,
 Poi che 'ntrati eravam ne l'alto passo,
 Quando n'apparve una montagna, bruna
 Per la distanza, e parvemi alta tanto
 Quanto veduta non avea alcuna.
 Noi ci allegrammo, e tosto tornò in pianto;
 Ché de la nova terra un turbo naque
 E percosse del legno il primo canto.
 Tre volte il fè girar con tutte l'acque;
 A la quarta levar la poppa in suso
 E la prora ire in giù, come altrui piacque,
 Infin che 'l mar fu sovra noi richiuso".
 vv. 90-142

Og andre øer det hav skyller rundt om.
 Jeg og de andre var nu gamle, træge,
 Da vi omsider roed gennem strædet
 Hvor Herkules har sat to store søjler
 Som grænsetegn til advarsel for mennesket:
 På højre hånd lagde jeg Sevilla bag mig,
 mens Ceuta lå til venstre, langt mod agter.
 "I brødre," sagde jeg, "hundredtusind farer
 Har I lagt bag jer inden aftenlandet.
 Den lille korte stund hvor vores sanser
 Endnu er vågne: grib den! Lad os følge
 I solens kølvand mod en ny erfaring
 Der venter i den mennesketomme verden.
 Betænk det frø af hvilket I er spiret!
 For I blev ikke skabt som stumme bæster,
 Men til at søge dyd og kløgt og kundskab."
 Så stor en iver greb nu mine fæller
 Ved denne lille tale, at de ville
 Af sted med ét, og næppe lod sig standse.
 Med agterstavnen vendt mod morgenrøden
 Blev årerne til vinger, på den gale
 Og vilde færd, der stadig gik til venstre.
 Og natten så den anden polkreds' stjerner,
 Mens dem vi kendte sank mod horisonten
 Og dykked under havets flade bag os.
 Fem gange så vi månens underside
 Tage til og lyse, for dernæst at slukkes:
 Så længe sejled vi hen over dybet,
 Da vi omsider så et bjerg langt borte
 Der syntes mørkt i horisontens afstand
 Og større end jeg nogensinde før så.
 Vi jubled højt, men glæden blev til klage,
 For derfra kom en storm der ramte skibet
 Med voldsom kraft ret forfra, ind på stævnen:
 Tre gange drejed skib og hav tilsammen;
 Den fjerde gang blev agterstavnen løftet
 Og stævnen dykket, som en anden ville,
 Til havet atter lukked sig foroven".]

Således endte Odysseus' sidste rejse: en malstrøm sendt af Gud trækker hans skib og mænd ned. De finder derfor ikke ud af, at det brune bjerg er Purgatoriebjerget, der som det eneste bryder den sydlige halvkugles havoverflade. Smukt, uhyggeligt og tvetydigt: vi når at fatte sympati med den dristige Odysseus, der til slut straffes for sin galskab. Bemærk at rejsen kaldes "folle" [gal], hvilket netop er det adjektiv, dantefortælleren flere gange knytter til sin egen rejse i dødsrigerne. Der er en vis grad af identifikation med Odysseus fra fortællerens side, men rejsen fordømmes ikke desto mindre i sidste ende. Den amerikanske Danteforsker John Freccero har kaldt Dantes version af Odysseus' sidste rejse for en kristen omskrivning af den antikke fortælling. Sandt nok, men som Avalles artikel har påvist, var man i hele middelalderen, det vil sige lang tid før Dante, optaget af ideen om en sidste rejse, som Odysseus skulle have foretaget efter hjemkomsten til Ithaca (eller i stedet for en hjemkomst, som hos Dante).

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

---

Frecceros artikel kan læses i antologien *Odysseus/Ulysses* (1991), hvor Odysseus-figuren efterspores i vestlig litteratur (et tidligere beslægtet studie er Stanford 1954). En række komplekse spørgsmål er samlet i Odysseus-figuren, der er blevet et intertekstuel referencepunkt i vestlig litteratur. Når man giver sig i kast med at fortolke Dantes Odysseus, Joyces Ulysses (første gang udgivet i 1921) eller Derek Walcotts *Omeros* (1990), for at tage blot nogle få eksempler, genfinder man en række temaer: temaer som rejsen, eksilet, renselsen (de mange bade hos Homer, Leopold Blooms sæbe i Ulysses etc), og modsætninger som fader-søn, hjemme-ude, græsk/ vestlig-barbarisk, mand-kvinde og liv-død. Trods tematiske ligheder og forskelle er der grundlæggende litterære egenskaber, der adskiller værkerne fra hinanden. Det er blandt andet genren, for hvor Odysseen er et epos med alt, hvad det indebærer (kompositionsmønstre som ring- og spejlkomposition, panhellenisme og oral tradition), er Dantes tekst angiveligt en komedie (fordi den ender godt og er skrevet på folkesproget!). Dermed markerer Dante sig fra Vergil, som han ofte nok, men ikke uden skjult kritik, roser som sin "fader". Man har diskuteret om Walcotts *Omeros* er et caribisk epos, for hvis svaret er ja, er det da ikke blot endnu et udtryk for vestlig kulturimperialisme? Walcott er en af de nyeste og mest spændende gendigtninger af homerstoffet, der minder os om genren, kompositionen og det stilistiskes betydning for et litterært værk. Alt dette skriver Avalle dog ikke om, for han bruger den etnologiske tilgang, eller etno-narratologiske tilgang, som vi kender fra Parrys studier af oral litteratur, Propps analyser af russiske eventyr og til dels fra Todorovs strukturelle tilgang til den fantastiske fortælling. Som et første skridt til at forstå litteraturens veje gennem århundrederne er den uomgængelig.

Tak til lektor George Hinge for hjælp til de græske bogstaver og til lektor Leonardo Cecchini for at have hjulpet med et par mere end almindeligt knudrede steder (eventuelle resterende unøjagtigheder er naturligvis mit ansvar!). Avalle skriver et elaboreret, højakademisk italiensk, hvilket jeg har forsøgt at bevare i oversættelsen.

Litteratur:

Aarseth, A.: *Episke strukturer*. Universitetsforlaget, Bergen 1976

Alighieri, Dante: *La divina Commedia*. A cura di A. M. Chiavacci Leonardi. Udkom først 1991-97, genoptrykt flere gange.

-----: *Dantes Guddommelige Komedie*. På danske vers af Ole Meyer. Gyldendals bogklubber 2000.

Avalle, D. S.: "L'ultimo viaggio di Ulisse" i *Modelli semiologici nella Commedia di Dante*. Studi Bompiani, Milano 1975

Balling, H.: *From Homer to Hypertext. Studies in Narrative, Literature and Media*. Edited by H. Balling & A. Klinkby Madsen. University Press of Southern Denmark, Odense 2002

Bloom, H.: *Odysseus/Ulysses*. Edited with an introduction by Harold Bloom. Chelsea House Publishers, USA 1991

Breminger, A. & Brogan, T.V.F. (eds): *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton University Press, Princeton N.J. 1993

Henriksen, L.: *Ambition & Anxiety: the Cantos and Omeros as twentieth-century epics*. Ph.d.-afhandling, København, Det humanistiske fakultet 2001. Kan lånes på Det kongelige Bibliotek

Joyce, J.: *Ulysses*. Edited with an Introduction and Notes by Jeri Johnson. Oxford University Press, Oxford-New York 1993 (den bedste, nyere udgave, udgivet i World Classics Series)

Joyce, J.: *Ulysses*. Oversat af Mogens Boisen (1980-oversættelsen med revisioner af Bent Wiberg). Gyldendal 2002

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

---

Morris, I.: A New Companion to Homer. Edited by Ian Morris and Barry Powell. Brill, Leiden-New York-Köln 1997

Parry, M.: The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry (ed. A. Parry). Oxford 1971

Propp, V. J. : Morphology of the folktale by V. Propp; translated by Laurence Scott with an introduction by Svatava Pirkova-Jakobson; ed. and revised with a preface by Louis A. Wagner. University of Texas Press, Austin 2008 (revideret udgave af den første engelske oversættelse fra 1958; den russiske original er fra 1928)

Stanford, W.B.: The Ulysses Theme: A Study in the adaptability of a traditional hero. Basil Blackwell, Oxford 1954.

Todorov, T.: Den fantastiske litteratur. Oversat af J. Gejel (fransk originaltekst 1970). Klim, Århus 1989

Walcott, D.: Omeros. Farrar Straus Giroux, New York 1990.

Walcott, D.: Havet er historien. Digte i udvalg. På dansk ved Bo Green Jensen. Samleren 1993.

Wehrli, M.: Allgemeine Literaturwissenschaft. Wissenschaftliche Forschungsberichte, Bern 1951

D'Arco Silvio Avalle: Odysseus' sidste rejse

1.

Hic sane Ulixes, filius Laertae, Penelopae maritus fuit. qui filios habuit Telemachum ex Penelope, ex Circe vero Telegonum, a quo etiam inscio, cum is ipse patrem quaereret, occisus est. huic Ulixi primus Nicomachus pictor pilleo caput texisse fertur. huius post Iliense bellum errores Homerus notos omnibus fecit. de hoc quoque alia fabula narratur. nam cum Ithacam post errores fuisset reversus, invenisse Pana fertur in penetibus suis, qui dicitur ex Penelope et procis omnibus natus, sicut ipsum nomen Pan videtur declarare; quamquam alii hunc de Mercurio, qui in hircum mutatus cum Penelope concubuerat, natum ferunt. sed Ulixes, posteaquam deformem puerum vidit, fugisse dicitur in errores. necatur autem vel senectute vel Telegoni manu aculeo marinae beluae extinctus. dicitur enim cum continuo fugeret, a Minerva in equum mutatus.

[Denne Odysseus, søn af Laertes, blev da ægtemand til Penelope. Han fik to sønner, Telemachos med Penelope og Telegonos med Circe; han blev dræbt af Telegonos, der var uvidende om, at han netop var den fader, han ledte efter. Det siges, at maleren Nicomachus var den første, der maledede ham med en romersk hue på hovedet. Homer gjorde Odysseus' eventyr efter den trojanske krig kendt for alle. Der fortælles også andre historier om ham. Således siges det, at da han efter sine eventyrlige rejser vendte tilbage til Ithaca, fandt han Pan i sit hus, angiveligt født som resultatet af en parring mellem Penelope og alle bejlerne, og det synes selve navnet Pan at bevise. Andre hævder dog, at Pan er født af Mercur, der i skikkelse af en ged skulle have forenet sig med Penelope. Desuden fortæller man, at Odysseus efter at have set det lille uhyre skulle være flygtet ud på nye rejser og eventyr. Odysseus dør til sidst, enten af alderdom eller for Telegonos' hånd; han skulle have dræbt ham med et skarpt ben fra et søuhyre. Man siger desuden, at han under sin flugt blev forvandlet til en hest af Minerva.]

I denne kommentar til anden sang af Æneiden, v. 44, opremser Servius nogle af de hypoteser om Odysseus', død der allerede var opstået i en tidligere epoke. I skolerne debatterede man - sammen med andre tæt relaterede emner - spørgsmålet (se A. Hartmann, 1917) om, hvorvidt Odysseus udelukkende havde rejst i den kendte verden, som Aristarch mente, eller også uden for den, som Krates hævdede i modsætning hertil. Som det

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

er blevet vist af W. B. Stanford i hans omfattende studie over Odysseus-temaet (1954), opstod dette spørgsmål pga. de obskure og tvetydige ord, hvormed Teiresias forudsiger heltens fremtid i 11. sang af Odysseen, mere præcist betoningen af en ikke nærmere specificeret $\theta\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\varsigma \acute{\epsilon}\xi \acute{\alpha}\lambda\acute{o}\varsigma$ [død fra havet]. Denne forklaring udelukker naturligvis ikke, at de stadig flere gætteri herom ikke skulle skyldes selve Odysseus' karakter, om nogen en kontroversiel person, og det såvel i det offentlige som i det private liv $\neg$ det er kun naturligt, at der opstod de mest forskelligartede legender og indbyrdes modstridende bedømmelser af ham. Set i dette perspektiv virker det meget sandsynligt, at ophobningen af varianter ikke er tegn på en filologisk frustration, men snarere på en fornemmelse - ganske reel at dømme efter diskussionerne i denne forbindelse - af at Homer ikke har sagt hele sandheden. Måske har man ikke fremhævet med tilstrækkelig styrke, at spørgsmålet fik en egen, omend begrænset, videre litterær skæbne i den latinske verden, begyndende med Tibul (Pan. Mess., 79-81):

Atque haec seu nostras inter sunt cognita terras,
fabula sive novum dedit his erroribus orbem,
sit labor illius, tua dum facundia maior...

[Desuden, hvad enten disse eventyr fandt sted i vores verden, eller legenden har placeret hans rejser i en anden verden...]

hvor det er blevet et topisk billede på et uløseligt problem, eller værre endnu, et unyttigt hårkloveri. Aulus Gellius opremser f.eks. blandt sine "mera miracula" nogle lærde småspørgsmål fra en bog, som han havde lånt af en bekendt og brugte efter eget behov i Noctes; blandt disse spørgsmålet "utrum $\acute{\epsilon}\nu \tau\eta \acute{\epsilon}\sigma\omega \theta\alpha\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\eta$ Ulixes erravit κατ' $\text{Αριστοαρχοναν } \acute{\epsilon}\nu \tau\eta \acute{\epsilon}\xi\omega \text{ κατὰ Κράτητα}$ " (Noc. Att., XIV, vi, 3) [om Odysseus rejste i det indre hav, som ifølge Aristarch, eller i det ydre, ifølge Krates]. Seneca lægger på sin side ikke skjul på en vis kedsomhed overfor en sådan nysgerrighed, "non vacat audire, utrum inter Italiam et Siciliam iactatus sit an extra notum nobis orbem, neque enim potuit in tam angusto error esse tam longus" (Ep. ad Luc., 88, 7) [det er ikke umagen værd at høre på, om hvorvidt (Odysseus) var blevet smidt ud (i havet) mellem Italien og Sicilien, eller uden for den af os kendte verden, for der kan faktisk ikke have fundet så lange rejser sted i et så begrænset område], og han slår præcist ned på fortællingens "morale", de åndelige "vildfarelser" og "stormvejr". Helt forskellig er Dantes position; nok har fortællingen eller "materien", for at bruge Chrétien de Troyes' terminologi, en "mening", men det indtryk, som en første fri læsning af historien efterlader, er, at digteren har opteret for "materien" og overladt læseren den opgave at - om nødvendigt - vælge mellem de forskellige "meninger", bogstavelig, moralsk, allegorisk, anagogisk (en lejlighed, som næsten ingen har forsømt at udnytte, lige fra de ældste kommentatorer). Kort sagt udspringer Dantes fortælling om Odysseus' sidste rejse af denne modsatte holdning; man må ikke glemme, at Dante, i øjeblikke af den største isolation, ikke alene er filosof, men også, og især, digter. Og selv hvis Dante virkelig har opfundet den begivenhed, der fortælles i sangen, "propter aliquod propositum ostendendum", som Benvenuto da Imola påstår, må man nødvendigvis anerkende, at passionen for "materien" var så stærk, at den har sat en sådan "hensigt" (propositum) i anden række, hvad blandt andet de tilbagevendende diskussioner om fortællingens sande "mening" beviser.

2.

Dante besluttede sig altså for, i anden del af Inf. XXVI, at svare på det spørgsmål, som Servius havde ladet svære i sin kommentar - som Dante udmærket kendte - til det største værk af Dantes mester: hvor og hvordan døde Odysseus. Og det valg som Dante foretog mellem de mange mulige løsninger:

- ma l'un di voi dica
dove, per lui, perduto a morir gissi
(vv. 83-4)

[- og lad én af jer fortælle
hvordan han først fór vild, og siden døde]

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

står i åbenlys modsætning til den folkesproglige tradition (f.eks. Guido delle Colonne), men er hverken tilfældigt eller grundet i uvidenhed; det følger derimod, som vi skal se, af en præcis plan, som modsvares af andre ikke mindre højpoetiske steder, som f.eks. episoden med Buonconte, der er inspireret af den samme, eksplicitte passion for, hvad man kunne definere som det "roman-ske" (uden at det udelukker de sekundære "meninger", de metalitterære). Som det allerede flere gange er blevet bemærket, nærer legender og fortællinger sig ofte ved hovedpersonens mystiske forsvinden. Ikke så få helte har skaffet sig deres berømmelse ved et gådefulde endeligt (husk f.eks. - på et andet plan - den besværlige søgen efter Manfreds lig efter slaget ved Benevento, om ikke andet for at undgå misforståelser...), og den folkelige fantasi udfolder sig med forkærlighed på de områder, der ligger i skygge, og over kontroversielle detaljer. Dette er altså ét af de motiver, der først og fremmest får én til at glæde sig over Dantes narrative inspiration, og som man som sagt genfinder identisk i episoden med Buonconte, hvor fortællingen om dennes død udløses af et tilsvarende spørgsmål:

Qual forza o qual ventura
ti traviò sì fuor di Campaldino,
che non si seppe mai tua sepultura?
(Purg. V 91-3)

[Hvad drev dig dog så langt bort
fra Campaldino, at din grav er ukendt?
Var det tilfældigt, eller nogens gerning?]

Denne iagttagelse indebærer ikke, at man i legenden skal se et indskud uden sammenhæng med resten eller et ideologisk tomrum. Det at sprænge de biografiske grænser for en "hemmelighed bragt med i graven", det at vise i al klarhed en række detaljer ved en usædvanlig begivenhed (Francesca, Ugolino, Manfredi, etc.) og frem for alt det at gennemtrænge dødens mysterium - det mest private øjeblik, men ikke af den grund, i den middelalderlige fantasi, mindre højtideligt og eksemplarisk for menneskelivet - er for Dante udtryk for en kunstnerisk moral og frembyder samtidig det bedste middel til at afprøve personernes sandhed. Teknikken består som oftest i at interviewe, hvis man kan sige det sådan, hovedpersonen i en begivenhed og fra selve dennes levende stemme høre den autentiske version af en episode - også en slibrig - der har begejstret hans samtidiges nysgerrighed, hang til sladder eller, mere generelt, smag for det eventyrlige. Dante nærer sig ved krøniker, men hans krøniker strejfer mere end en gang det evige. I den henseende adskiller fortællingen om Odysseus sig da ikke fra andre i samme genre og bør for så vidt læses og fortolkes i lyset af hans mere inderlige, bevidste og strenge fortællerkald (som også kan være en "hjemlig" slags, den som findes i de fortællinger han - blot for at forstå os ret - fabulerer over i Paradiset XV, men ikke kun der, som vi skal se).

3.

"Faret vild! Bemærk dette ord - skriver RAJNA, 1920, p. 224 -, som næsten må siges at være "teknisk" i prosaromanerne om Det Runde Bord og har sit modstykke i "Queste" ("Quête"), italiensk "Inchiestra", spansk-portugisisk "Demande". Denne "Quête" - ligesom den i "Saint Graal" - iværksættes af berømte riddere, også kronede hoveder, som efter at have begivet sig ud på eventyr og trængt ind i dybe skove ikke længere kan efterspores, og som man frygter eller tror - dette bemærker man også hos Dante - døde. På denne måde farer Arthur, Meliadus, Lancelot og Galvano vild og bliver til genstande for "Quêtes", i Tristan og i Lancelot [...]."

Det er kun en sådan stædig læser med "næse" og ekspertise vedrørende stoffet for den middelalderlige romance (og epik), der ud af den strengt teologiske og opbyggelige kontekst for Dantes poesi kan isolere en så præcis kulturel forudsætning. Dette tekniske ord findes som bekendt ikke isoleret i Dantes digt, men det modsvares af lignende termer, og endnu vigtigere, af forbindelser med analoge situationer, som for eksempel verbet "abbandonarsi" i Inf. II (v. 34) - se Fatti dei Romani, i Riccardianos folkesproglige udgave: "Da ora inanzi m'abbandono e metto in aventura" [Fra da af hengav jeg mig og begav mig på eventyr] - ; men det betyder ikke, at henvisningen er

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

mindre værdifuld for en eventuel kulturel lokalisering af fabeln ("fortællingen") om Ulysses, især hvis man husker indholdet i disse og andre nært beslægtede tekster, hvor det også er et spørgsmål om "eventyr" og helte, der er blevet kyndige som følge af deres dristighed. For det drejer sig uden tvivl om en mirakuløs "opfindelse" fra Dantes side, men denne er helt - og heri ligger vigtigheden af Rajnas forslag - konstrueret ud fra hovedtrækkene i et motiv (makrotegn), der, som vi skal se, af natur er grundlæggende litterært, men alligevel har træk, der henviser til usædvanligt arkaiske erfaringer.

Rajnas forslag indebar virkelig en fornyende holdning, der implicit betød en forskydning af "kilde"-problemet (der aldrig er blevet løst pga. det notoriske fravær af Dantes fortælling i den foregående tradition knyttet til Ulysses) ved at overføre "materien" til et motivisk plan, hvilket har vist sig frugtbart i så mange andre henseender. Dette er blevet bemærket af nogle læsere (f.eks. F. Forti, 1965, p. 516, som vi skylder nogle ganske vedkommende iagttagelser over "romance-farvningen af Odysseus' rejser", det vil sige Dantes Odysseus), der har benyttet sig af den, naturligvis ud fra de begrænsede muligheder i Rajnas flygtige bemærkning, til at nedtone den rigide, eksegetiske teleologisme i Dantekritikken, mest følelig i metodespørgsmålene, som de er stillet i brevet til Cangrande della Scala.

Hermed ikke sagt at denne Dantekritik ikke for egen regning ville være kommet frem til en lignende konklusion, hvorved den ville have opnået at erstatte det allerede lukkede kilde-spørgsmål med en motivanalyse relateret til andre beslægtede steder eller situationer. Der er dog en forskel, for så vidt som Rajnas påvisning for de første kritikere har en konkret teknisk rækkevidde, også ud over de umiddelbare indsigter, og giver flere stikord til en undersøgelse af appliceret litterær fænomenologi; for den omtalte Dantekritik derimod, har ordet "motiv", eller mere vagt "tema", en uhyre almen betydning og tjener udelukkende til at retfærdiggøre affinitet, eller omvendt, ideologiske modsætninger hinsides enhver specifik formel forbindelse (dog ikke baseret på - bortset fra improviserede løsninger - en systematisk analyse af fakta). Det skal siges, som en foreløbig tese, at i middelalderkulturen har ethvert "motiv", netop i det omfang det er sakraliseret af en lang litterær tradition, et eget præcist kompositorisk skema (pattern) og respekterer bestemte kompositoriske love, ikke forskelligt fra f.eks. de typer af fortællinger eller eventyr som dem (de såkaldt "magiske") Vladimir Ja. Propp (1928) har studeret.

Heri ligger der en fare for at anvende for brede definitioner. For at blive inden for vores felt, når man taler (som A. Micha gør, 1966, p. 785, angående Chrétien, men ikke blot om ham) om et "thème du pays inconnu, sollicitation à une aventure, qui sera pour le héros, à degrés divers, une revelation" [tema over det ukendte land, opfordring til et eventyr, der for helten bliver til en åbenbaring, i forskellige grader], er det åbenlyst at man her føler sig autoriseret til at sætte Odysseus' rejse på samme niveau som f.eks. Æneas' (som det allerede er sket), Paulus' og Dantes egen rejse, udelukkende fordi de har visse "delkomponenter" til fælles, f.eks. rejsen til det hinsides, som det er "follia" [galskab] (se Inf. II 35, VIII 91, XXVI 125 og Par. XXVII 83) at sætte ud på uden guddommelig hjælp - dog uden på dette grundlag at udvikle en forskellig morale til slut.

Fremgangsmåden er i sig selv legitim, må man sige, og finder desuden en lingvistisk sanktion i den brug, som Dante gør i passager, der i det væsentlige er ens, som netop i Inf. II (Dante) og Inf. XXVI (Odysseus), af det samme adjektiv "folle" [gal]. Dante frygter at hans valfart skal være gal (v. 35), og gal er på den anden side Odysseus' flugt (v. 125); fortolkningen ("meningen") af adjektivet i den anden passage kan altså kun stamme fra den måde, den bliver brugt på i den første (og det har Dante været bevidst om, må man indrømme) - men det er dog tvivlsomt om fablens narrative struktur ("materien"), som er det vigtigste fra et teknisk-litterært synspunkt, virkelig er en så irrelevant genstand for undersøgelse, at den ikke bør tilegnes mere end blot et superlativisk udtryk.

4.

Hvis man vil undgå de alt for generelle, ideologiske analogier, som kun er nyttige for forståelsen af teksten, men lidet vedkommende når det gælder det operative niveau i den litterære aktivitet, er det faktisk ikke overflødigt at studere - stadig i forsøget på at følge Rajnas anvisninger - fortællingens struktur eller "intrige" nærmere, og se om genkendelsen af "motivet" mon ikke tilfældigvis skulle kunne lede til andre analoge strukturer eller "intriger" i områder endog fjernt fra den samtidige og forudgående tradition. Udtrykket "tilfældigvis" er brugt, eftersom der ikke hermed er sagt noget om, at undersøgelsen nødvendigvis bør lande på positive resultater; Dante kan også

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

have "opfundet" sin fortællings struktur, uden at tage afsæt i forgængerne til en given genre, ligesom han kan være blevet inspireret af fortællinger, der kun kan rekonstrueres indirekte ved hjælp af materiale fra de få værker, som er blevet os overleveret. Hvordan det nu end forholder sig, er forudsætningen, at på dette felt er kompositionen eller kompositionsskemaet uafhængig af hovedpersonernes navne (i vidt omfang indbyrdes udskiftelige i henhold til transfert teknikken, der var særdeles almindelig i middelalderen) og af detaljernes art, så lad os først af alt uddrage de fundamentale komponenter (funktioner eller "dramatis personae") af begivenhedens "intrige", for så vidt det determinerer den inderste essens. For en fortælling er ikke kun en generel idé, men en kompleks organisme (undertiden også uafhængig af den generelle idé, man forudsætter underforstået i den) udstyret med en egen, indre dynamik, som søger at individuere og adskille den formelt (eller strukturelt) fra andre, også ideologisk beslægtede. Vores næste trin vil bestå i, ud fra det (historiske) materiale samlet i analysen af de enkelte kompositionsdele, at forsøge at bestemme hvilke fortællinger, der har procentuelt flest kompositionsdele til fælles med Odysseusfortællingen. Først på dette punkt kan vi gå i gang med en komparativ analyse af deres struktur eller "intriger" og rekonstruere det system eller kompositionsskema, hvor disse "intriger" er det vigtigste, for om ikke andet at få overblik over de processer, hvorved Dante har udviklet sin vidunderlige "opfindelse".

Som allerede bemærket af Propp defineres en bestemt "klasse" af fortællinger i det væsentlige som et komplekst system dannet af faste elementer eller "funktioner" i en fastlagt rækkefølge. Manglen på, eller tilføjelsen af, visse faste elementer i et større strukturelt kompleks påvirker ikke to eller flere "intrigers" eventuelle homogenitet. Det samme må siges om eventuelle minimale varianter i den rækkefølge, hvori de faste elementer fremtræder, skønt dette ikke gælder i vores tilfælde.

Nu kommer vi til sagen, så lad os give en - forhåbentlig nyttig - foreløbig definition af fortællingen for at sikre, at den placeres på den bedste måde i det motivkompleks, den er inspireret af. Definitionen kan samles med følgende ord: helten, eller hovedpersonen, beslutter i slutningen af en eventyrlig karriere at vove den ultimative undersøgelse, der vil få ham til at bryde de naturligt fastsatte grænser for menneskets muligheder; denne søgen bliver årsagen til hans død. "Motivet" er klart folkloristisk, som det fremgår af S. Thompsons Motif-Index, hvor det er katalogiseret under punkt H 1221.1. ("Old warrior longs for more adventure. Refuses to rest in old age").

"Intrigen" har forskellige personer ("dramatis personae") og en serie af delelementer eller narrative enheder (funktioner), der følger efter hinanden i en logisk orden baseret på temporal og kausal progression.

Personerne er: A) helten (protagonisten), B) heltens ledsagere eller ledsager (deuteragonisten), C) de fjendtlige kræfter (antagonisten).

Det sidste eventyr kan på sin side opdeles i fire funktioner:

I) Helten beslutter sig for at rejse ud på den farefulde undersøgelse (fjernelse).

II) Helten meddeler denne sin beslutning til ledsagerne i en tale, hvori han opregner de motiver, der driver ham til det høje foretagende (tale).

III) Helten og ledsagerne overskrider grænsen til det "ukendte land", der ud fra detaljerne i det følgende viser sig at være det land "hvorfra ingen vender levende tilbage", også velkendt i den folkloristiske tradition; cf. THOMPSON 1955-8, F 129.5: "Journey to the land of no return" (overtrædelse).

IV) Helten og hans ledsagere dør som følge af deres forvovne forehavende (straf).

5.

I fortællingen om Odysseus er A en eventyrer. I andre tilfælde er han en erobrere, som i historierne og romanen om Alexander, eller simpelthen en kriger, en ridder (kredsen af Arthurromanerne etc). A er ikke altid fulgt af B og kan også tage af sted alene; varianten er dog udeladt af Dante. Lancelot (A) i Ridderen af Kærren af Chrétien de Troyes efterlader ledsagerne (B) på den anden side af "sværdets bro" uden så meget som at forsøge at overtale dem til at følge i hans spor. Det lykkes derimod Odysseus og Alexander at overbevise dem. C er repræsenteret af forskellige væsener: af naturen, som i Quintus Curtius Rufus' Historier (IX iij 13): "licebit decurrere in illud mare, quod rebus humanis terminum voluit esse natura" [det vil være tilladt at sætte ud på det hav, som naturen har villet skulle være grænsen for menneskelige forehavender], eller (IX vj 22): "Dabo nobilitatem ignobilibus locis, aperiem cunctis gentibus terras, quas Natura longe submoverat" [jeg vil gøre obskure steder berømte, jeg vil åbne lande, som Naturen har skjult på fjerne steder, for alle folk], en natur

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

forvandlet til en guddom af Gautier de Châtillon (Alexandris X), og derpå af Gud selv i Libro de Alexander (1934, v. 2329), eller som i Arthurromanerne, hvor modstanderne stadigvæk repræsenteres af uhyrer, syn, forskellige tabu etc. I fortællingen om Odysseus er C's identitet ikke helt klar: måske er det naturen, i form af en "turbo", måske Gud selv ("com'altrui piacque").

Den første funktion (I) er overordentlig vigtig. Beslutningen tages af Odysseus som slutpunkt for en lang række eventyr. Hans undersøgelse skal blive den sidste, i modsætning til det almindelige mønster i f.eks. Arthurromanerne. Derimod er det den samme løsning, som Gautier de Châtillon opfandt (?) i Alexandris, og som forfatteren af Libro de Alexander tilegnede sig, mens Dantes eget "onrata impresa" (Inf. II 47) viser sig at få en lykkelig slutning.

Odysseus' bevæggrunde til at udføre forehavendet meddeles af ham selv i talen til ledsagerne (II) og er, i rækkefølge: 1) begæret efter en ren menneskelig bekræftelse ("virtude") og 2) tørsten efter at vide ("canoscenza"). De samme motiver genfindes i talrige romancer i forening med andre af samme type, såsom 3) søgen efter ære, 4) viljen til erobring, 5) begæret efter moralsk fuldkommenhed, 6) stræben efter en initierende oplevelse etc., etc.

Grænsen til det "ukendte land" (III) er i sangen om Odysseus repræsenteret af Gibraltarstrædet med Herkulesøjerne. Herkules' søjler (de østlige) genfindes i kredsen af tekster om Alexander, inklusiv Pseudo-Kallisthenes' version og dets derivater (Alexanderromanen etc.), mens de er erstattet af ægte "metas" [grænsetegn] i Gautier de Châtillons Alexandris. Et beslægtet kendetegn er også "la bosne de Galvoie" i Graalsromancen (v. 6602). En sådan grænse svarer til den foreskrevne norm i den folkløriske tradition; cf. THOMPSON, 1955-8, F 151.1: "Perilous path to the other world" og H 1236: "Perilous path traversed on quest". Den byder faktisk på alle former for farer. I Komædien er den f.eks. overvåget af tre vilde bæster. Andetsteds har vi voldsomme vandstrømme, frygtelige at overvinde ved hjælp af broer spændt ud over det tomme (cf. THOMPSON, 1955-8, F 152: "Bridge to the other world") eller ligefrem søer eller have overvåget af uhyrer eller af giganter, som i Roman d'Alexandre, i Ridderen af Kærren (cf. endnu en gang THOMPSON, 1955-8, H 1236.2: "Quest over path guarded by dangerous animals"), etc. Odysseus' ocean er ét af disse steder, der er på højde med Dantes hinsidige (cf. Inf. XXVII 64-5 "Ma però che già mai di questo fondo Non tornò vivo alcun" [hvorfra ingen vender levende tilbage]). Allusionen er eksplicit i Purgatoriet:

Venimmo poi in sul lito deserto,
che mai non vide navicar sue acque
omo che di tornar sia poscia esperto
(I 130-32)

[Vi trådte ud på stranden, der lå øde
Og hvortil aldrig nogen kom ad havet
Og siden vendte hjem til hvor han kom fra]

og er derefter blevet henført til netop Odysseus af Boccaccio i Amorosa Visione, dør hvor helten siger

[...] per voler trapassò il segno
dal qual nessun poté mai in qua reddire
(ed. V. Branca, tekst A, XXVII 86-7)

[...] med vilje overskred han grænsetegnet
Hvorfra ingen nogensinde har kunnet vende tilbage]

Det er dog ikke Dantes opfindelse, for så vidt som dette hav allerede er defineret i den tredje forgrening af Roman d'Alexandre (den som er udvundet af Lambert le Tort de Châteauduns romance), hvor kong Poro forsøger at tale Alexander fra at passere Herkules' søjler (ed. E. C. Armstrong, III, v. 2337):

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo
viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

Li perieus est si grans ja n'en revenriés (v. 2351)
[Faren er så stor at I ikke mere vil komme tilbage]

Que puis n'i entra hom qu'il s'en furent torné (v. 3224)
[for der er aldrig kommet noget menneske ind, som det er lykkedes at vende tilbage]

Det samme bliver iøvrigt bekræftet i Mare Amorosio (ed. Contini, vv. 228-231):

infin ch'i' mi vedrei oltre quel braccio
che fie chiamato il braccio di Saufi [per tutta gente],
c'ha scritto in su la man: "Nimo ci passi",
per ciò che [di qua] mai non torna chi [di] là passa;

[indtil jeg så ud over den arm
der blev kaldt Saufis arm [af alle folk],
der har skrevet på hånden: "Ingen passerer herudover",
for den [herfra] vender aldrig tilbage som passerer forbi;]

mens Fazio degli Uberti i Dittamondo nøjes med mere generelle udtryk:

La voglia stringi e lascia dir chi vole,
se tu giungi a la stretta di Sibilìa:
ché qual giù passa spesso se ne dole
(ed. G. Corsi, I vj 94-6)

[Lysten tvinger og lad enhver tale,
Hvis du når frem til Sibyllens stræde:
For den der passerer derover vil ofte komme til at sørge]

eller senere:

Galizia truovo al fine de la terra;
truovo la stretta, dove Ercules segna
che qual passa più là il cammin erra.
(I x 58-60)

[Jeg finder Galicien ved verdens ende;
Jeg finder det stræde hvor Herkules står som tegn
På at den passerer herudover, er på den gale vej.]

Lande hvorfra "ingen vender levende tilbage", forekommer også i de keltiske legender, som f.eks. Yspaddaden Penkawrs og Gwrnach Gawrs borge og øerne i Sone de Nansai og i Historia Meriadoci, og herfra til Arthurkredsen, hvor man blot kan huske på Goirres rige "don nus estranges ne retorne" [hvorfra ingen fremmed vender tilbage] i Ridderen af Kærren (ed. M. Roques, v. 641), "la bosne de Galvoie" (grænsen til Galvoie)

que chevaliers ne puet passer
qui jamais puisse retourner
(Graalsromancen, vv. 6603-4)

[som en ridder ikke kan passere uden aldrig mere at kunne komme tilbage]

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

kong Brandigans borg i Erec et Eneide, en "val sans retour", en "Forêt perdue", hvorfra ingen vender levende tilbage, i prosaudgaven af Lancelot (cf. LOT, 1954, pp. 315-6, 328 og 404), etc., etc. "Det ukendte land" er generelt et øde; i nogle tilfælde er det dog beboet af uhyrer eller andre vilde befolkninger. Den første variant, som er den Dante adopterer ("mondo senza gente", v. 117), genfindes i Roman d'Alexandre (tredje forgrening) omend med et tvetydigt udtryk:

ainc outre les ymages nen ot home vivant (III, v. 2358)
[aldrig var der et levende menneske på den anden side søjlerne]

og mest eksplicit i det største værk af Dantes mester, Brunetto Latini, i Livre dou Tresor, hvor man kan få følgende oplysninger om de lande, der ligger hinsides de østlige Herkulesøjler:

C'est li leus ou premierement Liber, et puis Ercules, et puis Semiramis, et puis Cire firent autel, por signe k' il avoient la terre conquise jusques la, et plus avant n'avoit point de gent. Par enki se torne la mers de Scite et celi de Caspe en occheaine (ed. F. J. Carmody, I 122, 15).

[Det er stedet hvor først Liber (Bacchus), så Herkules, Semiramis og Cirus lod opføre et alter for at markere at de havde erobret jorden indtil dette punkt, og at der ikke længere var nogen fra den anden side. På dette sted løber Skythernes hav og det Kaspiske Hav ud i oceanet]

Uhyrer af forskellig art befolker derimod de ukendte lande i Arthurromanerne, og ukendte folk, Antipoderne, befolker oceanet i Gautier de Châtillons Alexandreis og, som en refleks, i Libro de Alexandre. "Det ukendte lands" farefuldhed afhænger af indre faktorer, naturlige, og/eller eksistensen af et transcenderende forbud (et tabu), som det er reglen i den folkloristiske tradition; cf. THOMPSON, 1955-8, C 423.3: "Tabu: revealing experiences in other world".

Den fjerde og definitive funktion, heltens død (IV), findes også i talrige varianter. Dante antager den ekstreme løsning, som har nået ham indirekte via nogle obskure legender om Odysseus ("døden på havet"?), dvs. den med et skibbrud på heltens sidste rejse. Den løsning er ikke forskellig fra dem, man finder i visse fortællinger i Arthurkredsen, selvom den får et exceptionelt forløb hos Dante. Gautier de Châtillon lader derimod Alexander dø efter rejsen på oceanet som følge af en sammensværgelse til hans skade anstiftet af Natura, der er jaloux på makedonerens "gale" hovmod og især på hans intention om på en ny rejse at trænge igennem til "Antipodum recessus" [de afsides steder, hvor Antipoderne bor] hinsides oceanet.

6.

Resultatet af en første, hurtig undersøgelse af delelementerne i Odysseuslegenden i forhold til de andre beslægtede legender er, at intet, eller højest noget vagt lignende, genfindes i strukturen i fortællingen om Dantes hinsidige rejse, hvor A, i stedet for at føre, bliver ført, hvor ansvaret for rejsen er delegeret til B (Vergil + Beatrice), grænsen til det "ukendte land" er omgået og ikke direkte konfronteret, talen med opfordringen til at rejse holdes ikke af A, men af B (Vergil på Beatrices bøn) og især, som allerede bemærket af Contini 1970, p. 398, omend i en anden forbindelse, mangler de essentielle elementer fra romancens klima: "begivenhedens umotiverede uberegnelighed eller den deterministiske straf ved verificeringen, efter al håb er slukket". Temaet "Odysseus' rejse" - for så vidt den er "informeret", eller mere korrekt struktureret, på grundlag af de kompositionsdele, som vi har set - er altså en autonom organisme, der imidlertid er reguleret af love forskellige fra de, der determinerer fortællingen om Dantes rejse. Og da Odysseus' rejse bestemt ikke, som Dantes, er rettet mod de "dødes land" (THOMPSON, 1955-8, H 1250 "Quests to the other world"), står det stadig tilbage at vise, at den allerede givne fortolkning af "bjerget", det vil sige fortolkningen af bjerget som det jordiske paradys, ligeledes velkendt i den folkloristiske tradition (cf. THOMPSON, 1955-8, F 145: "Mountain at the borders of otherworld"), ikke for alvor medfører en slags begrænsning, det være sig i respekt for bogstavet.

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo
viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

Omvendt forekommer analogierne med kompositionsdelene i visse middelalderlige romancer at være mere talrige og systematiske; mest betydningsfulde synes de at være, som den har til fælles med Gautier de Châtillons Alexandreis, hvilket antallet af henvisninger viser. Betydningsfulde ikke blot i forhold til de to fortællingers struktur, men på grund af nogle verbale sammenfald, der på alle måder ville være besværlige at forklare som et produkt af tilfældet.

H. Christensen (1905, p.113) har allerede observeret at Gautier mht. Alexanders sidste eventyr er en dybtgående fornyer sammenlignet med kilderne, Quintus Curtius Rufus' *Historiae. Mens Odysseus' rejse mod oceanet* (cf. IX, i-ix) i Rufus' værk ikke har noget at gøre med årsagerne til hans død, som forfatteren giver en naturalistisk forklaring på, om jeg så må sige, forbinder Gautier den direkte og eksplicit med hans planer om at erobre oceanet og transformerer den natur, hvis love Alexander vil bryde, til en gudinde, der jaloux vogter over sine fortrinsrettigheder og er parat til at hævne sig på enhver, der vover at afsløre hendes hemmeligheder. Det er en bemærkelsesværdig nyhed, da der her for første gang indføres en forestilling om en straf affødt af en overskridelse af loven, en forestilling der ikke findes i historierne hos Quintus Curtius Rufus, Pseudo-Kallisthenes og derivater, men som måske allerede anticiperes i *Epistola Alexandri ad Aristotelem*, hvor der tales om forfærdelige uvejr, først med sne og så med ild, som soldaterne havde fortolket som en følge af gudernes hævn ("deorum ira"), irriterede over "quod homo Herculis Liberique vestigis transgredi conatus essem" (ed. B. Kuebler, pp. 208, 16-7) [at et menneske havde forsøgt at passere hinsides Herkules' søjler], og siden i den tredje forgrening af *Roman d'Alexandre*, lidt vagt, der hvor kong Poro advarer Alexander om "ce seroit pechie", [det vil være syndigt] (Alessandro di Parigi, ed. E.C. Armstrong, III 2341) at passere hinsides "bonnes Artu", dvs. Herkules' søjler.

7.

Hermed i kortfattethed plottet i den sidste episode af Alexandreis (der citeres fra P.L., CCIX vv. 4906 ff., bog IX og X, svarende til F.A.W. Mueldeners udgave, IX. bog, vv. 501 ff).

(I) I et sidste frygteligt slag er Alexander blevet alvorligt såret. Næppe er han blevet helbredt, før han vender tilbage til drømmene om at erobre verden, og han beslutter at føre krig direkte mod

repostis

Gentibus Oceani, et celeres inferre sarissas.

Perdomitoque sibi nascentis cardine Phoebi,

Quaerere nescitum Nili mortalibus ortum.

(IX 4909-12 = Muel. IX 504-07)

[Oceanets fjerne folk og angribe dem med de hurtige makedonske lanser. Og efter at have underlagt sig det sted, hvor solen fødes, opdage Nilens kilder, ukendte for mennesker].

Hans trofaste ledsagere, allerede trætte ("fatigati", IX 4916 = Muel. IX 511) af lange rejser, giver Crater opgaven at fortælle kongen om deres stadig mere livagtige bekymringer for hans helbred (lignende argumenter genfindes i den tale, som Lancelots to ledsagere retter til ham, idet de passerer sværdets bro). De konstaterer og priser Alexanders "virtus" (IX 4919 = Muel. IX 514) og "esuries mentis" [umættelige nysgerrighed], (IX 4920 = Muel. IX 515).

cui maximus iste

non satis est orbis

(IX 4920-21 = Muel. IX 515-16)

[for hvem ikke engang denne enorme verden er nok].

men klager sig ellers over hans stadige, forvovne og uforsigtige udfordring af skæbnen. De to egenskaber ved Alexander, som soldaterne priser, er ikke Gautiers opfindelser, de findes allerede i værker af Quintus Curtius Rufus, henholdsvis i *Hist. IX ix 4*, hvor makedoneren, i sin opfordring til ledsagerne om at rejse mod oceanet,

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo
viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

blandt andet observerer, at "jam nihil gloriae deesse, nihil obstare virtuti" [nu mangler intet ved æren, at intet står dyden i vejen], og i Hist.X i 16, der lægger emfasen på Alexanders videnstørst ("esuries mentis"), "rex cognoscendi plura cupidine accensus" [en konge tændt af begæret efter at kende alle ting]. Dog er det kun i Gautiers vers, at disse for første gang bliver tæt forenet og ydermere fremhævet ved at være placeret i exordium,

- Tua, regum maxime, virtus
- inquit - et esuries mentis [...]

[- Du den største af konger, din tapperhed
- sagde han - og din sjelehunger [...]]

på samme måde som forløbet i Dantes tekst, selvom den syntaktiske sammenhæng er anderledes:

ma per seguir virtute e canoscenza (v. 120)
[men til at søge dyd og kløgt og kundskab]

(II) Alexander svarer med en tale (IX 4951-82 = Muel. IX 546-77), hvori han udvikler følgende begreber. Frem for alt takker han ledsagerne for deres omsorg og kærlighed; på den anden side - tilføjer han -

erga me nullum pietatis opus, vel amoris
pignus omisistis
(IX 4955-56 = Muel. IX 550-51)

[I har ikke forsømt at vise mig nogen form for pietet eller kærlighedsforpligtelse]

altså den "pietet" eller "kærlighed", som Odysseus forsømmer, men med grundlæggende samme formål, for så vidt de er henvendt til andre personer for at tilfredsstille hans eget brændende begær "a divenir del mondo esperto" [at blive kyndig om verden]. Dog - fortsætter Alexander - han har ikke til hensigt at give afkald på sine projekter. Han måler faktisk sin egen værdi som mand ud fra den ære, han ville kunne erobre med sine handlinger og ikke ud fra de år, som han skal leve. Kun "degeneres animi" eller et "pectus ignobile" (IX 4962 = Muel. IX 557) kan mene, at det højeste gode er at leve længe (en topos, den samme som vi finder udviklet hos Benvenuto da Imola angående Dantes Odysseus: "Videtur enim ex fictione ista velle concludere quod vir magnanimus, animosus, qualis fuit Ulixes, non parcit vite periculo vel labori, ut possit habere experientiam rerum et potius eligit vivere gloriose per paucum tempus quam diu ignominiose" [Dante synes at ville drage den konklusion af denne fortælling, at en storsindet og dristig mand som Odysseus ikke går af vejen for livsfarer og anstrengelser for at kunne erfare tingene, og at han foretrækker at leve kort men ærefyldt, snarere end et langt liv i ukendthed]). Han tæller ikke antallet af år, men af triumfer (dette findes allerede hos Rufus, IX vj 19): "ego me metior non aetatis spatio sed gloriae [...]. Verum ego, qui non annos meos, sed victorias numero, si munera Fortunae bene computo, diu vixi" [jeg måler mig ikke efter levetid men efter ære ...Jeg, der ikke tæller mine leveår, men mine sejre, har levet længe, at dømme efter Fortunas gaver], og nu - tilføjer han - efter erobringen af Orienten,

Proximus est mundi mihi finis, et absque deorum
Ut loquar invidia, nimis est angustus hic orbis
Et terrae tractus, domino non sufficit uni;
Quem tamen egressus, postquam hunc subjecero mundum,
En alium vobis aperire sequentibus orbem,
Jam mihi constitui; nihil insuperabile forti.
Antipodum penetrare sinus, aliamque videre
Naturam accelero,
(IX 4968-75 = Muel. IX 563-70)

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo
viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

[Jeg er allerede tæt på verdens ydergrænse, og hvis det er mig muligt at undgå - så at sige - gudernes misundelse, er denne verden og denne egn af jorden for snæver for mig, de er ikke nok for én herre; efter jeg har underlagt mig denne verden vil jeg gå videre ud over den, og jeg lover at åbne en ny verden for jer, der følger mig; det er ikke umuligt for den stærke. Jeg kan ikke vente med at trænge ind i Antipodernes hav og opdage en anden natur]

dette sidste udtryk genoptaget fra Rufus, Hist. IX vj 20: "Jamque haud procul absum fine mundi, quem egressus aliam Naturam, alium orbem aperire mihi statui" [Jeg er allerede ikke langt fra verdens grænser, som jeg har overskredet, og jeg har besluttet mig at opdage en ny Natur, en ny verden], mens "gudernes misundelse", som er et begreb, Gautier finder hos sin kilde Rufus Hist. IX ij 29: "Ne infregeritis in manibus meis palmam, qua Herculem Liberumque Patrem, si invidia afuerit, aequabo" [I vil vel ikke knække sejrpalmen i mine hænder, der vil gøre mig til Herkules og Fader Libers ligemand, hvis jeg undgår gudernes misundelse],[man husker også "gudernes vrede" i Epistola], og som åbenlyst er identisk med begrebet om straf eller nemesis, allerede udviklet tidligere i X. bog. Hvis de nægter ham hjælp - fortsætter Alexander - vil han ikke af den grund mangle hjælpere. Med krigen vil han gøre ukendte folk berømte (cf. Rufus Hist. IX vj 22, op. cit) og alligevel - konkluderer han - frygter han ikke at dø i løbet af dette forehavende, hvis det skulle være skæbnens vilje. Talen (det er værd at bemærke at den middelalderlige kommentator af det uudgivne manuskript N. CXXXII (Digtet om Darius) fra Kapitelarkivet i Katedralen i Novara kalder Alexanders forslag for "beundringsværdigt") bevæger og begejstrer ledsagerne, der accepterer at følge ham,

ducat eos quocunque velit (IX 4984 = Muel. IX 579)
[hvorhen han vil føre dem]

Mens flåden bevæger sig mod oceanet (X 4996 ff = Muel. X I ff), stiger Natura - der er foruroliget og fornærmet over, at Alexander regner den kendte jord for lille og vil trænge igennem dens hemmeligheder og overskride de grænser ("metas" X 5020 = Muel. X 25), som hun har sat for mennesket (cf. Rufus Hist. IX iij 13: "qua subacta, licebit decurrere in illud mare, quod rebus humanis terminum voluit esse natura" [efter at have underlagt sig alle lande blev det ham givet at sejle ind på det hav, som naturen ville skulle være grænsen for det menneskelige]) - ned i underverdenen for at bede Leviathan om hjælp. Hun fremfører "communes hominumque deumque querelas" (X 5083 = Muel. X 88) [menneskenes og gudernes fælles klager] over Alexanders vovemod, han der, efter at have bøjlet Orienten under sig

nec eo contentus, Eoas
Vestigat latebras, et nunc vesanus in ipsum
Fulminat Oceanum, cujus si fata secundis
Vela regant ventis, caput indagare remotum
A mundo Nili, et paradisum cingere facta
Obsidione, parat, et ni tibi caveris, istud
Non sinet intactum chaos, antipodumque recessus,
Alteriusque volet naturae cernere solem
(X 5088-95 = Muel. X 93-100)

[han er ikke tilfreds med det, men undersøger Orientens hemmelige lande og truer i sin galskab selve Oceanet, og hvis skæbnen styrer hans sejl med gunstige vinde, forbereder han sig til at lede efter Nilens fjerne kilder og omringe paradiset med en belejring, og hvis du ikke passer på, vil han ikke engang lade dette kaos og Antipodernes fjerne lande være uberørte, og han ønsker at skue en anden naturs sol]

han vil altså erobre Oceanet, opdage Nilens kilder, belejre det jordiske paradiset (motivet er udvundet af Alexandri iter ad Paradisum; og man husker Dantes "montagna bruna"), trænge ned i underverdenen og underlægge sig Antipoderne. Leviathan, der er bekymret over de nyheder, Natura har bragt ham, kalder underverdenens guder sammen, deriblandt Proditio, som tilbyder at forføre én af Alexanders ledsagere, der er hende meget hengiven,

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo
viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

Antipater, til at dræbe den forvovne erobrer.

(III) I mellemtiden har den sejrige Alexander pløjet Oceanets bølger, og efter hjemkomsten til Babylonien forbereder han nye bedrifter for også at erobre Vesten, Afrika, Karthago og derefter tage på vej mod Spanien, Gallien, Germanien og Italien

Hispanas, quibus Herculis esse columnas
Fama loquebatur, ultra discedere metas
(X 5169-70 = Muel. X 174-75)

[overskride Spaniens grænser, hvor rygter sagde, at Herkules' søjler var]

(også denne detalje er taget fra Rufus. Hist X i 17: "Ipse, animo infinita complexus, statuerat [...] cursum Gadis dirigere – ibi namque columnas Herculis esse fama vulgaverat –" [han selv, idet han spekulerede over uendelige ting, havde besluttet at styre imod Cadiz, hvor man sagde, at Herkules' søjler befandt sig]). Disse nye forslags forvovenhed inspirerer Gautier til nogle overvejelser over Alexanders fordringsfuldhed:

Quo tendit tua, Magne, fames? quis finis habendi?
Quaerendi quis finis erit? quae meta laborum?
Nil agis, o demens! licet omnia cluseris uno
Regna sub imperio, totumque subegeris orbem,
Semper egenus eris
(X 5186-90 = Muel. X 191-95)

[Hvad retter din berømmelse sig mod, oh store Alexander? Hvor er grænsen for dine erobringer? Hvor er grænsen for dit vidensbegær? Hvilken grænsestele for dine anstrengelser? Du opnår intet, du gale! Selvom det skulle lykkes dig at lægge alle kongedømmer under én magt, selvom du undertvang hele verden, vil du altid være fattig]

hvor han genoptager begrebet "tørst efter viden" og fremfor alt galskaben hos Alexander, her defineret "demens" [afsendig] som ovenfor (X 5089 = Muel. X 94), "vesanus" [forrykt], for så vidt som han vover, som det endnu engang er glosseret i Novara-manuskriptet (c.121 v) "ita se exponere tantis periculis" [således at udsætte for så store farer]. Nyheden om Alexanders intentioner udbredes hurtigt, og det rædselsslagne Vesten overgiver sig uden kamp. Samtidig skynder kongen sig for at nå Babylonien, hvor han modtager den spontane hyldest fra folkene i Vest. Her holder han blandt andet den sidste tale til ledsagerne, hvor han opfordrer dem til et nyt forehavende:

Oro, quaeramus alio sub sole jacentes
Antipodum populos, ne gloria nostra relinquat
Vel virtus quid inexpectum, quo crescere possit,
Vel quo perpetui mereatur carminis odas.
(X 4309-12 = Muel. X 314-17)

[jeg beder jer, lad os opsøge Antipodernes folk, der lever under en anden sol, for at vores ære eller dyd skal lade noget være uforsøgt, hvorved den kan øges eller gøre sig fortjent til sange i en digtcyklus].

Heller ikke Alexander vil lade noget uprøvet, intet ikke-"sperimentato" [erfaret], ligesom Dante siger om Odysseus. Men tiden for Naturas hævn, over at han har vovet at pløje Oceanets bølger, kommer stadig nærmere.

(IV) Selvsamme nat dør nemlig makedoneren, forgiftet af Antipater, i uhyggelige forudannelser og undere af forskellig art. Der følger nogle generelle overvejelser over menneskenes fordringsfuldhed (X 5346 ff = Muel. X 352 ff) og forgængeligheden i dette livs goder (X 5472 ff = Muel. X 433 ff).

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

8.

Hvis vi nu undersøger det plot, som begivenhederne i forbindelse med episoden med Alexanders død danner, fra et strukturelt synspunkt, er det ikke vanskeligt at genkende - hvad der blandt andet fremgår af de forkortelser, der er sat over hvert enkelt afsnit - ikke alene nogle af funktionerne eller "kompositionsdelene" fra fortællingen om Odysseus, men også den samme rækkefølge, hvori de præsenteres. Den opmærksomme læser vil også bemærke den meget bemærkelsesværdige, eksegetiske interesse (eller heuristiske, hvorfor ikke?) for de talrige verbale sammenfald, som synes at bringe kritikken fra et "motivernes" tilbage til et "kildernes" plan, men på en mere tilsyneladende end virkelig måde, som vi skal få at se. Hvis vi et øjeblik opholder os ved strukturproblemet, er det et faktum, at, hvis de modifikationer, som Gautier indfører i Quintus Curtius Rufus' fortælling, sandsynligvis er et produkt af hans initiativ, så kan man ikke sige det samme om episodens komposition, der sikkert kommer fra en ældre litterær tradition, for så vidt som den træder ind i et bestemt modul, eller skema (pattern), karakteristisk for ikke så få andre fortællinger, inklusive den om Odysseus. Dette kan vi trygt gå ud fra, især hvis vi husker den enestående kongruens mellem "motivets" termer, som vi har beskrevet i begyndelsen af denne analyse, og den velkendte forbindelse "hybris-nemesis", der kendetegner ikke så få af de myter fra antikken, der er gået videre med modifikationer af forskellig art i den middelalderlige topik.

Men "motivets" generelle karakter må ikke få os til at glemme det specifikke i strukturen eller "plottet" i fortællingen. Da det er usandsynligt, at Dante skulle have opfundet en komplet struktur, der helt følger det traditionelle kompositionsskema (polygenesen udgør i dette tilfælde den mest byrdefulde hypotese og kan på forhånd afvises, om ikke andet så på grund af den praktiske umulighed i en strengt videnskabelig verificering), og især at han skulle have indført ikke så få figurative eller lingvistiske detaljer fra de fabler, der er knyttet til den, må man tro, at også han har brugt dette modul eller kompositoriske skema (pattern), idet han frit har fornyet på plottets niveau - og uden på forhånd at dømme om graden af den bevidsthed, som operationen er udført med, hvilket set fra læserens synspunkt er et problem af sekundær betydning. I denne henseende tjener de særlige forbindelser, som her er blevet etableret mellem Gautier og Dante, kun til - netop i kraft af de særlige analogier - at kaste mere lys over fortællingens kompositoriske dynamik, kort sagt belyse gennem hvilke processer og med hvilket materiale Dante er kommet frem til at få ideen til, eller bedre, at konstruere fortællingen om Odysseus' sidste rejse på en bestemt måde. Desuden er der i fortællingen om Dante noget mere, som man ikke finder i Alexandreis, og som placerer den både "før" og "efter" Gautiers digt; og som vi skal se ikke alene i henseende til de formelle strukturer, men også i henseende til typen af det anvendte vokabular.

At det er "før" Gautiers digt, antydes af en hentydning til Herkules' søjler, der dukker op hos Pseudo-Kallisthenes og derivater, hos Quintus Curtius Rufus, i Epistola, men ikke hos Gautier, der begrænser sig til at tale på en mere generel måde om "metas" (X 5020 = Muel. X 25), om grænser, som Naturen har sat for menneskelige muligheder. Naturligvis kan detaljen være kommet til senere fra den episode, hvor Gautier hentyder til Alexanders begær efter at overskride Herkules' søjler (X 5169-70 = Muel. X 174-75); men det drejer sig om de vestlige Herkules'søjler, som Alexander aldrig har kunnet nå, da han var blevet dræbt, som vi har set, endnu før han begav sig på rejse. At det er "efter" Gautiers digt, tyder derimod ikke så få kompositoriske og lingvistiske elementer på, meget lignende de der findes i én af de større derivater af Alexandreis, dvs. *El libro de Alexandre*, et værk, som Dante næsten med sikkerhed ikke har kendt. De i sandhed overraskende analogier mellem de to fortællinger bør dog ikke, som vi vil se, bekymre os, for så vidt som - og det har vi observeret mere end en gang - specifikke kompositoriske traditioner meget ofte fører topiske og leksikalske stereotyper med sig, som er karakteristisk for "motivet" uafhængig af enhver direkte afstammingskontakt mellem de plots, som hører ind under det. På den anden side, den helhed, som det er givet os på helt teoretisk vis at bringe frem af de elementer, der er atteret på forskellig vis i sådanne fabler, kan måske tjene til at klargøre vores ideer om denne arvs modstandsdygtighed og litterære betydning; alligevel bør denne helhed ikke autorisere os til at lave hypoteser om eksistensen af en arketype, f.eks. en fabel om "det forbudte og/eller ukendte land" (for som vi har set, alternerer de to "meninger", og i nogle tilfælde får man det indtryk, at forfatteren selv har ladet spørgsmålet stå uafgjort hen), der hvor sådanne elementer allerede skulle være fundet i forening. Som det er blevet klart på dette område, der på så mange måder har affinitet til den komparative grammatik, kunne en sådan arketype - ligesom de ord, der har en asterisk foran sig i den indoeuropæiske lingvistik - i det højeste konstituere en empirisk formel for et mere bredt tyngdekraftsfelt, hvor det er meget sandsynligt, at ikke få af de kompositoriske dele eller de karakteristiske udtryk kan være kommet fra andre, endog fjerne, systemer.

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

---

9.

Plottet i episoden om Alexanders død i Libro er, bortset fra nogle få indskud, som dog ikke modificerer strukturen, identisk med det i modellen, Gautiers Alexandreis. Begrebet "dyd" er antydnet med hentydningen til "buenas fasiendas e cauallerias" [kavaleriets modige bedrifter og arbejder] (2288, ed. R.S. Willis, jr.; teksten er dog manuskriptet P) og til "prodeza" (2292):

quj prodeza qujere afan deve prender
[den der søger bedrifter må gennemgå prøvelser]

Derimod er heltens "tørst efter viden" understreget med større insisteren og ved mere end en lejlighed, f.eks. hvor Alexanders erobningsprojekter opregnes:

Asmava al buen ome attraversar la mar
que nunca pudo ome cabo fallar
buscar algunas gentes de otro semejar (2269)

[den modige herre tænkte på at krydse havet, for aldrig før kunne et menneske nå til dets ende, for at søge folk med andet udseende]

Saber el sol nace Njdo (=Nilo) e de do mana
el mar fuerca trahe (2270)

[vide hvor solen fødes og hvor Nilen kommer fra, hvor havet får sin styrke fra]

eller i Alexanders tale til sine ledsagere:

Quanto avemos visto antes nos lo sabiemos
si al non anpendremos en balde nos vjujemos
por Dario e por Poro que vencido avemos
yo por esto non cuydo que grant cosa fisiemos (2290)

Enbionos por esto Dios en partidas
por descubrir las cosas que jasen sofondidas
cosas sabran por nos que non serian sabjdas
seran las nuestras nuevas en coronjcas metidas (2291)

[alt det vi har set, kendte vi til i forvejen; hvis vi ikke lærer andet, har vi levet forgæves. At vi har besejret Darius og Porus, anser jeg ikke for at være en stor sag.

Jeg fører os derfor ved Gud til andre regioner for at opdage de ting, som ligger begravede; ting som det vil være vores skyld ikke bliver kendte. De ting som vil blive fortalt om os, vil blive til krøniker]

eller endog hvor Naturas klager bliver gengivet:

Las cosas que eran secretas qujso el entender
que nunca ome bjuo las pudo saber
qujsolas Alixandra por furca conoscer (2327)

[De ting, der var hemmelige, ville han søge, ting som aldrig noget levende menneske har kunnet vide noget om, dem ville Alexander naturligvis kende]

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo
viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

Bemærkelsesværdig er endelig opmærksomheden mod det begreb, der i kilden er udtrykt med verbet "experiri" som kilde, også brugt af Dante og her oversat med "ensayar":

que cosa es aquesta que qujeres ensayar (2274)
[hvad er det du vil prøve]

Pero tan fieras cosas sabes tu ensayar (2276)
[Men du kan prøve mange farlige ting]

Bortset fra disse detaljer, som er fælles for alle tre værker, støder vi på nogle mere specifikke sammenfald, som kun vedrører teksterne til Libro og Komedien. Først og fremmest billedet af opgivelsen af familiefølelsen til fordel for troskab mod et ideal, der anses for højerestående, gennem en eksklusiv, næsten absolut passion, eller i en særlig venskabs eller tilbedelses navn:

Gradesco esto mucho que agora dixestes,
[jeg sætter høj pris på det I nu siger]

svarer Alexander sine ledsagere, der ytrer bekymring for deres sikkerhed,

mas mucho mas gradesco lo que sienpre fesistes
los fijos e las mugeres por mj los aborrescistes
nunca lo que yo quis non lo contradixetes (2284)

Dexastes vuestras casas e vuestras heredades
pasados ha dies anos que comjgo lasrades
mucho vos he cansado e cansados andades (2285)

[men meget mere værdsætter jeg det, som I altid har gjort; børn og koner har I afvist på grund af mig, aldrig har I modsagt det, som jeg har bedt jer om.
I forlod jeres huse og jeres jordlodder, ti år er gået, hvor I har slidt sammen med mig; jeg har udmattet jer meget, og I går trætte].

Nu kan "fijos e las mugeres" ikke undgå at lede tankerne hen på Dantes "dolcezza di figlio" og "debito amore lo qual dovea Penelopé far lieta", også selvom konteksten ikke er fuldstændig identisk, og afkaldet på familiefølelse hos Dante er henført til helten selv. Andre sammenfald, denne gang af betydelig, eksegetisk vigtighed, finder vi i beskrivelsen af rejsen på det åbne hav, der mangler hos Gautier, men i Libro derimod (2299 ff) er udviklet med omhu i detaljerne om uvejret, der knuser Alexanders flåde, og især i den parallel, som forfatteren til Libro indstifter mellem Alexanders og Odysseus' to karrierer:

Vlixes en dies anos que andudo errado
non vjo mas peligros njn fue mas ensayado
pero quando fue fecho e todo delibrado
fallo commo caboso el rrey aventurado (2304)

[Odysseus der strejfedede om i ti år, mødte ikke flere farer eller blev mere plaget: men da den heldige konge blev færdig, og alt blev bragt til en ende, opnåede han den højeste perfektion]

Alexanders rejse har ikke været mindre eventyrlig end Odysseus', begge har rejst langt fra fædrelandet gennem ti år, men "den heldige konge" (det vil sige Alexander) har gennem sine prøvelser og anstrengelser opnået den højeste ære, nemlig opnåelsen af en grad af fuldkommenhed, der overgår alle andre mænd. Opmuntringen til

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

transfert er, som det ses, implicit i "sammenligningen", hvilket ikke udelukker, at skabelsen af fortællingen om Odysseus – hvad enten det er Dantes eller andres opfindelse - afhænger af mentale associationer, ikke ulig dem, som sammenligningen mellem de to helte har indgivet forfatteren til Libro.

10.

Man plejer at sige, at visse kritikeres fortolkning af episoden om Odysseus' sidste rejse, hvorefter protagonistens gestus skulle udtrykke en vilje til oprør mod den guddommelige orden, skulle afspejle senromantikken og dekadentismens smag og tendenser, og at Dantes beundring for helten derimod skulle være dikteret af ganske andre motiver. Man plejer også at hævde, at de allerede etablerede analogier mellem Odysseus og den klassisk-hedenske traditions store rebeller, Prometheus og den bibelske tradition, Lucifer og Adam, ikke er i overensstemmelse med tekstens bogstav og ikke engang med fortællingens generelle tone. "Den første fader - skriver f.eks. Barbi, 1941, p.110 - overtrådte et udtrykt forbud fra Skaberen; men den græske helt havde ikke nogen skyld, hvad angår hans sidste rejse; for de søjler, som Herkules havde rejst ved begge sider af strædet, kunne ikke betragtes som tegn på gudernes vilje". Men som vi har set, er "det ukendte land", hvorfra "ingen vender levende tilbage", ofte identisk med "det forbudte land", hvorpå der hviler et tabu, et transcenderende forbud. Brugen af adjektivet "folle" er i denne henseende særlig oplysende. I det omfang det bliver anvendt for at kvalificere Odysseus' rejse hensides Herkules' søjler og i prosaudgaven af Lancelot (1909, vol. I, p. 294, 19) om utroskab ("fole amor"; se endvidere kap.V, 2), er der i brugen af dette adjektiv underforstået en præcis sanktion fra den moralske orden. Som Forti (1965) så rigtigt siger det, har "folle" her betydningen "ubesindig, overdriven, forvoven, umådeholden" ("Follia, folle ardimento er altså storsindethedens overflyden i exces, det at udsætte sig for store, uovervindelige farer; noget der kommer af dyd, men ikke er dyd, fordi den fra middevejen slår over i exces"). Men dette udelukker ikke, at "umådeholdet" ikke normalt assimileres med handlinger, der er udtryk for skyldig overmod og opsætsighed, som f.eks. Orlandos afslag på at blæse i hornet for at bede om hjælp i Chanson de Roland. Denne fortolkning synes i øvrigt at blive bekræftet af en passage fra Libro, hvor Alexander bliver eksplicit sammenlignet med den, der skulle blive den største af helte i den europæiske dekadentisme i slutningen af 1900-tallet, netop Lucifer:

Las cosas que eran secretas qujso el entender
que nunca ome bjuo las pudo saber
qujsolas Alixandre por fuerca conoscer
nunca mayor soberuja comjdio Lucifer (2327)

[de hemmelige ting, som et levende menneske aldrig kan vide noget om, ville han forstå. Dem ville Alexander naturligvis forstå; Lucifer overvejede ikke engang en sådan overmodighed]

Alexanders "soberuja", et begreb som forfatteren til Libro vender tilbage til mere end en gang (cf. 2324 og 2330), idet han blander det med begrebet om hans "fiera cobdicia" (2274) [vilde begær], kan ikke undgå at minde om Capaneus' "superbia", også selv den er mindre foragtelig. I øvrigt er det netop Alexanders "soberuja", der fremprovokerer Guds intervention, hans vrede og hans implicite tilslutning til Naturas dårlige humør:

Peso al criador que cria la Natura
ovo de Alixandre sana e grant rencura
dixo "A este lunatico que non cata mesura
yol tornare el goso todo en amargura (2339)

El sopo la soperbia de los peces judgar
la que en sy traxo non la sopo asmar
ome que tantos sabe juicios delibrar
por qual juisio dio por tal deue pasar" (2330)

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo
viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

[Det gjorde Skaberen ondt, han der skabte Natura, han følte vrede og ærgrelse mod Alexander. Han sagde: "Jeg vil vende al glæden til bitterhed for den galning, der ikke kender det rette mål.

Han kunne dømme fiskenes overmod; hans eget, som han havde inden i sig, kunne han ikke bedømme. Et menneske, der kan give så alvorlige domme, bør kunne stå for den samme dom, som han har givet"]

Alexander, der ifølge en anden legende opsamlet i Libro nåede oceanets dyb i en glasklokke, kunne afgive den rette dom over fiskenes vaner og erkende, at de ligesom menneskene var domineret af overgrebets ånd, af "overmod", netop han skulle blive straffet, fordi det ikke lykkedes ham at se med tilsvarende klarhed på sig selv, på sit eget "overmod" og "mangel på mådehold". Ligesom Gautiers Alexander er han "vesanus" eller "demens", og ligesom Odysseus' forehavende er "folle", ligeså gal ("lunatico") er også Alexander i Libro. Derfor vil Gud ikke modsætte sig hans tragiske skæbne, og han vil vende hans glæde til smerte og bitterhed:

yol tornare el goso todo en amargura
[jeg vil vende al glæden til bitterhed]

ikke anderledes end Dantes Odysseus - dette er det mest usædvanlige verbale sammenfald - hvis glæde over at endelig have nået "det ukendte land"

tosto tornò in pianto
[men glæden blev til klage]

da der fra det "montagna bruna" [det mørke bjerg] rejste sig den "turbo" [hvirvelvind], som skulle forsegle det forunderlige forehavende på en så dramatisk måde. Udtrykket er en topos i middelalderlig litteratur (se f.eks. i Fatti di Cesare, "et in questa maniera sono loro allegrezz[e] tornat[e] in pianto", cit. i GSLI, CXXXVI, 1960, p. 271, n.1), og man genfinder den andetsteds i Komædien, selvom det er mere vagt udtrykt:

E qual è quei che volentieri acquista,
e giugne, 'l tempo che perder lo face,
che, 'n tutt'i suoi pensier piange e s'attrista.
(Inf. I 55-57)

[Og ligesom den der gerne samler rigdom
Og gerne vil have mer – men straks han møder modgang,
blir alle tanker vendt mod sorg og klynken.]

og ligeså i Libro:

El goso fue tornado en boses et en planto (2648)
[glæden vendte sig til skrig og gråd]

Følgelig er det meget sandsynligt, at ligheden endnu engang skal henføres til arven af faste formler, billeder og stereotype udtryk, som regelmæssigt ledsager litterære "motiver" hinsides enhver præcis forbindelse mellem dens produkter.

11.

Hvis vi ønsker at danne os en idé om den måde, Dante har konstrueret sin fortælling, har vi altså ved slutningen af vores redegørelse (hvis det ikke er vores illusion) ganske præcise referencetermer, hvormed vi i selv de mest minutøse detaljer kan dømme om hans kompositoriske teknik, og på samme tid dømme om hans evne til at forny ved at beskære, tilføje eller blot modificere det foreliggende, er, som det traditionelle "skema" tilbød, uden derved

En oversættelse af D'Arco Silvio Avalles artikel: "L'Ultimo viaggio di Ulisse" (1975) Af Hanne Roer

---

at gå imod genrens fundamentale love. Denne øvelse i litterær fænomenologi, som foreslås her, vil måske ikke være helt unyttig selv på den sande og egentlige læsnings plan. Sammenligningen med disse andre værker, hvor heterogene de end måtte være, kan faktisk ikke gøre andet end at sætte den inspiration og dette enestående og ugenvelige, som kendetegner Dantes kunst, i relief. Som frem for alt er evnen til ekspresiv koncentration og den pietetsløse ligegyldighed over for de kulturelle forudsætninger, der er strukturelt irrelevante.

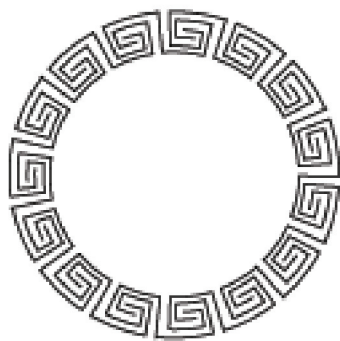
Man kan i denne forbindelse se på det resultat, der er opnået i de to mest beslægtede tekster, *Alexandreis* og *Libro*, og i Dante selv, på grundlag af det traditionelle kompositionsskema. Gautiers Alexander er en corneille'sk helt. Hans storhed, i praksis betroet til den sidste, altoverstrømmende mangfoldiggørelse af hans ambitioner og erobringsprojekter, er frugten af et kompromis med "ophobningens" love. Digtet er ved at slutte, og Gautier har ud fra sine forudsætninger følgelig følt sig tvunget til at føre sin plan om at repræsentere en helt ud over enhver menneskelig dimension helt til bunds. I *Libro* opløses kildens svulstighed i en mere minutøs beskrivende realisme, i en mere vågen fornemmelse for hans grænser i lyset af en moral, der må siges at være eksplicit kristen. Forfatterens encyklopædiske intention viser sig fra hans side gennem tilføjelsen af enkeltting og episoder fra andre "kilder", som giver værket dets karakter af en summa over klassisk lærdom i middelalderen.

Dantes valg, ud fra de data der var givet i traditionen, er derimod helt anderledes. Dette valg forudsætter, gennem en drastisk reduktion af fortællingen ned til dens essentielle termer, en simplificering af motivationerne og den næsten besættende insisteren på en "pensiero dominante" [en dominerende tanke] hos Odysseus (i den bedste tradition, f.eks. hos en Chrétien), hans velkendte, stærke og eksklusive passion for det "patetiske", dyrkelsen af sindsbevægelser og følelser: med andre ord, denne evne til lidelse og til deltagelse, som gør hans værk til et af de mest særlige produkter - sammen med ikke så få andre i den episke litteratur og romancerne, overvejende franske - af den nye civilisation, eller bedre, af en romansk sensibilitet opstået af den antikke verdens murbrokker.

Justice and Individual;

On the motivation for Socrates' analogous argument in *The Republic*
Anders Dahl Sørensen

As is well known, the greater part of Plato's *Republic* consists in Socrates' famous analogy between the just city and the just soul. Accordingly, understanding the background for this argumentative procedure becomes crucial for understanding what Plato is trying to do in this his *magnus opus*. The present essay, therefore, asks a fundamental question about the analogous argument introduced by Socrates; a question concerning the very motivation for it, namely: Why does Socrates hold his analogy to be necessary, or at least preferable, in an investigation of justice?

Despite its fundamental nature, the leading commentators seem either to have ignored this question or to have answered it only in a questionable way. Through an examination of the challenge of Glaucon and Adeimantus, which precedes the introduction of the analogy in *The Republic*, I shall here suggest an alternative interpretation; an interpretation which sees the apparently fundamental incompatibility between the advantages of justice on one side and the individual soul on the other as the main motivation for Socrates' choice of strategy. When the problem he faces is understood in this way, his proposal for a preliminary study of justice in the city appears a most reasonable one.

I *The question of the motivation for Socrates' analogous procedure*

Plato's famous analogy between city and soul, the backbone of his central argument in *The Republic*, is illustrated by Socrates in 368c7-69a10 with the aid of yet another analogy:

The inquiry we are undertaking is no easy one but calls for keen vision, as it seems to me. So, since we are not clever persons, I think we should employ the method of search that we should use if we, with not very keen vision, were bidden to read small letters from a distance, and then someone had observed that these same letters exist elsewhere larger and on a larger surface. We should have accounted it a godsend, I fancy, to be allowed to read those letters first, and then examine the smaller, if they are the same. (368c7-d7).¹

Ordered to read a text written in small letters and placed far away, we would be helping ourselves a great deal if we started out by first reading the same text in a larger size of type. The investigative principle thus introduced is immediately applied to the subject-matter of the dialogue as a whole: Justice. Both individual and city are called "just", and since the city is larger (*μεϊζον*) than the individual, we, having located and determined justice in the former, will subsequently be able to find it in the latter as well (369a2). In this argumentative strategy suggested by Socrates, we can distinguish two aspects:

Firstly, the *formal purpose* of the strategy. It is not difficult to see, what Socrates in general wishes to achieve with his analogous procedure. By turning to the larger letters, we will be able to read the text easier and, analogously, by determining justice in the city, we will obtain the investigative means to find it in the individual as well. Socrates' procedure is thus *herentic*; we find what we are looking for by seeking it in an analogous way.

Secondly, we can ask for the *specific motivation* for his strategy which will, however, prove to be considerably less evident. The question can be put in this way: Why do we need Socrates' analogy between city and individual? What investigative obstacle is it intended to help us overcome? The traditional answer and its limits can be observed, when we turn to the commentators' treatment of this question of motivation and note an interesting tendency. For instance, A.E. Taylor writes, in agreement with the traditional reading of the passage, that "the reason for studying the public life of classes and communities is simply that we see the principles of right and wrong "writ large" in them; we study the "larger letters" in order to make out the smaller by their aid" (Taylor 1929, 265; cf 273). To be sure, there is nothing fundamentally wrong with what Taylor writes but something might strike us as odd about his formulation: *it does not tell us anything new*. In his explanation, the motivation for introducing the analogy between city and soul is formulated *in exactly the same language* as the metaphor of the letters by which it is illustrated. Although we are allegedly being told "the reason for studying the public life of classes and communities", we still hear about large and small "letters" and their different degrees of readability. Thus, the reason for studying the city before the individual remains formulated in the language of the metaphor, i.e. in terms of "seeing" and "reading", and such formulation is apparently supposed by most commentators to be adequate.²

The problem is that such qualities as "large" and "small" *per se* render a sufficient motivation for an analogous procedure only in so far as (the metaphor of) "seeing" or "reading" is concerned. In trying to read a text from far away, the size of the letters have an immediate importance, and the greatness of the large letters constitute an intelligible and sufficient motivation for studying them first. When it comes to the reason for studying justice in the city, however, we cannot as a matter of course assume (or have Plato assuming) that greatness or readability similarly constitute an immediate motivation. In a philosophical investigation, the mere *size* of the subject-matter is not *prima facie* ground to prefer one argumentative procedure to another. A claim like that would strike us as counter-intuitive. We consequently need to explain *why* Plato could in this case consider the larger city an easier object of philosophical study; for without such an explanation we cannot immediately see how the same question of size could play the role of motivation for an analogous procedure both in a search for justice *and* in an attempt to read a text from far away. All the same, the majority of commentators has failed to explain this.

Hence, as interpreters of *The Republic*, we need to remedy this lack of explanation. Avoiding an appeal to the metaphor of the letters, we need to show *for which reason* Socrates could hold the larger city a better place to start our search for justice. We must undertake to expose an intelligible reason why studying the city qua larger than the individual could be helpful in our investigation of individual justice; a reason formulated *independently, yet analogously* to the advantages of "reading the larger letters".

The inaccessibility of the soul. A critique.

Attempting to provide such an explanation, it has been suggested that we are to locate the problem motivating Socrates' analogy in a particular feature of the individual soul: its inaccessible nature.⁵ This amounts to the assumption *that we cannot see directly into the soul*, and so, in our

search for justice, we would do better if we first took a look at the larger, and therefore more visible city. Hence, on this reading, the metaphor of seeing is being understood quite literally: greatness furthers sight and readability. It is simply easier to see larger objects, and by initially studying the city the analogy should, accordingly, help us see the otherwise invisible soul. Although this interpretation, on the face of it, might seem a reasonable one, two objections can be put forward against it:

(α) Firstly, we notice the lack of textual evidence for this interpretation. In the preceding book of *The Republic* and first pages of the present, neither Socrates nor any of his interlocutors have claimed or asserted that the soul *per se*, due to its invisible nature, should pose any particular problem as object of study. Yet, if Socrates were taking this feature of the soul to be the primary motivation for introducing the analogy which is going to take up the rest of the dialogue, we would expect him to state this more explicitly and not just tacitly assume a premise so vital to his entire argument.

(β) Secondly, the examination of the soul *per se* does not seem to need the analogy at all. When it is actually carried out in the fourth book of *The Republic* (436b5-441c7), Socrates takes as his point of departure a principle⁶ through which, combined with empirical observations, the nature of the soul is exposed and analysed.⁷ This principle he holds to be evidently true and universally acknowledged ($\Delta\eta\lambda\omicron\nu\ \acute{\omicron}\tau\iota$, 436b8), and therefore, we note, he could just as well have introduced it *before* the procedure by analogy was begun. So even if the inaccessible nature of the soul demands extraordinary investigative means (as it certainly does), the need for these means cannot act the role of primary motivation for Socrates' great analogy. The reason for taking on the preliminary investigation of the city cannot simply be to find a way to "see" into the soul, since this, as we have seen, can also be achieved *without such an investigation*.

As a consequence of these considerations, we should hesitate to accept the above-mentioned interpretation of Socrates' motivation for introducing his analogy. But then, of course, we need to face the problem ourselves and by approaching it alternatively provide an answer to the following question: if not a fundamental inaccessibility of the soul, then what *does* Socrates hold the primary motivation for adopting his analogous procedure to be? Which feature of the investigation of individual justice poses a problem so great that we would do better if we started out by looking for justice in something larger, i.e. in the city? In the third part of this essay, I shall attempt an answer to this question; an answer which will be formulated through an appeal to the speeches of Glaucon and Adeimantus immediately prior to Socrates' introduction of his famous analogy. Firstly, therefore, these speeches and the challenge they present must be clearly conceived.

II *The challenge of Glaucon & Adeimantus; Justice and Individual*

As the second book of *The Republic* opens, we witness the two brothers, Glaucon and Adeimantus, expressing a certain dissatisfaction with the manner in which Socrates dealt with Thrasymachus in the preceding discussion. In their two speeches, they therefore, as Glaucon himself puts it (358c1), take up Thrasymachus' argument once again, but refine it and take pains to state unambiguously which kind of answer they expect from Socrates concerning justice

Justice and Individual *Anders Dahl Sørensen*

and injustice (358d3-6; 367b1-2). The challenge consists in the demand for a reconciliation of what to the brothers appears a *fundamental incompatibility*, namely that of justice along with its advantages on the one side and the individual soul on the other. To understand this incompatibility, let us briefly sum up the nature of each of these two sides, according to the brothers:⁸

(1) *Justice*. According to Glaucon (358e-359b5), justice is the result of a mutual agreement among people whose abilities are by nature limited and who therefore find themselves in a precarious situation being both unable to act unjustly unhindered and to shield themselves from the injustice of others; therefore, although they actually hold injustice to be the most advantageous, out of fear for revenge and acts of injustice done to them by others they accept an universal obligation to justice as a bearable compromise (358e3-359a2). In this understanding, when I choose to act justly, I do so not because I value this thing, justice, for itself, but because I, due to my limited powers, appreciate the security against others which it guarantees (359a7-b1). Hence, Plato, through Glaucon, has presented us with a view of justice according to which this virtue is essentially of a *social* nature; it comes into being and exists only due to certain relations between individuals with needs yet limited means. This conception is subsequently substantiated further by the two following arguments. *Gyges' Ring* (359b6-360d7) demonstrates that just behaviour essentially presupposes being in a society which sanctions just and punishes unjust acts; using Gyges' ring of invisibility, i.e. stepping out of the social realm of precepts, prohibitions and punishments, the just and the unjust person would be completely indistinguishable, since they would commit exactly the same unjust acts. In such a situation, no one would be just at all. Finally, *The Judgement of Lives* (360e1-362c8) shows how we are consequently to value justice. If only he has a reputation for justice, the unjust man might lead a perfectly happy and fulfilling life; a just man, on the other hand, who despite his unshakable dedication to justice appears unjust in the eyes of his fellow citizens, will suffer all kinds of punishment, torture and in the end even death by crucifixion (361e3-362a2). Therefore, when we evaluate the two lives, there can be little doubt, so Glaucon concludes, that the one of the unjust is by far the most preferable despite the fact that it is unjust (362c6-8). This third argument thus accentuates the nature of the advantages of justice: The just person draws no advantages at all for his justice *per se*⁹; the only way justice can benefit the just person is in a secondary manner, i.e. by resulting in a *reputation for justice*. Accordingly, justice is not valued by people in itself but merely for its consequences in terms of social benefits. Advantages of justice, like justice itself, are dependent on a social context.¹⁰

(2) *The soul*. In the brothers' argument, the soul is introduced to play a crucial role. The word *ψυχή*, which occurs three times in the two speeches¹¹, is every time intended to denote something *opposed* to the category to which justice and the benefits it conveys belong (as described above). Concerning the manner in which injustice and justice have been praised by poets and other persons of authority, Adeimantus thus complains that

what each one of them [injustice and justice] is in itself, by its own inherent force, when it is within the soul of the possessor and escapes the eyes of both gods and men, no one has ever adequately set forth in poetry or prose – the proof that the one is the

Justice and Individual *Anders Dahl Sørensen*

greatest of all evils that the soul contains within itself, while justice is the greatest good.
(366e5-9)

What he and his brother desire from Socrates is a defence of just behaviour which shows that benefits of justice can be found which are exclusively restricted to the *soul* of the just person, i.e. which are *not* conditioned by a social context rewarding a mere reputation for justice, but can on the contrary render just acts worthwhile even though they are not recognised and praised by society. Accordingly, when stating their challenge to Socrates, what is of importance to the brothers is the fact that the soul is *that part of the person which can be studied independently of any social context* and hence independently from the advantages of justice as these are presented in the two speeches. The essential characteristic of the soul is its isolation.¹²

We now see the above-mentioned incompatibility as conceived by the brothers. Justice and its advantages appear to be naturally based on and conditioned by a social context; the soul on the other hand is the part of man which is fundamentally isolated from such a context. However, if Socrates is really to exorcise the ghost of Thrasymachus - this is the essence of the challenge - he must nevertheless formulate a principle of justice, which allows advantages for the individual in his or her soul alone, independently of reputation and appearance. The brothers for their part cannot see how this could ever be possible. And so they turn to Socrates.

III *The motivation for Socrates' analogous procedure, reconsidered*

Having heard the speeches of Glaucon and Adeimantus, Socrates praises the brothers for still believing in the value of justice in itself despite the apparently insuperable incompatibility they themselves have just exposed (368a5-7). And Socrates, allegedly, finds himself in the same aporetic state seeing no way out but feeling nevertheless compelled to come to the aid of justice. Urged by all those present, he therefore takes on the challenge and, despite his initial difficulties, comes up with a solution by introducing the analogy between city and soul through the analogy of the letters (368c7-d7). Since no alternative problems have been brought forward prior to this introduction, the proposal for an investigation by analogy must be intended to deal with or overcome the particular problem facing Cephalus' guests at this point in the dialogue. In other words, Socrates holds his analogy as a means to help him meet the challenge to which he has been put in the speeches of the brothers.

When the background of Socrates' proposal is thus understood, we, having already examined and determined the problem at the core of the preceding challenge of Glaucon and Adeimantus, should now find ourselves in a position to provide an answer to our initial question regarding the motivation for the analogy between city and soul. To see how, let us briefly recapitulate Socrates' situation immediately prior to his introduction of the analogy: In their speeches, the brothers have challenged him to give an account of justice, which allows advantages in the soul of the agent. This, however, appears impossible due to the social nature of justice and its benefits; they both seem to be essentially dependent on *interpersonal relations*;

the individual soul, on the other hand, is conceived as *isolated* from such a social context.

Then, as we know, Socrates suggests that the party should start their investigation somewhere else, namely in the city. Since this proposal is illustrated by Socrates with the analogy of the letters, we should be able to reformulate the problem presently facing the investigation, i.e. the brothers' challenge to Socrates, in the language of this analogy: Rephrased in this manner, the assertion that we are *οὐ δεινοί* (368d1) would amount to the fact that we cannot grasp how justice can benefit the soul of the just man. Further, trying to see how this could after all be possible is like trying to read small letters from far away: extremely difficult. Socrates' answer, as we already know, is to initially search for justice in the city, since it is larger than the individual, but, as shall immediately be shown, we can now, in addition, see *why* such a question of magnitude can show us a way to make our investigation of justice easier.

Let us read the text carefully. What Socrates says is not simply that a city is larger than a man. He says that a city is larger than *one* man (*μείζον πόλις ἐνὸς ἀνδρός*, 368e5). When talking of the largeness of the city as opposed to the smallness of the individual, what is relevant is thus not primarily the dissimilar *size* of the two in terms of, say, area or volume, but rather a difference in their respective constitutions: the individual is *one* person, the city *many* and, consequently, *larger* than the individual. In other words, the city is *a plurality of individuals* opposed to *the single individual*. Thus conceived, the city presents us with a *social context*, i.e. a *society*, in which we are initially to study justice. And this is the reason why Socrates holds the city an easier place to search for justice: *if a satisfactory principle of justice cannot immediately be found in the individual soul, we should initially look for it in a place where it can more easily be found, and, as became clear in the speeches of the brothers, such a place would be a context of social relations, i.e. a city*. What we really seek is individual justice and its advantages, but by initially granting the brothers that justice is primarily to be found in a social context we should, analogously to reading the large and therefore more readable letters, lighten our search for an understanding of what justice is and how it really benefits the agent. Accordingly, such an analogous procedure would help us accomplish our original task. Hence, on this reading, the analogy between city and soul is directly motivated by the view on the relation between justice and individual held by Socrates' interlocutors, Glaucon, Adeimantus and, indirectly, Thrasymachus.

Two conceptions of justice

However, when presenting such an interpretation of the motivation for Socrates' analogy, something needs to be further clarified. Because although Socrates, following Glaucon and Adeimantus, starts out by determining justice in a social context, the principle of justice he finally arrives at proves to be very different from the one held by the two brothers. Summarised in the formula of each part or class of city and soul "doing its own"¹⁴, his conception of justice seems far from the principle of reciprocal obligations expressed in Glaucon's contractarian account of the origin and nature of this virtue. Hence, although Socrates investigates justice in a place, according to the brothers, more familiar and natural to it, he does so in manner distinctively different from theirs and with an entirely different result. This divergence, however, instead of speaking against the reading presented in this essay, provides us with an opportunity to interpret

Justice and Individual *Anders Dahl Sørensen*

---

it in the broader perspective of the argument of *The Republic* as a whole. For as noted by scholars over and over again¹⁵, Socrates' resulting principle of justice is so different from our ordinary moral convictions concerning this virtue that it seems highly implausible that anyone, neither us, Glaucon nor Adeimantus, let alone Thrasymachus, should ever accept it. The interpretation suggested in this essay, however, indicates that Plato might have been acutely aware of the provocative innovativeness of his principle of justice, and that he accordingly tried to make it more passable through his choice of argumentative strategy. For by initially granting a feature of justice of such great importance to the brothers, i.e. its social nature, and by using this feature as a bridge to reach his own principle of justice, he lightens the way to acceptance of this new principle. Had it been presented to them immediately as an answer to their challenge, Glaucon and Adeimantus would presumably never have accepted the idea of justice as "the right order of the parts of the soul according to their function" but by deducing this principle from a preliminary study of justice in the social realm of the city, its "natural" place according to the brothers, Socrates might succeed in rendering the acceptance of his own conception more feasible. At any rate, with interpretive prospects such as these, Socrates' motivation for his analogous procedure is indeed worth of more attention, if we aspire to understand thoroughly the argument of *The Republic*.

Anders Dahl Sørensen
Aarhus, summer 2008

Bibliography

Annas, J.: *An Introduction to Plato's Republic*, Clarendon Press, Oxford, 1981

Blössner, N.: "The City-Soul Analogy", in *The Cambridge Companion to Plato's Republic*, Cambridge University Press, 2007

Brown, L.: "Glaucón's Challenge, Rational Egoism and Ordinary Morality", to appear in *The Good and the Form of the Good, Proceedings of the Levantis Conference*, T.Penner and D.Cairns (eds.) (forthcoming)

Cross, R.C. & Woosley, A.D.: *Plato's Republic. A Philosophical Commentary*, Macmillan Press Ltd., London, 1964

Dahl, N.O.: "Plato's Defence of Justice", *Philosophy and Phenomenological Research*, 51 (1991), reprinted in Fine, G (ed.): *Oxford Readings in Philosophy: Plato*, Oxford University Press, 2000

Grote, G.: *Plato and the Other Companions of Sokrates*, Vol. III, Thoemmes Press, Bristol, 1998 (a reprint of the 1865 edition)

Heinaman, R.: "Plato's Division of Goods in the Republic", *Phronesis*, Vol.47, Nr.4, 2002

Popper, K.R.: *The Open Society and Its Enemies*, Routledge, 2002

Sachs, D.: "A Fallacy in Plato's Republic", *The Philosophical Review*, Vol. 72, Nr.2, 1963

Taylor, A.E.: *Plato. The Man and his Work*, Methuen & Co Ltd., London, 1929

Williams, B.: "The Analogy of City and Soul in Plato's Republic", from *Exegesis and Argument*, E.N. Lee, A.P.D. Mourelatos, and R.M. Rorty (eds.), reprinted in Fine, G (ed.): *Oxford Readings in Philosophy: Plato*, Oxford University Press, 2000

Notes

1 The translation is A.D. Shorey's from the Loeb Classical Library, 1930. The greek text used in shorter quotations is taken from Burnet's edition in the Oxford Classical Texts, 1972.

2 In addition to Taylor, I consider the following scholars as sharing in this tendency: Annas (1981): "While we are not clear about justice in the individual, he [Socrates] says, we would do well to turn to justice in the city, for there we will find the same thing only written in larger letters, and so easier to make out" (72). Williams (2000 [1973]): "In making the first construction of the city, there is an assumption that it should be able to tell us something about *δικαιοσύνη* in the individual: we look to the larger inscription to help us read the smaller one, 368d" (737). Grote (1998 [1865]): "The Republic, or Commonwealth, is introduced by Plato as being the individual man "writ large", and therefore more clearly discernible and legible to an observer" (123).

3 One could also put the point this way: In reading a text, the size of the letters is of immediate importance, because reading is done with the eyes, and size is a quality perceived by sight (among others). Is size and sight in the same way related to the philosophical investigation of a moral concept such as justice? If so, the relation is far less clear and immediate and cannot simply be assumed. Nevertheless, this is what Cross & Woosley (1964) seem to do: "[B]ecause a city is larger than an individual, they [Socrates and the brothers] might find it easier to make out in it what they are looking for, and thereafter identify the corresponding property in the individual" (75).

4 If it were true, we should find ourselves surprised to see that philosophers sometimes use a *smaller* thing to explain or illustrate a *larger*, as for instance political theorists employing, say, the human body or a beehive in order to explain the structures and dynamics of society. Bodies and beehives are, after all, smaller than society. But, of course, we do *not* wonder, for both we and such theorists find that there are other, way more important motivations for taking the way of analogy in a philosophical investigation, such as the need for simplicity, illustrativeness, concreteness etc.

5 Blössner (2007): "Talk of the city as "larger" and of the individual as "smaller" conceals the fundamental distinction between the two, which is that while the city is visible, the soul is invisible" (346). Although it is rarely stated explicitly, I suspect this assumed fact, i.e. a fundamental inaccessibility of the soul, is agreed upon by the majority of commentators to be the motivation for the analogy. Mistakenly, as I think.

6 Namely a version of the principle of non-contradiction: *Δῆλον ὅτι ταῦτον τάναντία ποιεῖν ἢ πάσχειν κατὰ ταῦτόν γε καὶ πρὸς ταῦτόν οὐκ ἐδελέησει ἅμα, ὥστε ἂν που εὐρίσκωμεν ἐν αὐτοῖς ταῦτα γιγνόμενα, εἰσόμεθα ὅτι οὐ ταῦτόν ἦν ἀλλὰ πλείω.*

Εἶεν. (436b8-c1).

7 In short, the argument goes as follows: a thing cannot hold opposite qualities or characteristics at the same time and in the same respect; the same individual can experience both desire and will-based aversion towards the same thing; therefore the soul must be a duality and not a unity; thereafter, the aversion is divided up in the same way into spirit and reason, and we thus reach a total of three psychic elements, which together constitute the soul.

8 A thorough analysis of the speeches cannot be undertaken within the limits of this essay, but I trust that the interpretation presented here is not a too controversial one.

9 On the contrary, Glaucon would agree with Thrasymachus that justice is essentially an *ἀλλότριον ἀγαθόν* (343c3), i.e. advantageous for someone else but not the agent.

Justice and Individual *Anders Dahl Sørensen*

10 So when on behalf of the Many Glaucon provisionally places justice in the third class of goods, i.e. the one which we appreciate only for the sake of its consequences (*αὐτὰ μὲν ἑαυτῶν ἕνεκα οὐκ ἂν δεξαίμεθα ἔχειν, τῶν δὲ μισθῶν τε χάριν καὶ τῶν ἄλλων ὅσα γίγνεται ἀπ’ αὐτῶν*, 357c8-d2), “consequences” are to be understood as “socially conditioned consequences” as opposed to consequences resulting from justice *per se*, i.e. independently of a social context. In taking this interpretation, I agree with Heinaman (2002).

11 358b5; 366e6; 366e9.

12 This also conforms with the peculiarity noted by Brown that Glaucon’s descriptions of the just person and his acts lack all mention of any *other-regarding advantages*, i.e. consequences which although not advantageous for the agent are nevertheless to the advantage of *someone else* (Brown, 2007, 54). Brown’s point, that all members of the discussion are assuming rational egoism to be the proper way of evaluating just behaviour, fits the account of Glaucon’s challenge given here. The exclusive focus on the advantages in the isolated soul renders all other-regarding considerations irrelevant.

13 Implicitly, this fact about the the city is assumed in 435e1-6, when Socrates argues that *πολλὴ ἀνάγκη ὅτι γε τὰ αὐτὰ ἐν ἐκάστῳ ἔνεστιν ἡμῶν εἶδη τε καὶ ἥθη ἅπερ ἐν τῇ πόλει; οὐ γὰρ που ἄλλοθεν ἐκεῖσε ἀφίχται. γελοῖον γὰρ ἂν εἴη εἴ τις οἰηθῆι τὸ δημοειδὲς μὴ ἐκ τῶν ἰδιωτῶν ἐν ταῖς πόλεσιν ἐγγεγονέναι, οἳ δὲ καὶ ἔχουσι ταύτην τὴν αἰτίαν*. The city cannot have characteristics which are not to be found in its citizens, since it is no more than an aggregate of individuals with individual characteristics. Whether this, however, entails that the good of the individuals is reducible to the *good of the city*, i.e. whether Plato’s city can be characterised as *totalitarian*, is a much discussed issue into which I cannot enter here.

14 τὸ αὐτοῦ πράττειν καὶ μὴ πολυπραγμονεῖν δικαιοσύνη ἐστὶ (433a8-9); ἢ τοῦ οἰκείου τε καὶ ἑαυτοῦ ἕξις τα καὶ πρᾶξις δικαιοσύνη ἂν ὁμολογοῖτο (433e12-434a1).

15 Notably Grote (1998 [1865], 126; 131ff), Popper (2007 [1945], 94ff) and Sachs (1963, 141ff). Other scholars, although less critical to Plato, nevertheless still concede that we have to do with what seems to be two very different conceptions of justice (e.g. Annas, 1981, 157 and Dahl, 2000 [1991], 695ff).

Chedworth – en romersk villa i England

af Torben Retbøll

Chedworth er navnet på en romersk villa i England. Britannien var en romersk provins i næsten 400 år, fra invasionen under kejser Claudius i 43 til den officielle afslutning under kejser Honorius i 410.

Romerne byggede militære forter, der senere blev til byer. De anlagde veje, der forbandt disse forter – senere byer – med hinanden. I landdistrikterne blev der bygget en række romerske villaer. De tilhørte som regel ikke romerske borgere, men rige, lokale folk, der var inspireret af den romerske livsstil og arkitektur.

Rundt omkring i England kan man se spor efter mange romerske villaer. To af de mest kendte – Bignor og Lullingstone – ligger syd for London. Jeg har tidligere skrevet om dem i Klassikerforeningens Meddelelser.

Chedworth ligger et helt andet sted, nemlig omkring 150 kilometer vest for London. Det er en lang rejse. Men den romerske villa ved Chedworth er nok en rejse værd. Denne artikel er opdelt i tre afdelinger:

- Første del fortæller, hvordan du finder dertil
- Anden del fortæller om villaens historie og opbygning
- Tredie og sidste del fortæller, hvad du kan se på stedet i dag

Første del: Hvordan finder du dertil?

Chedworth ligger, som allerede nævnt, omkring 150 kilometer vest for London, i det område, der kaldes The Cotswolds. Det var (og er stadig) et meget frugtbart og smukt område med marker, skove og en lille flod ved navn Coln. De nærmeste byer er Cirencester (Corinium) og Gloucester (Glevum). Fra den første er der kun 10 kilometer til den romerske villa. Fra den anden 29 kilometer.

The Fosse Way, der oprindeligt blev anlagt af romerne, løber kun fem kilometer fra villaen. Vejens officielle og moderne navn er A429.

Hvis du har din egen bil, kan du køre dertil. Du kan parkere tæt ved indgangen til villaen. Hvis du ikke har egen bil, er situationen straks lidt mere vanskelig, men fortvivl ikke: Det er muligt at komme dertil med kollektiv transport.

Det første stykke er meget enkelt. Du tager en rutebil (NX 412) fra London til Cirencester. Rutebilen kører fra Victoria Coach Station, der ikke ligger samme sted som banegården med samme navn (Victoria Railway Station). Der kan være en lang kø foran billetlugerne. Du kan risikere at skulle stå i kø i en time. Derfor anbefaler jeg, at du køber din billet dagen før din rejse. På den måde er du sikker på, at du har en plads, inden du står på rutebilen.

Når du ankommer til Cirencester, bliver du sat af lige uden for byen, ved London Road. Rutebilen kører ikke ind til centrum. Du fortsætter til fods ad Dyer Street. På få minutter er du fremme ved den centrale plads, The Market Place. Her ligger bl.a. en kirke, et turistkontor og et hotel. Fra denne plads tager du en lille lokal bus med det meget dramatiske navn The Cotswold Lion, der har en lidt speciel køreplan:

- For det første kører den kun om sommeren, fra maj til september
- For det andet kører den kun i weekenden, lørdag og søndag
- For det tredje kører den i en cirkelrute, der begynder og slutter i Cirencester. Turen til Chedworth varer kun ca. 20 minutter, for den romerske villa er første stop på ruten. Men turen tilbage til Cirencester tager mere end en time, fordi du skal hele cirklen rundt.

Til gengæld er der også fordele ved The Cotswold Lion. Du bliver sat af lige ved indgangen til den romerske villa, og når du viser din billet fra bussen, får du rabat i form af en gratis audio-guide, der ellers koster £ 1,50.

Når du senere skal tilbage til Cirencester, skal du vente på parkeringspladsen foran indgangen. Bussen holder nemlig kun et kort øjeblik, måske for at sætte passagerer af. Derfor skal du sørge for at stå klar til at springe på bussen, så snart den er der.

Tilbage i Cirencester bliver du sat af på The Market Place, hvor du tidligere stod på. Du går nu til fods tilbage til rutebilens stoppested ved London Road og venter på rutebilen, der bringer dig tilbage til Victoria Coach Station i London.

Chedworth – en romersk villa i England af Torben Retbøll

En rejse fra London til den romerske villa ved Chedworth kan følge denne plan:

07.45-10.20 Rutebil fra London til Cirencester
 10.20-11.00 Ophold i Cirencester
 11.00-11.20 Bus til Chedworth
 11.20-14.45 Besøg i den romerske villa (incl. en frokostpause)
 14.45-16.00 Bus til Cirencester
 16.00-17.00 Ophold i Cirencester
 17.00-19.20 Rutebil fra Cirencester til London

Anden del: Villaens historie og opbygning

Den romerske villa ved Chedworth blev opført i første del af det 2. århundrede e. Kr., dvs. omkring det tidspunkt, hvor Trajan var kejser (98-117). Oprindeligt bestod den af tre fløje, der lå vinkelret på hinanden: En sydlig, en vestlig og en nordlig fløj. Den nordlige fløj var (måske) dobbelt så lang som den sydlige (herom senere).

I slutningen af det 2. århundrede blev det meste af villaen ødelagt af en brand, men den blev bygget op igen på kort tid. I begyndelsen af det 4. århundrede blev der opført en østlig fløj, der ikke var en rigtig bygning, men kun en overdækket veranda. Samtidig blev der bygget en overdækket veranda langs med de andre tre fløje.

Da den østlige fløj blev opført, opstod der en lukket gårdsplads med form som et rektangel. På den ene led, fra nord til syd, var den ca. 40 meter, på den anden led, fra øst til vest, var den ca. 30 meter. Det samlede areal var således omkring 1.200 kvadratmeter.

Arkæologerne mente tidligere, at denne gårdsplads var indrettet som en romersk have, hvor buske og blomsterbede danner sirlige, symmetriske mønstre. Nye undersøgelser (2000-2002) tyder imidlertid på, at den kun var bevokset med græs. Den romerske inspiration gik måske mere på bygningerne end på den plads, de omgav.

Villaen var omgivet af høje, træbevoksede skrænter på tre af de fire sider, mod syd, vest og nord. Kun mod øst var der åbent land. Fra villaen havde man udsigt mod øst ned igennem dalen, hvor den lille flod Coln løber. Sådan er det stadig i dag. Landskabet har ikke ændret sig ret meget siden antikken.

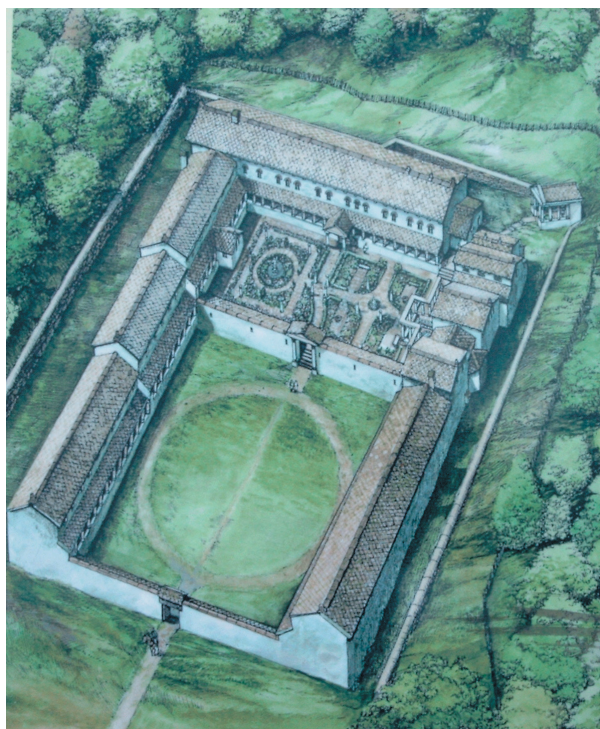
Hvorfor blev villaen anlagt på dette sted? Formodentlig fordi der var adgang til vand. Ved villaens nordvestlige hjørne var der en kilde, der leverede vand til villaen, dels til husholdningen, dels til de to badeanstalter. Kilden sprang hele året, og det gør den stadig i dag, næsten to tusind år efter at villaen blev bygget.

Landskabet skræner lidt fra vest mod øst. Den vestlige fløj ligger derfor lidt højere end den sydlige og den nordlige fløj. Den østlige fløj, der først kom til i det 4. århundrede, ligger lidt lavere end de andre tre fløje.

Vi ved ikke, hvem der boede i denne villa. Måske var det den samme familie igennem flere generationer? Måske var det forskellige familier på forskellige tidspunkter? Nogle rum og funktioner er dubleret, der er f.eks. to spisestuer og to badeafdelinger. Måske boede der to forskellige familier i hver sin afdeling på samme tid. Måske boede der to generationer fra samme familie på samme tid.

Vi ved heller ikke, hvor meget jord der hørte til villaen. Måske har arealet svinget i tidens løb. I gode år kunne ejeren måske købe mere jord og således udvide arealet. I dårlige år blev ejeren måske nødt til at sælge jord og indskrænke arealet. Under alle omstændigheder må arealet have været temmelig stort – så stort, at det kunne producere et overskud, der kunne finansiere både opførelse og vedligeholdelse af en villa, der var temmelig kostbar i samtiden.

Villaen fungerede indtil slutningen af det 4. århundrede. På dette tidspunkt var hele den romerske provins ved at gå i opløsning. Den officielle afslutning kom i 410, da kejser Honorius meddelte briterne, at de fra nu af

Moderne tegning: En rekonstruktion af den romerske villa ved Chedworth set fra luften og fra øst. På denne tegning fra omkring år 2000 er den nordlige og den sydlige fløj lige lange. Anlægget er symmetrisk. Det er sikkert historisk korrekt.

Chedworth – en romersk villa i England af Torben Retbøll

måtte passe på sig selv. Villaen blev forladt og forfaldt. Jord fra de omgivende skråninger rutschede ned over den og begravede den. Derved blev fundamenter og det nederste murværk bevaret for eftertiden. I mange hundrede år var villaen gemt og glemt.

Villaens moderne historie begynder i 1864, hvor nogle lokale folk stødte på noget murværk, da de gravede i jorden. De vidste ikke, hvad det var, men de forstod med det samme, at det var et vigtigt fund. I dag ved vi, at de stod oven på den yderste ende af den nordlige fløj. De stod lige oven på det rum, arkæologerne har givet nr. 32.

I de følgende to år (1864-66) blev villaen gravet ud. Udgravningen blev ledet af James Ferrer. Den blev finansieret af Jarlen af Eldon, der dengang ejede hele dette område. Jarlen betalte også for opførelsen af nogle små bygninger, der kunne beskytte nogle af de antikke monumenter mod vind og vejr. Det gjaldt en del af den vestlige og en del af den nordlige fløj.

Nogle mure var bevaret i op til en meters højde. Murenes overkant blev forsynet med tagsten for at beskytte dem mod vind og vejr. Hvis regnvand siver ned i en mur og senere fryser til is, bliver den sprængt indefra.

Da udgravningen var færdig, blev den romerske villa forvandlet til et udendørs museum. En lille jagthytte, der lå lige uden for den østlige fløj, blev bygget om til en bolig for museets vagtmester og kustode. Den hvide bygning fra 1870 ligger der stadig og har stadig samme funktion.

I den nordlige ende af den hvide bygning var der et lille annek, hvor man udstillede romerske mønter og andre små genstande, der var fundet i villaen og den nærmeste omegn. Det lille annek er der stadig og har stadig samme funktion.

I 1924 blev den romerske villa købt af National Trust – en privat organisation oprettet i 1895, hvis formål er at beskytte og bevare monumenter af kulturhistorisk værdi. Villaen drives stadig af National Trust. Den er lukket i den koldeste vintertid: Fra december til februar. Resten af året er den åben alle dage undtagen mandag. Tjek de aktuelle åbningstider på nettet.

Den rektangulære gårdsplads set fra syd. I baggrunden ses den høje, træbevoksede skrænt, der omgiver den romerske villa på tre af de fire sider: nord, vest og syd.

Chedworth – en romersk villa i England

af Torben Retbøll

Tredie del: Hvad kan du se på stedet i dag?

Ved indgangen til den arkæologiske zone er der opført en ny bygning, der har tre afdelinger. I midten er der billetsalg og information. Det er også her, du får udleveret din audio-guide, der ligner en stor mobiltelefon. Mange steder i villaen er der opsat et lille skilt med et tal, der hører til audio-guiden. Når du taster dette tal ind på din audio-guide, får du information om det pågældende sted.

Til venstre for billetsalget er der en butik, der sælger forskellige souvenirs og litteratur om det romerske Britannien. Her kan du købe den officielle guide-bog om villaen, der er skrevet af Roger Goodburn og udgivet af National Trust. Der er ingen café eller restaurant, men butikken sælger forskellige snacks samt kolde og varme drikke.

Til højre for billetsalget er der et lille auditorium, hvor du kan se (og høre) et AV-foredrag, der varer 15 minutter, og som kører mange gange i dagens løb. Det giver en god introduktion til den romerske villa.

Fra det lille auditorium er der adgang til den arkæologiske zone. Når du kommer udenfor, står du ved det sydvestlige hjørne af den romerske villa og ser ud over den rektangulære plads, der er en stor græsplæne. På højre hånd har du den sydlige fløj, på venstre hånd har du den vestlige fløj. På den anden side af pladsen kan du se den nordlige fløj, der strækker sig langt ud til højre. Du kan også se den østlige fløj, der ligger lidt lavere end de andre tre fløje. Langs med den østlige fløj ligger den hvide bygning fra 1870, der fungerer som bolig for museets vagtmester og kustode.

Der er ingen fastlagt rute igennem den romerske villa. Audio-guiden foreslår en rute, men du behøver ikke følge dette forslag. Du kan vælge din egen rute og stadig bruge audio-guiden. Arkæologerne har for mange år siden givet hvert eneste rum et nummer. Jeg vil følge denne nummerorden, men ikke kommentere hvert eneste rum, kun de mest markante og interessante. Dette giver os følgende rute:

Den sydlige og den vestlige fløj, den lokale kilde, den nordlige og den østlige fløj og til sidst det lokale museum i det lille anneks til den hvide bygning fra 1870.

Den sydlige fløj

Rum nr. 2 kaldes forvalterens kontor, fordi nogle romerske mønter blev fundet på dette sted. Men vi ved ikke, om dette navn er korrekt. Måske var villaens ejer en skatteopkræver, som de lokale bønder besøgte for at betale deres skat. Måske havde villaens ejer bare en del af sin formue placeret i et pengeskab i dette rum.

Forvalterens kontor (rum nr. 2)

“Svampene blev opbevaret i en beholder med saltvand, når de ikke blev brugt. Vi ved ikke, om hver enkelt person havde sin egen svamp!”

Den sydlige fløj er tilsyneladende ikke ret lang. Den går fra den vestlige til den østlige fløj, men i modsætning til den nordlige fløj fortsætter den ikke på den anden side af den østlige fløj. Det er besynderligt. I en romersk villa forventer vi en symmetrisk grundplan.

Rum nr. 3 var et stort køkken. Arkæologerne fandt omridset af en ovn i et hjørne af dette rum. De retter, der blev produceret her, blev serveret i den spisestue, der lå lige om hjørnet i den vestlige fløj.

Rum nr. 4 var villaens latrin. Det er en romersk tradition at placere køkken og latrin ved siden af hinanden. Måske fordi begge rum skulle bruge et afløb til spildevand. En romersk latrin bestod af et sæde med plads til en række personer, i dette tilfælde 3-4 personer på række. Under sædet var der en kanal med rindende vand. Romerne havde ikke træk og slip. Vandet løb hele tiden. De brugte heller ikke toiletpapir, men en svamp til at vaske sig med. I gulvet foran sædet var der en lille kanal med rindende vand, hvor man kunne rense sin svamp efter brug.

National Trust har opsat en tavle med information om dette rum. Den sidste del af teksten er værd at citere her.

Den lyder således:

Chedworth – en romersk villa i England af Torben Retbøll

Nye undersøgelser af området øst for den østlige fløj tyder på, at anlægget faktisk var symmetrisk, og at den sydlige fløj faktisk var lige så lang som den nordlige. I så fald var der en indre gårdsplads mod vest og en udvendig gårdsplads mod øst.

Den vestlige fløj

Rum nr. 5a var et kedelrum (praefurnium), hvor man producerede varm luft til et meget avanceret varmeanlæg. Den varme luft blev sendt ind i et hulrum under spisestuens guly, hvorefter den sivede op gennem lodrette kanaler, der var muret ind i spisestuens vægge. Til sidst, når den nåede helt op til taget, forsvandt den ud til den omgivende verden.

Dette anlæg kaldes hypocaustum – et græsk ord, der frit oversat betyder: “Det brænder under dine fødder.” Det er et meget effektivt system, fordi varmen bliver fordelt i hele rummet. Det er meget bedre end en åben kamin: Tæt ved ilden er det gloende varmt, i den anden ende af rummet er det iskoldt. Det er et stort arbejde at holde anlægget i gang, men i antikken var det ikke noget problem. Man havde slaver til slags.

Moderne tegning: To slaver arbejder i kedelrummet i den vestlige badeanstalt.

Rum nr. 5 var en spisestue (triclinium), der var 6,3 meter bred og 9,6 meter lang. Det var formodentlig det mest imponerende rum i hele villaen. Når ejeren modtog gæster her, var der mange faktorer, der kunne gøre et stort indtryk på dem:

- Det avancerede varmeanlæg
- En fornem gulvmosaik i forskellige farver
- De mange fine retter, der blev serveret
- Den interessante underholdning, der blev præsenteret

Rummet havde to afdelinger: Den ene halvdel (i syd) var spiseafdelingen. Her stod der et firkantet bord og på tre af de fire sider en sofa og måske nogle stole. Den fjerde side skulle være frit tilgængelig, således at tjenerne kunne servere nye retter og fjerne eventuelle madrester, efterhånden som middagen skred frem.

Romerske mænd lå til bords. Op til tre personer på en sofa. De hvilede på den venstre albue, og de kunne tage maden med den højre hånd. Romerske kvinder sad ofte på stole tæt ved bordet. Rummet kaldes

Chedworth – en romersk villa i England af Torben Retbøll

triclinium, fordi man ligger til bords på tre af de fire sider af bordet. Måske var skikken med at ligge til bords ikke så udbredt i de nordlige provinser. Måske sad både mænd og kvinder på stole i Britannien.

Den anden halvdel af rummet (mod nord) var beregnet til underholdning: En eller flere personer sørgede for oplæsning, sang, musik eller dans.

Hele gulvet er dækket af en polykrom mosaik, dvs. en mosaik i flere forskellige farver. Mosaikkens mønster markerer de to afdelinger. I spiseafdelingen var det meste af gulvet dækket af bord, sofaer og stole. Mosaikken er meget enkel. En række forskellige geometriske mønstre.

I den anden afdeling var det meste af gulvet synligt. Mosaikken er meget avanceret:

I midten var der et ottekantet motiv, der desværre er ødelagt. Måske forestillede det den romerske vingud Bacchus. Rundt om det centrale motiv er der otte trapez-formede felter, fire af dem er desværre ødelagt, men fire af dem er delvis bevaret. De forestiller forskellige figurer i et optog for Bacchus. I hvert hjørne er der et trekantet felt med de fire årstider:

< Spisestuen (triclinium) (rum nr. 5). I baggrunden ses den enkle mosaik i spiseafdelingen. I forgrunden den avancerede mosaik i den afdeling, der var beregnet til underholdning.

^ Udsnit af den store mosaik i spisestuen – en af de fire årstider (vinter)

Vinter – en figur, der er iført en britisk hætte (birrus Britannicus), i den ene hånd har han en død hare, i den anden en gren uden blade

- Forår – en figur, der løber af sted, i den ene hånd har hun en kurv med blomster, på den anden sidder en lille fugl
- Sommer – en figur med vinger, i den ene hånd holder han en kurv med blomster, i den anden nogle blomster
- Efterår – dette felt er desværre ødelagt

På den måde havde gæsterne noget at se på og noget at tale om, mens de spiste deres middag og nød den underholdning, deres vært havde arrangeret for dem.

Rum nr. 6 var også dekoreret med gulvmosaikker, men vi ved ikke, hvad det var beregnet til. Mosaikkerne er bevaret, men kan ikke ses. De blev frilagt og fotograferet engang. Men derpå blev de atter dækket til for at beskytte dem mod vind og vejr. National Trust håber, at de engang får råd til at opføre en moderne bygning over dette rum. Når det sker, kan de skjulte mosaikker atter komme til syne.

Rum nr. 8-16 var den vestlige badeanstalt. En romersk badeanstalt havde mange forskellige rum. Hvert rum havde sin egen funktion og (ofte) sin egen temperatur. Den typiske romerske badeanstalt var bygget op omkring følgende fem rum:

- Omklædningsrum – apodyterium

Chedworth – en romersk villa i England af Torben Retbøll

- Det kolde rum – frigidarium
- Det lune rum – tepidarium
- Det varme rum – calidarium
- Kedelrum – praefurnium

Flere af disse rum var forsynet med et varmeanlæg (hypocaustum) for at give luft og vand den rette temperatur. Calidarium lå typisk tæt ved kederummet. På den måde blev det meget varmt. Tepidarium lå typisk lidt længere væk. På den måde blev det knap så varmt. Den vestlige badeanstalt blev bygget om flere gange i villaens levetid. Nogle rum ændrede form, nogle rum ændrede funktion. Hvad vi ser i dag, er den seneste version.

Det varme rum i den vestlige badeanstalt (nr. 12) gav en fugtig varme, der kan sammenlignes med et tyrkisk bad.

Rum nr. 10, 11 og 14, var dekoreret med en gulvmosaik, der er delvis bevaret. For det meste er der tale om geometriske figurer.

Nogle forskere mener, at mosaikkerne i denne villa er lavet af kunstnere, der havde et værksted i den nærliggende by Cirencester (Corinium), og som producerede mosaikker til adskillige romerske villaer i det vestlige England.

Rum nr. 16, praefurnium, havde to afdelinger. Den ene halvdel (mod øst) var selve kedelrummet, hvor den varme luft blev produceret. Den anden halvdel (mod vest) var et lager, hvor man kunne opmagasinere brænde.

National Trust har opsat en tavle med information om dette rum. Den sidste del af teksten er værd at citere her. Den lyder således:

“Ilden i kedelrummet måtte holdes i gang hele året rundt. Det var et godt job for en slave om vinteren – men knap så sjovt om sommeren!”

Vand til den romerske villa

I det nordvestlige hjørne af villaen var der, som allerede omtalt, en kilde, der leverede vand til den romerske villa. Vandet løb ud i et ottekantet bassin, der stadig kan ses i dag (nr. 17). Bassinet var dækket af en bygning, der havde form som et lille romersk tempel – en helligdom for den kilde, der leverede vand til villaen. Kun fundamentet af denne helligdom er bevaret i dag (nr. 18).

Vand var et vigtigt element i den romerske livsstil og kultur. Det antikke Rom omtales ofte som en by, der var bygget på vand. Romerne brugte mange ressourcer på at bygge akvædukter, der leverede vand til deres byer, og på at bygge kloaker, der ledte spildevandet ud af byen. Vandet var drikkevand til de romerske husholdninger og vand til de romerske badeanstalter, hvor romerne gerne opholdt sig i mange timer af gangen.

Den romerske villa ved Chedworth havde hele to badeanstalter. Det er usædvanligt. Vi ved ikke hvorfor. Det er måske et udtryk for ejerens brændende ønske om at kopiere den romerske livsstil og kultur så meget som muligt.

< Kildevandet samledes op i et otte-kantet bassin, der stadig kan ses i dag.

^ Moderne tegning: Det lille romerske tempel ved det otte-kantede bassin.

Chedworth – en romersk villa i England af Torben Retbøll

Den nordlige fløj

Rum nr. 19-25 var den nordlige badeanstalt. Også dette anlæg blev bygget om flere gange i villaens levetid. Nogle rum ændrede form, nogle rum ændrede funktion. Hvad vi ser i dag, er den seneste version.

Det varme rum i den nordlige badeanstalt (nr. 22) gav en tør varme, der kan sammenlignes med en sauna. Det romerske eller latinske navn for dette rum er laconium eller sudatorium.

Vi ved ikke, om mænd og kvinder badede sammen eller på hver sit tidspunkt. Vi ved heller ikke, om familiens slaver måtte benytte badeanstalten, eller de kun skulle sørge for at holde den i gang til glæde for familien og dens gæster.

Rum nr. 26 var en dagligstue, der var forsynet med et varmeanlæg (hypocaustum). Det antikke gulv er styrtet sammen. Det betyder, at vi kan se de mange små søjler, der bar dette gulv og derved skabte et hulrum under gulvet, hvor den varme luft kunne cirkulere.

Dagligstue med varmeanlæg (hypocaustum) (rum nr. 26). Det antikke gulv er styrtet sammen. De mange små søjler, der bar det antikke gulv, kan ses.

Moderne tegning: Dagligstue med gulvmosaik. Varmeanlæg under gulvet. Til venstre i billedet ses kedelrum, praefurnium (nr. 26).

Rum nr. 30 var et køkken. Arkæologerne fandt spor efter en ovn i et hjørne af dette rum – ligesom i rum nr. 3 i den sydlige fløj.

Rum nr. 31 var et spisekammer.

Rum nr. 32 var en stor spisestue (triclinium), der minder lidt om rum nr. 5 i den vestlige fløj, men den er desværre ikke nær så velbevaret som denne. De lokale folk, der opdagede den romerske villa i 1864, stod lige oven på dette rum.

Den østlige fløj

Som allerede omtalt var den østlige fløj ikke en rigtig bygning, men kun en overdækket veranda. Taget blev formodentlig båret af en hel mur på ydersiden (mod øst) og en lav mur plus en række søjler på indersiden (mod vest).

Kun ganske lidt er bevaret af denne fløj, men vi kan stadig se det nederste af den udvendige og indvendige mur.

Midt på denne fløj har der formodentlig været en port, der gav adgang til den rektangulære gårdsplads. Den østlige fløj lå – som allerede omtalt – lidt lavere end de andre fløje. Når man kom igennem porten, måtte man gå op ad en trappe for at komme op til gårdspladsen. Den lille trappe med fire trin kan stadig ses i dag.

Chedworth – en romersk villa i England af Torben Retbøll

Det lokale museum

I annekset til den hvide bygning fra 1870 udstilles romerske mønter og andre små genstande, der blev fundet i villaen og den nærmeste omegn. Museet blev til i den viktorianske tidsalder. Tilsyneladende er der ikke ændret ret meget siden da, hverken på form eller indhold.

Dengang var princippet at udstille så meget som muligt, både de meget interessante fund og de mindre interessante. Desuden var formen meget kompakt. Hver montre, hvert rum, var tæt pakket med genstande. I dag udstiller mange museer kun de bedste fund – og der er mere luft imellem de enkelte genstande.

Dette museum har kun ét rum, men mange genstande. Det er tilladt at fotografere her, men alle genstande er placeret bag glas. Derfor er det svært at tage et ordentlig billede af noget og svært at tage et billede af en enkelt genstand. Jeg synes, National Trust skulle modernisere dette museum. Men måske mangler de penge til at gøre det.

En høj glasmontre præsenterer forskellige byggesten. Her kan du se en af de hule mursten, der blev brugt, når man byggede en lodret kanal ind i væggen på et rum, der skulle have et varmeanlæg, f.eks. spisestuen, nr. 5. Det romerske eller latinske navn for en sådan mursten er tubulus.

En anden glasmontre præsenterer en række religiøse fund. Figur nr. 17 er et relief af en jæger, der er iført en tunika, en kappe og høje støvler. I den ene hånd holder han en død hare. En jagthund sidder ned til venstre og en hjort løber til højre. Figuren forestiller måske en lokal jagtgud. Relieffet, der er 43 cm højt, blev fundet 150 meter nordvest for villaen.

Figur nr. 19 er en miniature-statue af en præst, der holder en flad tallerken (patera) i sin hånd. Denne statue blev efter sigende fundet i 1926 ved det antikke tempel, der lå ved floden Coln ca. 1 kilometer fra villaen, men dette er dog tvivlsomt.

De romerske mønter, der udstilles her, fortæller om mange forskellige kejsere eller deres nærmeste familie:

- Hadrian, kejser 117-138
- Commodus, kejser 180-192
- Julia Domna, levede 170-217, gift med Septimius Severus, der var kejser 193-211, mor til Caracalla, der var kejser 211-217
- Julia Maesa, Julia Domna's søster, levede ca. 165-ca. 225, bedstemor til Heliogabalus (Elagabal), der var kejser 218-222
- Severus Alexander, kejser 222-235
- Maximinus Thrax, kejser 235-238
- Salonina, gift med Gallienus, der var kejser 253-265
- Maximianus Herculius, kejser 286-305
- Konstantin den Store, kejser 306-337
- Valens, kejser 364-378

Afslutning

Den officielle guide-bog til den romerske villa ved Chedworth er, som allerede omtalt, skrevet af Roger Goodburn og udgivet af National Trust. Den udkom første gang i 1979. Siden da er den blevet genoptrykt flere gange. Det er sådan set en meget god guide-bog. Der er mange nyttige informationer. Men den er meget gammeldags i sin form. Teksten er et sted, mens billederne er samlet et andet sted. Desuden er alle illustrationer i sort-hvid.

I en moderne guide-bog er tekst og billede placeret ved siden af hinanden, så man ikke skal blade frem og tilbage hele tiden. Desuden er alle nye billeder gengivet i farver. Jeg synes, National Trust burde udgive en mere moderne og mere brugervenlig guide-bog til denne villa.

Hvis guide-bogen er lidt gammeldags, så må jeg til gengæld sige, at den information og den vejledning, man får, når man besøger stedet, er både moderne og brugervenlig. Meget instruktiv og meget pædagogisk:

Chedworth – en romersk villa i England

af Torben Retbøll

- For det første det 15 minutter lange AV-foredrag ved indgangen til villaen: Dette foredrag er skræddersyet til stedet. Det fortæller ikke alt om den romerske villa, men det er der heller ingen grund til, for villaen ligger jo lige på den anden side af døren. Foredraget forbereder publikum på besøget. Det sætter dem i stand til at få noget ud af besøget. Det er meget fint arbejde.

- For det andet skiltningen i den arkæologiske zone: Mange steder er der opsat tavler med information. De fleste tavler er todelt med tekst og billede. Teksten er kort og klar. Den fortæller om det sted, hvor du står lige nu. Billedet er som regel en tegning, en moderne rekonstruktion, der viser hvordan dette sted (måske) så ud i antikken. Tekst og billede supplerer hinanden. Det er meget fint arbejde.

- For det tredje audio-guiden: Mange steder er der opsat en lille tavle med et nummer, der hører til audio-guiden. Når du taster dette nummer ind på din audio-guide, får du information om det pågældende sted. Du kan gå i dit eget tempo. Du kan vælge din egen rute. Hvis du ikke fatter budskabet første gang, kan du bare høre det en gang til. Det er meget fint arbejde.

De tre elementer – AV-foredrag, skiltning og audio-guide – støtter og supplerer hinanden. Tilsammen giver de publikum mulighed for at få en god oplevelse og samtidig få et godt indblik i, hvordan livet og tilværelsen kunne forme sig engang for længe siden i et hjørne af det romerske Britannien.

Praktiske informationer

Åbningstider i 2007: 3. Marts-11. november

Priser: Voksen: £ 5,45. Barn: £ 3,15. Audio-guide: £ 1,50

Den officielle guide-bog: Roger Goodburn, Chedworth Roman Villa, National Trust, 2002, 39 sider, pris: £ 2,30

Foto og film: Det er tilladt at filme og fotografere overalt i den romerske villa og i det lokale museum – både med og uden blitz.

Restriktioner: Der er kun få restriktioner i den arkæologiske zone. Nogle rum kan kun ses udefra. Det gælder f.eks. spisestuen i den vestlige fløj. Den fine gulvmosaik må ikke betrædes af publikum, men dette forbud er kun rimeligt, for mosaikken er meget skrøbelig.

Tidligere artikler om det romerske Britannien i KfM:

“Det romerske Britannien,” nr. 195, juni 2001

“Det romerske London,” nr. 213, juni 2004

“Newcastle – et hjørne af det romerske Britannien,” nr. 217, februar 2005

“Bignor og Lullingstone – romerske villaer i det sydlige England,” nr. 218, april 2005